

11266
12669

Р. ДИМИТРИЕВЪ

БОЕВЕТЪ
И
ОПЕРАЦИИТЪ ОКОЛО
ШИПКА

ПРЪЗЪ 1877-8 ГОДИНИ

ИЗДАНИЕ

НА КНИЖАРНИЦАТА Д. ГОЛОВЪ

1902

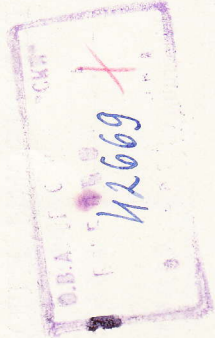
ЦѢНА Л. 4.50

Paris June 1848

855.48

~~1746~~

112669

Хан Янв Камбу

Прѣдговоръ

Тъзъ година се изпълняватъ 25 години отъ Освободителната война. По този случай се предполагатъ да станатъ редъ празненства на Шипка, въ които щѣли да взематъ участие и много отъ частитѣ на нашата армия. Независимо отъ това, тържествата, вѣроятно, ще се посѣятъ и отъ мнозина наши офицери на дѣйствиелна служба и отъ запаса, на които частитѣ нѣма да участвуватъ въ маневритѣ. Военнитѣ и даже мнозина отъ гражданитѣ, които ще отидатъ на знаменититѣ шипченски позиции, безсѣмнѣние, нѣма да се задоволятъ само съ ролята на прости зрители на тържествата. Тѣ ще се поинтересуватъ да си съставятъ едно колко годѣ ясно и пълно понятие за происходившитѣ тукъ дѣйстви и нѣма да пропустнатъ добрия случай за да извлекътъ извѣстна поука отъ пълнитѣ съ военно-исторически интересъ събития на миналата война. За да облекчимъ работата по това запознаване, ний рѣшихме да съставимъ прѣдлагаемия съроменъ нашъ трудъ, когото и поднасяме на читателитѣ съ надеждата, че той ще имъ принесе каква годѣ полза. Отъ личенъ опитъ знаемъ какъвъ високъ интересъ прѣдставлява посѣщението на едно историческо поле-сражение, когато посѣтителя е прѣдварително запознатъ съ всичкитѣ перипетии на боеветѣ, и когато отиде надлежно подготвенъ и съ погрѣбнитѣ планове и кроки въ рѣка; тогазъ когато отиванието безъ такважъ подготовка се обръща въ една монотонна и уморителна расходка.

Отбраната на Шипка принадлежи къмъ разряди на най славнитѣ военни операции и по нея се е писало

950

твърдѣ много. Особенно е богата въ това отношение руската периодическа военна печатъ. Тамъ ний сръщаме дѣсятки отдѣлни монографии, които разгльждатъ малко или много пълно извѣстни моменти и епизоти отъ шипченската достопамятна борба. На български языкъ ний имаме само двѣтъ доста обемисти съчинения на Подковникъ Де-Прерародовича и подполковника Киссова. Тѣзи почтенни трудове, обаче, носятъ характера на лични въспоминания и иматъ за права задача да дадѣтъ само материалъ за историята на Българското Огьлчение, а до шипченскитѣ операции се докоснуватъ само толково, до колкото е участвувало въ тѣхъ опьглчението или самъ автора.

Въ реда на многото чуждестранни съчинения по въпроса, на първо мѣсто стои, несъмнѣнно, знаменития трудъ на генерала Куропаткина „Ловча, Пльвча и Шейново“, но и тамъ ний сръщаме подробно описание само на единъ отъ славнитѣ моменти на шипченската епопея — прѣминаването на Балкана и послѣдния заключителенъ бой при Шейново.

По пълно и цѣло сж описани всичкитѣ дѣйствия на Шипка въ съчиненията на г. Съделникова и Зотова на русски языкъ, и французското съчинение „La Guerre d' Orient en 1877 — 78 par un Tacticien.“ Но първитѣ двѣ сж вече библиографическа рѣдкостъ, а третото не е достъпно за мнозинството отъ нашитѣ офицери. Осѣбнъ това и третѣ тия труда сж писани едва ли че въ самата война и много отъ фактитѣ сж прѣдадени не достатъчно вѣрно.

Цѣнно и отъ първостепенно значение ще бжде сега издаваемото официално съчинение на Русскитѣ Генералитѣ Щабъ по Освободителната война, но тамъ операцияитѣ на Шипка ще бждатъ изложени въ хронологически редъ и въ свръзка съ събитията на цѣлата война, за това ще трѣбва да се търсятъ по цѣлото многократно съчинение, което едва захваща сега да излиза и вѣроятно

ще се завърши слѣдъ 2 — 3 години. Независимо отъ това, поменатото съчинение ще излага само фактическата частъ на събитията, като прѣдстави на читателя да си прави заключенията самъ.

Ето съображенията, които ни побудиха да съставимъ на български языкъ прѣлагаемия чисто наученъ и сжгстенъ етюдъ, който като обмена само операцияитѣ и боеветѣ около Шипка, да бжде достъпенъ за всички които пожелаатъ да се запознаятъ съ тѣхъ основателно. Ний казахме сжгстенъ, защото подробности отъ епизодаденъ характеръ на тѣзи борба би съставили нѣколко тома, а таквавъ работа би сръщнала почти неодолими прѣпятствия по напечатването ѝ на български языкъ. Та тия не е и необходимо. Отъ военно-научна точка на гледане, дребнитѣ факти и отдѣлни епизоди, макаръ и увлекателни за четение, повечето пѣти само затѣмняватъ цѣлото и правилната оцѣнка на събитията.

За съставяне на настоящия трудъ, ний сме се ползували отъ съчиненията и статияитѣ, списъкъ на които привеждаме по доло. Нѣма съмнѣние, че съ това ний не сме прѣровили всичко писано по Шипка. Ласкаемъ се, обаче, отъ мисълта, че и това, което можеме да използваме е съвършено достатъчно за да възстановимъ фактическата частъ до толково, до колкото е необходимо за да си съставимъ ясно понятие за събитията и хода на операцияитѣ. По нататъшнитѣ издирвания едва ли би ни дали нѣщо сжщественно важно. При изучаване на фактитѣ, ний се сръщнахме съ таквозъ множество протворѣчия, че трѣваше да ги прѣцѣняваме и сравняваме по нѣколко источника за да възстановимъ, до колкото е възможно, истината. Независимо отъ това, намъ се испрѣчи и огромната работа да прѣцѣдимъ и отхвърлимъ съвсемъ онии чисти епизодални подробности, които, като не вписатъ никакъвъ военно наученъ интересъ, само би уголѣмили обѣма на книгата и би съставили излишенъ баластъ.

Въ стремленieto да направимъ труда си по поучителенъ, ний не се ограничихме само съ компелативната работа по възстановленieto и изложението на фактитъ. Съ риска да бждемъ малко утегчителни при четението на книгата, ний въведохме и извѣстна аналитическа работа, която споредъ насъ е необходима за правилната оцѣнка на събитията. При последната работа ний си поставихме за задача да бждемъ съвършено объективни, но възможно е, че читателя не на всѣкадъ ще се стгласи съ нашитъ разсждения и заключения. Въ този случай фактитъ сж на лице и нека критика прави своитъ виводи, както ги той разбира, а ний ще присемемъ съ благодарностъ всици безпристрастни заблѣжки, съ които ще ни почте научната критика

Съ критическата си работа ний далечъ не прѣследвахме цѣльта да пишемъ нѣкому панигирика или да осждяме когото и да било. Ний искахме само да се възползуваме отъ фактитъ за да извлечемъ извѣстна поука, което трѣбва да съставлява крайната цѣль на всѣко военно-историческо изучаване.

София 1902 год.

Р. Димитриевъ.

ИСТОЧНИЦИ.

- 1) Славянско-Турецкая борба 1876—77—78 г. г. и ея значене въ исторiи развитiя восточнаго вопроса, часть II Русско-Турецкая война 1877—78 г. П. Гейсманъ.
- 2) Съдѣльниковъ, Русско Турецкая война 1877—78 года.
- 3) Зыковъ. Война 1877—78 г. въ Европейской Турци.
- 4) Описание Русско-Турецкой войны 1877—78 года выпуска I-й и II ой. Изданiе Военно-историческаго комитета главнаго штаба) официално издание.
- 5) Сборникъ материаловъ Русско Турецкой войны 1877—78 г. г. на Балканскомъ Полуостровѣ. (Официални издания на русския главень штабъ).
- 6) Чичаговъ. Дневникъ пребывания Царя Освободителя на Дунаѣскомъ театрѣ.
- 7) La guerre d'Orient en 1877—78, par un Tacticien.
- 8) La guerre Turquo-Russe 1877—78, Campagne de Suleiman pacha M. Faust Laurion.
- 9) Guerre Russo Turque 1877—78. Proces de Suleiman pacha, par Georges Mascidés.
- 10) Запискитъ на полковникъ Де Прерадовичъ. Преводъ на Български.
- 11) Запискитъ и въспоминанията на подполковникъ Кисовъ.
- 12) Переходъ черезъ Балканы отряда генерала Скобелева и бой у д. Шейново 28 го декабря 1877 года. А. Куропаткинъ. Воененъ Сборникъ 1889 год. № № 6, 8, 9, 10.
- 13) Инженерный журналъ 1880 г. № 8. Воспоминанiя о дѣятелности 2-го Сапернаго баталiона.
- 14) „Радеци и Скобелевъ“ отъ Генераль-Лейтенанта Дмитровска. Статия помѣстена въ юнскага книжка на журнала „Русская Старина“.
- 15) Пять мѣсяцовъ на Шипкѣ въ 1877 году. Воененъ Сборникъ 1888 г. № № 4, 5, 6 и 7.
- 16) Движенiе колонн генераль-адъютанта князя Святополькъ Марскаго черезъ Балканы и Шипченскiй бой 27 го и

28-го декабря. Р. Рибень (начальникъ штаба на колоната).
Воененъ Сборникъ 1879 г. № 3.

17) Орловскій полкъ при взятіи Шипки, штабъ капитанъ
Дачевичъ. Воененъ Сборникъ 1886 г. № 6.

18) Оборона Шипки. Боевыя дѣйствія, служба и жизнь
артилеріи на Шипкѣ. Участникъ. Воененъ Сборникъ 1894 г.
№№ 4, 5, 6, 9, 10; 1895 г. №№ 5, 6, 7, 8, 10; 1896 г. № 2.

19) Дѣйствія передового отряда генералъ-адъютанта
Гурко въ войну 1877—78 г. Н. Еланчинъ. 1896 г. № № 3,
4, 6, 8, 10 и 11; 1897 г. № № 3 и 4.

20) Августовскіе бои на Шипкѣ. Записки генерала Ли-
пинскаго. Воененъ Сборникъ 1884 г. № 10.

21) Обходное движеніе черезъ Балканы восточнаго от-
ряда князя Святополка Мирскаго 2-го, съ 23 го по 27 го
декабря 1877 год. (къ исторіи 5-го Салернаго баталіона) В.
Берлевиъ. Воененъ Сборникъ 1895 г. № 7.

21) Атласъ сраженій XIX вѣка. Чикмаревъ.

ГЛАВА I.

Общото положение на театра на войната въ края на юний 1877 г. и значението на Шипченския проходъ.

За ясность на изложението и за да истъкнемъ важ-
ността на Шипченския проходъ, ний считаме за необхо-
димо да хвърлимъ единъ общъ погледъ върху положе-
нието на дѣтѣ въюющи страни въ началото на вой-
ната и слѣдъ прѣминаванието на Дунава.

До войната русскія Главенъ Щабъ, повидимому, е
ималъ недостаточно ясени и пълни данни за силитѣ и
средствата на Турция. Благодарение на това, за водян-
ние на операциитѣ на главния — Дунавски театръ съ
биле назначени испърво твърдѣ недостаточни сили.

Дунавската армия, въ съставъ на 6 армейски кор-
пуса съ съответствующето количество артилерія и кавал-
ерія, биде съсрѣдоточена въ началото на пролѣтъта
1877 година въ Бесарабія, съ фронтъ срѣщу ромън-
ската граница и заемаше едно пространство отъ 110
километра по фронта, и около 200 въ дълбочина. Съ
обявяванието на войната, на 12-й Априлий 1877 год.,
тя, усмлена съ още 2 корпуса, отъ които нѣкои бѣха
още далечъ отъ театра на войната, прѣмина границата
и навлезе въ васалното Ромънско Княжество, като си
постави първоначално за цѣль да извърши стратегическо
захожданіе съ ось у Рени и да се расположи паралелно
на течението на Дунава.

Сега прѣдстоеше да се рѣши въпроса, гдѣ да
стане прѣминаванието на Дунава.

Въ всичкитѣ войни на Россия съ Турция, крайния обектъ за дѣйствието на първата, винаги е бивалъ Цариградъ. Отъ своя страна турцитѣ сж си поставили винаги за цѣль, да прѣградятъ пътя на своя сѣверенъ противникъ за столицата имъ. По пътя за Цариградъ сж се разигравали всичкитѣ главни сражения въ прѣдшествующитѣ войни. Тѣй трѣбваше да стане и сега.

По-главнитѣ операционни направления, които водятъ отъ Ромжния, — плацдарма на русситѣ и тѣхната база, за Цариградъ сж: 1) Пътя Рени-Сакча — Бабадагъ — Меджидие — Шуменъ — Одринъ; 2) Браила — Мачинъ — Бабадагъ и по нататъкъ по цървия пътъ; 3) Хърсово или Черна-вода — Меджидие и по-нататъкъ по цървия пътъ; 4) Силистра — Шуменъ и по-нататъкъ прѣзъ Источнитѣ Балкани за Одринъ и Цариградъ; 5) Тутраканъ — Разградъ — Шуменъ и по-нататъкъ продължение по 4-ия пътъ; 6) Руссе — Бяла — Търново — Твърдица или Шишка — Одринъ — Цариградъ; 7) Свищовъ или Никополъ — Търново — Шишка и по-нататъкъ по прѣдидущия пътъ; 8) Рахово — Плъвенъ — Севлиево — Шишка и по-нататъкъ по прѣдидущия пътъ; 9) Ломъ — Паланка или Видинъ — Берковица — София — Т. Пазарджикъ — Пловдивъ — Одринъ — Цариградъ.

Първитѣ три имаха прѣимуществото като *кратчайши*, но тѣ прѣдставляваха и нѣкои сжщественни неудобства: Първи всичкото, операционната линия прѣзъ Добруджа не удовлетворяваше на едно отъ най-важнитѣ условия — *безопасността*. Тя минава твърдѣ на близко до брѣга на Черното-море, а при условие, че въ онова врѣме турския флотъ господствуваше, въ водитѣ на това море, тя би била твърдѣ уязвима отъ лѣвия ѝ флангъ. Отъ дѣсно, тя би се заплашвала отъ гарнизонитѣ на Силистра и Русчукъ. Отъ друга страна, Добруджа е край малко населенъ, безводенъ и съ лоши съобщения, и една голѣма армия, която би насочила своитѣ операции отъ тукъ, винаги рискува да понесе твърдѣ сжщественни

лишения; слѣдователно, това операционно направление бѣше и *неудобно*. Слѣдъ това, съ движенieto на прѣдъ, операционната армия излиза прѣдъ силната крѣпостъ Шуменъ, която залушва всичкитѣ источни проходи на Балкана, и която, снабдена съ достаточенъ гарнизонъ, неможеше да се игнорира. Блокадата, или даже наблюдението, на тѣзи крѣпостъ-лагеръ би изисквала твърдѣ голѣми сили, а атаката ѝ, както показваха и прѣдшествующитѣ войни, бѣше задача твърдѣ трудна.

Четвъртия и пелия пътища имаха сжщитѣ неудобства, плусъ още това, че прѣминаването на Дунава трѣбваше да се извърши въ сферата на влиянието на такъвъ силни крѣпости, каквито бѣха въ онова врѣме Силистра и Руссе.

Шестия пътъ, макаръ и по удобенъ и безопасенъ, все пакъ неможеше да бѣде избранъ, поради необходимостта да се форсира Дунава въ пункта, гдѣто бѣше расположена най-силната отъ Дунавскитѣ крѣпости. Армията, която се би опитала да прѣмине тѣзи голѣми рѣка у Мартенъ или Пиргосъ би рискувала да бѣде атакувана и отхвърлена въ нея още при началото на операцията, и въобщо утвърждаването на дѣсния брѣгъ, прѣдъ лицето на руссенския гарнизонъ, се явяваше задача трудно изпълнима.

Седмото и восьмо направления, като че ли най-добри отговаряха на стратегическитѣ условия, въ които се намираше руската армия. Тия пътища бѣха *най-безопаснитѣ* и *най-удобнитѣ*. Освѣнъ това тѣ, макаръ и съ малки забикалки, *водяха къмъ сжщата цѣль* — Одринъ — Цариградъ. Но главнитѣ прѣимуществата на тая операционна линия се заключаваха въ обстоятелството, че се обикаляше четирежгълника на крѣпоститѣ. Кѣмъ неудобствата ѝ трѣба да се опесе необходимостта да се прокара една значителна частъ отъ комуникационната линия (Букурещъ — Галацъ) паралелно на фронта на расположението на противника. Но русситѣ знаяха

сравнително слабата способност на турската армия към сериозни активни дѣйствиия, и, зацигени отъ Дунава и отъ слаба заслонъ, тѣ смѣло можаха да си позволят да избърътъ единъ отъ тия два пътя. Другата слаба страна на този изборъ състоеше въ обстоятелството, че тила на дѣйствующата армия се заплашваше отъ положението на Транселвания, гдѣто Австрия държеше сърѣдоточени значителни сили и можеше да заплашва руския пѣтъ на отстъпление въ най-чувствителното му мѣсто. Но прѣдъ войната руската дипломация направи всичко за да неутрализира тѣзи свои събѣда, и тя бѣше сполучила да достигне въ тия свои усилия доста удовлетворителни резултати.

Деветото направление имаше едно прѣимущество, че съ прѣминаването въ Ломъ-Паланка или Видинъ, руситѣ изведнѣжъ подаваха ръка на сѣрбската армия, която въ този случай би почнала военнитѣ дѣйствиия веднага, и съ това усиляше дѣйствующата Дунавска армия съ своя контингентъ отъ 50 — 60 хиляди души. Но това прѣимущество далечъ не се искупуваше съ неудобствата, които прѣдставляваше такъвъ изборъ. Прѣди всичко операционната линия прѣзъ Берковица и София е *подгма* на цѣли 400 километра. Слѣдъ това опасността отъ двусмысленното поведение на Австрия бѣ се усилило още повече. Най-послѣ прѣминаването на Дунава тукъ би трѣбвало да се извърши въ сферата на тактическото или поне стратегическо влияние на Видинъ.

Прѣдъ видъ на всички тия съображения, руситѣ, както е извѣстно, избраха пункта за прѣминаване на Дунава въ Свищовъ.

Въ течение на два мѣсеца дѣйствующата руска армия произведе цѣлъ редъ маршъ-маневри, които имаха за крайна цѣлъ да се заематъ по-важнитѣ точки на лѣвия брѣгъ на Дунава и да се обезпечи бѣдѣщата коммуникационна линия, а послѣ — да се сърѣдоточатъ глав-

нитѣ сили въ района, гдѣто трѣбваше да стане прѣминаването на рѣката.

Прѣзъ нощта отъ 14 й сръщу 15-й юний руситѣ форсируваха Дунава у Свищовъ и слѣдъ 5 дена построиха първия понтоненъ мостъ. На 25-й юний 9-ия, 12-й и 13-й корпуси съ нѣкои още части бѣха на дѣсныя брѣгъ, 9-й корпусъ се приближаваше сжщо и готвяше да прѣмине моста.

Турската армия къмъ това врѣме заемаше слѣдующото положение: Въ четвероугълника на крѣпоститѣ и въ пространството между тѣхъ, на истокъ отъ Янтра, бѣха разпрѣснати около 100 хиляди души. Друга голѣма група отъ около 40 хиляди души се намираще въ западния жгълъ на България съ центръ въ Видинъ. Около 15 хиляди души заемаха южнитѣ изходи на централнитѣ балкански проходи, като имаха слаби части въ Търново, Габрово, Севлиево и Ловечъ. Въ единъ до два прѣхода отъ мѣстото на прѣправата се намираща въ дѣсно и лѣво укрѣпенитѣ пунктове Руссе и Никополъ, които можаха непосредствено да заплашватъ съобщенията на дѣйствующата армия, ако тя се вдълбочеше отъ Свищовъ за вжтрѣшността на България.

По приетия отъ руския Главенъ Щабъ планъ, тѣ бѣха рѣшили да избѣгнатъ труднитѣ и неблагоприятни операции за овладяване на крѣпоститѣ и да се ограничатъ само съ наблюдението имъ чрѣзъ силни заслони. Съ тѣзи цѣль, армията, слѣдъ прѣминаването на Дунава, се разгвѣваше въ видъ на вѣеръ, при което 12-й и 13-й корпусъ извършваха промѣна на фронта си на истокъ, и, подъ началството на наследника Цесаревича, образуваха заслонъ сръщу четвероугълника на крѣпоститѣ. 9-ия корпусъ отъ своя страна загвѣваше на дѣсно и трѣбваше да обезпечи операционната линия отъ възможнитѣ посѣгателства отъ кѣлъ западъ. Останалитѣ части, а именно 8-ия армейски корпусъ, и пристигающий 11-й трѣбваше да водитъ настоятелнитѣ операции.

4-ия корпусъ, слѣдъ прѣминавашието на Дунава трѣбваше първоначално да послужи като стратегически резервъ, който да се испрати тамъ, гдѣто стане нужда.

Отъ Свищовъ за Одринъ и Цариградъ водять 4 крачайши пътя: 1) Свищовъ—Търново—Елена—Търново—Нова-Загора—Т. Сейменъ—Одринъ; 2) Свищовъ, Търново—Килифарово—Хайнъ-кой—Нова-Загора и понагатъкъ по първия; 3) Свищовъ—Търново—Габрово, Шипка—Казанлъкъ—Ст.-Загора—Т. Сейменъ—Одринъ; 4) Свищовъ—Ловечъ—Троянъ—Карлово—Пловдивъ—Одринъ.

Отъ тѣзи пѣтица най-краткия и най-удобния се явяваше пътя прѣзъ Шипка. Слѣдователно, първитѣ усилия на активната частъ отъ дѣйствуещата Дунавска армия трѣбваше да бждатъ насочени съ цѣль да се овладѣе Търново и Шипченския проходъ. Обаче, съ това трѣбваше да се бърза. Трѣбваше да се не даде врѣме на противника да се ориентира въ положението на работи, което се създаваше съ тѣй неочакваното и лесно прѣминаване на Дунава съ такъвъ сравнително не голѣми сили.

Наим Янз Кетановъ

ГЛАВА II.

Сформируванието и назначението на Передовия отрядъ.

Прѣдъ видъ на това, на 18-й юний, биде формируванъ особенъ прѣденъ отрядъ, който получи названието *Передовой отрядъ* и—задачата: да се устрѣми съ форсирановани маршеве на югъ, и да се постарасе да завладѣе Балканскитѣ проходи, прѣди още противника да е взелъ по-сигурни мѣрки за тѣхната отбрана. Въ неговия съставъ влизаха: 4-та стрѣлкова бригада, 6 български опълченски дружини, една драгунска, една сводна и двѣ казашки *) бригади, 2 плавински и 4 конни батареи и двѣ плавунски роты; всичко 10 1/2 баталиона, 43 1/2 сотни и ескадрона и 38 орждия. Командуванието на отряда се повѣри на генерала Гурко, който бѣше извъстенъ като енериченъ, настойчивъ и талантливъ генералъ. На 21-й юний Передовия отрядъ се съсрѣдоочи на дѣсния брѣгъ на Дунава, и още на слѣдующия день пристѣпи къмъ изпълнение на трудната си мисия. На 25-й той завладѣ, послѣ една слаба прѣстрѣлка, Търново, като огхѣбри слабия турски гарнизонъ къмъ Османъ Пазаръ. Отъ 25-й до 28-й отряда се съсрѣдоочава въ Търново, като разгѣва частъ отъ своята кавалерия за освѣтление на мѣстността отъ Елена до Севлиево и Плъвенъ.

*) Една отъ казашкитѣ бригади бѣше и каказската на полковникъ Тутулмина, които не минава съвѣкъ Балкана и скоро съвѣкъ излѣзе отъ състава на Передовия отрядъ, като се включи въ западния отрядъ на генерала Криднеръ.

Първото прѣминаване на Балкана.

Планъ № 1.

Сега прѣдстоеше да се извърши най-важната частъ отъ задачата — овладяването на Балканскитѣ проходи. Споредъ събраниятѣ свѣдѣния, най-важния проходъ — Шипченския се заемаше отъ силенъ турски гарнизонъ, а средствата на Передовия отрядъ не позволяваха да се мисли за една фронтална атака. Другитѣ близайши проходи — Твърдишкия, Хайнкоуьския и Трѣвненския, по-видимому, бѣха не заети. Но отъ тѣхъ, двата крайни се намираха твърдѣ близко отъ противника (Котелъ—Сливенъ отъ една страна, и Шипка—Казанлъкъ отъ друга) и опита за прѣминаване по тѣхъ можеше да бѣде ком-прометиранъ още въ началото. Прѣдъ видъ на това, генералъ Гурко се спрѣ на срѣдния — Хайнкоуьския. По добититѣ свѣдѣния, този проходъ, на протяжение до 25 километра, прѣставляваше една тѣсна и стрѣмна пѣтека, по която е възможно движението на пѣхота и кавалерия, но не и на полската артилерия и обозъ. Разработването на пѣтя даваше надѣжда да се прокара необходимата артилерия и обозъ за нуждитѣ на Передовия отрядъ, но за постоянно съобщение по него, или по Твърдишкия пѣтъ, можеше да става и дума. За тѣзи цѣль би трѣбвало да се прѣдприематъ огромни пионерни постройки, които изискваха твърдѣ много време и трудъ. Единствено солидно съобщение въ този районъ прѣзъ Балкана можеше да се организира само прѣзъ Шипченския проходъ. Ето защо генералъ Гурко и главната квартира гледаха на това движение прѣзъ Хайнкоуьския проходъ само като на срѣдство, но не и като на крайна цѣль. Съ форсиранието на прохода се излизаше въ гърба на Шипченския и това облекчаваше неговото завладяване.

На 28-й юний три сотни отъ 30-й донски казашки полкъ и 2 орджия отъ 10-тата донска конна батарея

бидоха испратени отъ Търново съ заповѣдь да заематъ Дрѣново и Габрово и да привлѣкътъ на себя си вниманието на Шипченския гарнизонъ. Други три сотни и 2 орджия трѣгнаха на 29-й по пѣтя за Елена. Въ сѣщия день конно-пионерния отрядъ на графа Роинкера получи секретна заповѣдь да трѣгне за Хайнския прѣвалъ и да пристѣпи къмъ поправление на пѣтя, съ цѣль да се прокара артилерия. Фланговитѣ сотни имаха за цѣль да обезпечатъ движението на главнитѣ сили къмъ Хайнския проходъ отъ възможнитѣ флангови нападения, и заедно съ това — да привлекътъ по възможностъ вниманието на противника къмъ себя си, като го приковатъ къмъ занимаемитѣ пунктове. Главнитѣ сили на отряда оставиха Търново на 30-й юний сутрента и ношуваха у срѣднитѣ колиби около Паровци. Въ този день конно-пионерния отрядъ, при който се намираше генералъ Раухъ, бѣше се спусналъ вече въ Хайнското дефиле, гдѣто и ношувѣ.

На 1-й юлий, отряда на генералъ Рауха продължава разработването на пѣтя, а главнитѣ сили, слѣдъ голѣми трудности, достигатъ и ношуватъ въ дефилето, на 10 километра до южния изходъ. Турцитѣ, по всички признаци, и до сега не бѣха открили това движение. Тѣ, по видимому, бѣха се ограничили съ простото заемане на южния изходъ на дефилето, безъ да испратятъ напрѣдъ даже простъ патрулъ за наблюдение.

На 2-й сутрента, отряда трѣгна съ голѣми мѣрки на прѣдосторожностъ къмъ исхода на дефилето, прѣдшествованъ отъ конно-пионерния отрядъ на графа Роинкера. Около 10 часа сутрента той, послѣ неимовѣрнии тридневни трудности, най-послѣ излѣзе въ долината на Тунджа. Турския отрядъ, отъ 1 баталионъ, който зацѣпваше това дефиле, бѣше се расположилъ на бивакъ на два километра отъ дебешето, около самото село Хайнкой, безъ да вземе кавкито и да било мѣрки не само за охранение, но и за наблюдение. Атакувант

ненадѣлно отъ авангарда на генералъ Рауха, той на бързо отстъпи по пѣтя за Сливенъ, като остави пѣлия лагеръ въ рѣцѣтъ на противника си. Слѣдъ излизанието въ долината, прѣдстоеше да се пристѣпи къмъ испълнение на главната задача — заеманието на Шишченския проходъ, съ едноврѣмenna атака отъ къмъ Габрово и Шипка.

Заемание на Тунджанската Долина и пригответленията за първата атака на Шипка.

За испълнение на тѣзи задача, на Певедовия отрядъ сега прѣдстоеше да свърне на западъ и да настѣпи по пѣтя за Казанлъкъ и Шипка. Вечеръта на 2-й юлий главнитѣ му сили се расположиха на бивакъ около Хайнъ-кей, като имаха частъ отъ конницата въ видъ на авангардъ у с. Есеки. За охранение на тила отъ възможнитѣ посѣгателства отъ къмъ Сливенъ, генералъ Гурко отдѣли особенъ страниченъ отрядъ въ съставъ на 14-й стрѣлковия баталионъ, двѣ пластунски сотни и двѣ иланински орждия, които се расположиха на позиция на 4 км. на истокъ отъ исхода около с. Кунари.

Но прѣди да продължимъ расказа си, да видимъ какво бѣше къмъ това врѣме положението на турцитѣ въ този районъ:

Къмъ края на юний мѣсець, слѣдъ като руситѣ почнаха своето настѣпление отъ Свищовъ, за непосредственната отбрана на участка на Балкана отъ Котелъ до Шипка, бѣха съсрѣдоточени на бърза ржка около 20 баталиона пѣхота съ 3 батареи артилерия, 2 ескадрона и нѣколко сотни ирегулярна конница (черкези). Командуването на този отрядъ биде повѣрено *самостоятелно* на Реуфъ паша, който за тая цѣль пристигна на 25-й юний въ Сливенъ. Тукъ ний виждаме едно пълно прѣнбрежение отъ страна

на турцитѣ къмъ принципа на едновластието. Този отрядъ, вмѣсто да се подчини на общия главнокомандующъ на Дунавската армия Абдулъ Керимъ паша, остава въ едно неопрѣделено командно положение, и Реуфъ получава всички заповѣди и инструкции отъ военния съвѣтъ и отъ двореца на Султана. Както и да е, веднага слѣдъ пристиганието на театра на дѣйствиата, новия началникъ на Балканската армия приема рѣдъ мѣрки за да запази въбрнния му участъкъ и да не пропустне руситѣ на югъ отъ Балкана.

Къмъ 30-й юний, силитѣ на Реуфъ паша се разпрѣдѣлятъ както слѣдва: 3 баталиона низами съ 4 орждия и 6 ескадрона — въ Сливенъ; 1 баталионъ у Хайнъ Кей; единъ баталионъ у с. Твърдица; 6 баталиона съ 9 орждия — на висотитѣ на Шипка; 4 баталиона съ една батарея и 200 конника въ селото Шипка; 2 баталиона и три орждия въ Казанлъкъ и 2 баталиона съ 1 ескадронъ въ Н.-Загора. По този начинъ, 20 слаби баталиона съ нѣколко стотинѣ конника и 20 орждия получаватъ трудната задача да пазятъ една отбранителна линия, съ дължина повече отъ 80 километра. Не трѣба обаче да се забравя, че тѣзи задача се облекчаваше значително съ непроходимостта на Балканиитѣ и съ обстоятелството, че противника можеше да мине само въ *известни направления*.

Като разгледаме това расположение, ний не можемъ да се не съгласимъ, че по сѣщество то бѣше доволно правилно: Въ първата линия сж употребени около двѣ трети отъ силитѣ, а една трета е оставена въ видъ на частень и общъ подвиженъ резервъ. Най-вѣроятния пѣтъ на настѣплението на противника — Шипка се заема най-силно и отзадъ се остава още частень резервъ (Канлъкъ). Като дойдемъ, обаче, до подробности, ний ще видимъ рѣдъ груби погрѣшки, които въ резултата и доведоха къмъ почти безпрѣпятственното прѣминуване на Балкана отъ страна на руситѣ.

Прѣди всичко, отрядитѣ у Твърдица и Хайнъ-кей да се распологатъ у южния изходъ на дефилето, безъ да се испратя напярѣдъ на прѣвала поне една незнателна часть за наблюдение. Общо правило е, при пасивната отбрана на едно дефиле, да се распологатъ задъ него, но това трѣбва да се разбира не въ такъвъ тѣсна смисълъ, както бѣше направено отъ хайнъ-кейската и твърдишки отбранителни застави. Тѣ въ всѣки случай трѣбваше да се расположатъ тѣй, че да могатъ да задържатъ настѣплението на противника поне толкова време, колкото е необходимо на главния резервъ за да пристигне у изхода на дефилето. Разстоянието отъ Сливенъ и Казанлъкъ до Хайнъ-кей е около 30 километра или единъ усиленъ прѣходъ, слѣдователно и заставата би трѣбвало да заеме такъвъ позиция, която да ѝ позволи да се удържи поне единъ день до пристиганieto на главния резервъ. Като такъвъ можеше да бжде само водораздѣла, гдѣто хайнъкейския отрядъ можеше да се удържи доволно дълго срѣщу сравнително не голѣмитѣ сили на генералъ Гурко, а въ случай на несполука — да почне бавно отстъпление къмъ Хайнъ-кей, гдѣто и да се спрѣ на главната позиция, на която къмъ това време щѣха да пристигнатъ и главнитѣ сили отъ Сливенъ и Нова Загора и частния резервъ отъ Казанлъкъ и Шипка.

Друга съществена грѣшка ни се вижда — расположението на общия резервъ и щаба на отряда въ Сливенъ и Нова Загора, т. е. задъ дѣсния флангъ на отбранемата линия. Това расположение гарантира само Котленския проходъ и прохода прѣзъ Демиръ-капия, който по естественнитѣ си свойства е най-труднопроходима. Централнитѣ проходи и особено важнейшия — Шипченския сж били прѣдоставени сами на себе си. Като кавалерия на отбранителнитѣ застави е придадена ирегулярната черкезска конница, която, повидимому, е била повече заета съ плячка въ богатата Тундженска

долина, отъ колкото съ носние и на най-посрѣдствената разузнавателна служба. Ако Хайнъкейския отрядъ испратяше поне една слаба наблюдателна застава отъ нѣколко конника до прѣвала на Балкана, то началника на този отрядъ щѣше да открие намѣрението на русситѣ още на 30-й юний, или поне на 1-й юлий сутрентя, и тогава генералъ Гурко би билъ посрѣщнатъ около Хайнъкей съ 11 — вмѣсто 1 баталионъ, и кой знае дали нѣмаше да се осуети всичката тѣзи операция на първото прѣминаване прѣзъ Балкана.

Но да се повърнемъ къмъ отряда на генералъ Гурко.

Още слѣдъ пладнѣ на 2-й юлий, за обезпечение отъ къмъ Сливенъ биде испратенъ, както видѣхме, особень страниченъ отрядъ къмъ с. Кунаре. Къмъ 2 часа, срѣщу него се показа една турска колона отъ около 2 баталиона съ нѣколко стотинъ черкези. Извѣстенъ за това, генералъ Гурко усилива Кунарския отрядъ съ 15-й стрѣлковъ баталионъ. Този отрядъ прѣминава въ настѣпление и вечерта отгѣснява противника до с. Твърдица, като му нанася чувствителни загуби, слѣдъ което пакъ се връща на позицията си у Кунаре.

На 3-й юлий, главнитѣ сили на Передовая отрядъ продължаватъ да оставатъ на бивака въ Хайнъ-кей, гдѣто до вечерта пристигаха послѣднитѣ части, които още не бѣха излѣзли изъ дефилето. Сжция този день се посвѣщава на разузнавания. Испрацатъ се по двѣ солни къмъ: Бинкъсъ, Ени Загра и Казанлъкъ. Лѣвия лѣтучи развѣдъ, усиленъ съ още 5 сотни, и поддрѣпенъ съ двѣ дружини отъ оглѣсненieto, достига до Бинкъсъ, като прогжда противника къмъ Сливенъ. Срѣдния развѣдъ минава прѣзъ Кортенъ и достига до Нова-Загора, гдѣто прѣкъсва телеграфното съобщение, но, посрѣщнатъ отъ значителни пѣхотни части на противника, той се връща вечерта на бивака въ Есекче. Дѣсния развѣдъ слѣдва по пътя за Казанлъкъ, но у с. Ени Махала е

билъ пострѣщанъ съ силенъ пѣхотенъ огънь, вслѣдствие на което тѣй сжцо се връща въ с. Есекче.

Вечерта на 3-й юлий, въ Хайнъ-кей, пристигна послѣдната часть отъ Передовоя отрядъ. Сега можеше вече да се пристъпи и къмъ изпълнението на главната задача — атаката на Шипка отъ тила.

Сутренята на 4-й Передовоя отрядъ, слѣдъ като остава у устието на Хайнския проходъ за обезпечение пътя на отсѣжлението: 2 дружини, 6 сотни и 14 планински орждия, съ всички останали сили се насочва къмъ Казанлъкъ. По пътя, около с. Уфланли той срѣща доволно сериозно съпротивление отъ отряда на Хулуси паша, който съ 2—3 баталиони бѣше тръгналъ на помощ отъ Шипка къмъ Хайнъ-кей. Слѣдъ едно доволно горѣщо счепване Хулуси паша е билъ принуденъ да напустне заежата позиция между с. Уфланли и южнитѣ склонове на Балкана и да отстъпи къмъ Шипченскитѣ висоти. Вечерта по-големата часть отъ отряда на генералъ Гурко се съерѣдоточава у с. Мжглишъ, гдѣто и прѣкарва нощта, като се прикрива съ три сотни казаци и единъ ескадронъ.

Сутренята на 5-й юлий той продължава пътя за Казанлъкъ, но и около с. Уфландъркей и Чорганово е принуденъ да води доволно продължителенъ бой съ тригѣ баталиони на Хулуси паша и съ дребнитѣ неприятелски башибозушки части. Около 11 часа, отряда се появява прѣдъ Казанлъкъ, гдѣто е билъ срѣщнатъ отъ гарнизона на този градъ, състоящъ отъ 2 баталиона пѣхота и три планински орждия. Слѣдъ два часа съпротивление защитницитѣ на града напуцатъ позициитѣ си, и оставятъ въ рѣцѣтъ на побѣдителя три орждия и около 400 души плѣнни и ранени. Остаткитѣ на турския отрядъ отстъпватъ: една часть къмъ Шипка, а другата — на югозападъ къмъ Срѣдния Гора и въ послѣдствие се събиратъ въ Чирпанъ. Въ 1¹/₂ часа слѣдъ пладне русскитѣ заеха града окончателно и се намираха на разстояние 12 километра отъ с. Шипка.

Боя на 5-й юлий на Шипка.

Планъ № 2.

Сега да видимъ какво ставаше тоя день на Шипченскитѣ височини.

Както видѣхме и по горѣ, слѣдъ заеманието на Търново, една отъ главнитѣ задачи на русския главенъ щабъ бѣше — да се форсира Балкана и да се земе най важния и най удобния пѣсъ, който отъ тукъ водѣше къмъ Одринъ и Цариградъ. Считаше се, че тѣзи задача ще се достигне най добрѣ съ едноврѣмнатата атака на Шипченския проходъ отъ къмъ Габрово и Казанлъкъ. Отъ друга страна, съ цѣль да се обезпечи дѣсныя флангъ и тила на Передовоя отрядъ и да се отвлѣче вниманието на противника отъ Хайнския проходъ, бѣше необходимо да се испрати извѣстна часть къмъ Трявна и Габрово. За това още на 28-й юлий по пътя за Габрово биде испратена на разузнавание една сотня отъ 30-й Донски полкъ подъ началството на сотника Галдина. Тѣзи сотня скоро биде усилена съ нови части, и къмъ 3-й юлий въ Габрово се събраха: петъ сотни донци, 36-й пѣхотенъ Орловски полкъ, една пѣша батарея и двѣ конни орждия. Всичко 3 баталиона, 5 сотни и 10 орждия, подъ общото началство на генерала Дерожински.

Описание на Шипченския проходъ.

Но прѣдварително да направимъ едно кратко описание на Шипченския проходъ и на расположението на турцитѣ къмъ това врѣме въ него. Подъ названието Шипченски проходъ разбиратъ планинския участкъ, който се заключава отъ г. Габрово до с. Шипка. Срѣдната абсолютна височина на Балкана около Габрово достига 1400 метра, но мѣстото, гдѣто минава шосето за Шипка, образува единъ видъ обширна съдловина съ срѣдния височина около 1200 м. Отъ Габрово пътя върви

въ началото олодо 6 километра по тѣсната долина на Янтра и сетнѣ, като завива на лѣво, почва да се искава по стръмнитѣ глинести сѣверни пгѣщи на планината, които носятъ названието Червенъ брѣтъ. По този начинъ той се протака още 12 километра до висотата Шипка -- водораздѣла на Балкана. Отъ тукъ той се извива на нѣколко колѣна и, като достига върха Св. Никола, минава по источнитѣ му склонове и почва да се спуща доволно стръмно на югъ къмъ с. Шипка, гдѣто и слиза въ Тунджанската долина. Цѣлия пѣтъ отъ Габрово за Шипка се считаше за шосентъ, обаче, къмъ описваемото врѣме, само първитѣ 9 километра се поддържаха въ исправностъ; на останалото протежение шосето бѣше напуснато и непоправлявано и планинитѣ потоци го бѣха прѣвзрнали въ обикновенъ планински коларскѣ пѣтъ, който прѣдставляваше твърдѣ голѣми трудности за движението не само на артилерията, но и за кавалерията. Сѣвернитѣ склонове на Балкана сѣ сравнително не тѣй стрѣмни и почти на ~~всѣкъ~~ покрити съ гѣста гора. Южнитѣ, напротивъ, носятъ скалистъ характеръ, иматъ една голѣма стрѣмнина и горага тукъ е по рѣдка, а на мѣста и съвсѣмъ отсъствува. Само тукъ-таме въ дълбокитѣ долища се е съхранила дребна гора, която съ приближението къмъ върха, постепенно редѣе, а самитѣ нѣрхове, съ включение на Страничната и Лѣсна височини, оставатъ съвършено голи.

Самата естественна позиция на Шипка прѣдставлява редъ височини, които се простиратъ по водораздѣла, съ направление отъ западъ на истокъ. и които се спущатъ въ видъ на тераси къмъ сѣверъ и югъ. Дѣсниятъ флангъ на турската позиция се опира на върха малакъ Бердекъ, отъ тукъ тя върви по сѣдловината, която съединява тѣзи височина съ върха Св. Никола. Този послѣдния съставлява центра на позицията, ако тя се заема съ фронтъ на сѣверъ или югъ. По натагъкъ тя се простира

на западъ прѣзъ Страничната и Зелена височина и се завършва на Лисага гора или Малуша, която би трѣбвало да се сматра като краенъ лѣвъ флангъ на турската позиция. На сѣверъ отъ тѣзи линия се простиратъ паралелно на шосето редъ по ниски хълмове, отъ които по забѣлжителни се считатъ: *Централния*, на западъ отъ пѣти, и *Сѣверния* хълмъ или върха Шипка на истокъ отъ сѣщия пѣтъ. На $1\frac{1}{2}$ километръ на западъ отъ централния се издига малка една възвишеностъ, която получи названиее *Странична*, а отпослѣ *Болнинска височина*. Отъ сѣдловинитѣ, на истокъ и западъ отъ Св. Никола, се спущатъ на сѣверъ и югъ четири голѣми стрѣмни и скалисти долища съ многочисленни расклонения. Благодаждниие на лѣса, съ който сѣж покрити, тия долища прѣдставляваха доста удобни подслѣпки къмъ водораздѣла. Общото протяжение на позицията по фронта е около 6 километра и турцитѣ заемаха силно сано централната частъ и -- хълмоветѣ на сѣверъ отъ нея. На височинитѣ Бердекъ и Лисага (Малуша) бѣха въздигнати двѣ укрѣпления съ слаба профилъ, и се заемаха само отъ слаби части.

Заема ли се позицията съ фронта на сѣверъ или югъ, висотата Св. Никола прѣдставлява отъ себе си тактически ключъ, отъ гдѣто се получава прѣврасенъ обстрѣлъ въ всички направления. Този, който владѣе тѣзи височина, запущва прохода и го държи яко въ свое владение. Св. Никола има абсолютна височина 1340 м. Върха му е скалистъ и образува нѣколко малки полянки, на които могатъ да се расположатъ 10—12 оръдия. Отъ общата поляна на върха се издава право на югъ единъ тѣсенъ отрогъ, който се завършва съ една малка скалиста полянка и който отпослѣ получи названието „Орлино гнѣздо“. Южния и юго-западния склонове сѣж стрѣмни, а около върха почти отвѣсни. Источния и сѣверния склоноъ сѣж сравнително по достѣпни. Источния склоноъ образува нѣколко не широки тераси.

които постепенно се спущатъ къмъ сѣдловината, сѣди-
няща м. Бердекъ съ Св. Никола. На една отъ тия те-
раси бѣше расположена испослѣ тѣй нарѣчената *стома-
нена* батерей, която има прѣкрасенъ обстрѣлъ на югъ,
истокъ, сѣверо-истокъ и сѣверъ.

Отъ западъ позицията може да се обиколи по гор-
ската пѣтека, която излиза отъ Иметли и прѣзъ Зелено
Дърво води въ Габово. Отъ истокъ съществува такъвъ
сѣщо пѣтека прѣзъ върха Бѣли кладенци, колибитѣ По-
токъ и Власовци и послѣ по долината на Янтра за Га-
брово¹⁾. Тия пѣтеки, обаче сж твърдѣ стрѣмни и тѣсни
и правятъ движението твърдѣ мъчно. Полската артиле-
рия по тѣхъ може да се прокара само слѣдъ голѣми
трудности и солидни исправления. Отъ казаното до тукъ
се важда, че ако позицията се земе съ фронтъ на югъ,
както испослѣ я заемаха руситѣ, то тя обладава слѣ-
вующитѣ свойства: 1) Силенъ и почти недостѣпенъ
фронтъ, съ прѣкрасенъ фронталенъ обстрѣлъ; 2) слаби
~~флангове~~, надъ които висѣха командующи височини и
подстѣпигѣ къмъ които бѣха доволмо удобни; 3) съоб-
щенията между рускитѣ части на позицията, бѣха до-
волно удобни, но тѣ минаваха повечето по откритата мѣст-
ность, която се обстрѣлваше отъ командующитѣ на флан-
говетѣ височини; 3) на позицията имаше нѣколко от-
дѣлни могили, които можаха да играятъ роль на упорни
пунктове; 5) величината на позицията въ естествеанитѣ
й граници отъ Малуша до М. Бердекъ изискваше за
отбраната и най малко една пѣлна дивизия съ 40—50
орждия; 6) въ случай на отстѣпление сѣверната висо-
чина можеше да послужи като прѣкрасна ариергардна
позиция; 7) обхода на позицията, макаръ и мъчинъ,
бѣше напълно възможенъ особенно отъ къмъ Зелено
дърво. Далеченъ или стратегични обходъ бѣше възможенъ
сѣщо и отъ двата фланга, но въ чисто техническо от-

¹⁾ Гледай триверстната русска карта.

ношение по удобенъ се прѣдставлява обхода на лѣвни
флангъ, по пѣтя Мглишъ—Селци—Кръстецъ, или Янина
— голѣмъ-Бердекъ—Траяна—Дрѣново; 8) поле за дѣй-
ствие на кавалерията съвсѣмъ отсъствува; 9) укрития
за резервата доста добри, но ако противника засма ви-
сочинитѣ Малуша, Бердека и Сосока, то почти всич-
ката мѣстность въ тила се обстрѣлва и удържанието на
позицията става, ако не невъзможно, то твърдѣ трудно.

Расположенето и силитѣ на турцитѣ къмъ
5-й юлий на Шипка бѣше слѣдующето: до боя у Чор-
ганово и Базанлъкъ турцитѣ имаха на Шипка 6 бата-
лиона пѣхота, 6 полски и 3 планински орждия и около
стотина черкези. Тѣзи части подъ началството на Ра-
симъ паша съставляваха собствено Шипченския гарни-
зонъ. Слѣдъ боя у Базанлъкъ, частъ отъ войскитѣ, рас-
положени въ този пунктъ, сполучиха съ Хулуси паша
да отстѣпятъ къмъ Шипка, и по този начинъ къмъ 6-й
юлий тукъ се събраха около 8 баталиона съ нѣколко
стотинъ башибозуци, които импровизовано се формиру-
ваха въ мустахъзъски и муавине баталиони. На 5-й
юлий сурианъта отряда на Расимъ паша заемаше соб-
ственно прохода, а Хулуси паша оставаше долу въ до-
лината и все още имаше надѣжда, не само да спре дви-
жението на генералъ Гурко къмъ Базанлъкъ и Шипка,
но и да го отхвърли къмъ Хайнската тѣнина.

Расимъ паша на 5-й юлий бѣше расположилъ своята
артилерия на висотата Св. Никола и на терасата на
истокъ отъ нея (*стоманената батерей*), двѣ планински
орждия бѣха извадени на нарѣдъ на върха Шипка и
едно—на могилата на югъ отъ този върхъ, която испослѣ
получи названието *централната батерей*. Пѣхотата се
расположи въ дѣсно, въ лѣво и прѣдъ артилерията, като
заемаше пѣхотнитѣ окопи построени на: Св. Никола, цент-
ралната и задня (странична) височини. Около срѣднето
бѣклеме бѣше расположенъ на прѣдня позиция съ фронтъ
на сѣверъ 1 баталионъ. На върха Бердекъ бѣха ос-

тавени два слаби баталиона, а на Лисата височина единъ страниченъ постъ. Когато стана извѣстно за прѣминаването на генералъ Гурко прѣзъ Хайкиския проходъ, Расимъ паша вече имаше основание да се опасава и за своя тилъ, вслѣдствие на което, на бързо ископаха редъ ложементи съ фронтъ на югъ по тераситъ, които се спущатъ въ това направление.

Хо̀да на боя на 5-и юлий. И тѣй, атаката на Шишка бѣше рѣшено да се насочи едноврѣменно отъ сѣверъ и югъ, отъ отрядитъ на генералъ Держински и Передовой. По распореджанието на главната квартира, която въ това врѣме бѣше се прѣнесла въ Търново, рѣшителнитъ дѣйствиа трѣбваше да се произведатъ на 5-й юлий. Прѣдполагаше се твърдѣ основателно, че турцитъ нѣма да издържатъ тѣзи едноврѣменна атака отъ всички страни и ще отстъпятъ безъ особено съпротивление

На основание на тия распореджания, ръководителя на дѣйствиата отъ къмъ Габрово генералъ-лейтенантъ князь Съѣтополкъ Мирский насочи тоя день войскитъ си за дѣйствие отъ сѣверъ. Самата атака трѣбваше да се произведе по слѣдующия начинъ:

1) Крайната лѣва колона, въ съставъ 2 казацки сотни и двѣ роти отъ Орловския полкъ, подъ началството на майора Байно Родзевича се сърѣдоточава на 4-й юлий вечерята у с.-источнитъ поли на висотата голѣмъ-Бердекъ и обхожда крайния дѣсенъ флангъ на турцитъ, именно върха г. Бердекъ и въ послѣдствие излиза въ с. Янина, гдѣто и ще влѣзе въ свѣрска съ Передовия отрядъ. Атаката ще се почне на разстѣмване на 5-й юлий.

2) Лѣвата колона на капитана Клионтова, въ съставъ двѣ роти Орловци, атакува височината Св. Никола отъ лѣво, като слѣдва по лѣсистата долина на

Днтра и излѣзе на сѣдловината, съединяюща тѣзи височина съ м. Бердекъ.

3) Централната колона, при която ще се намира и началника на Габровския отрядъ, въ състава на 4 роти и 1 сотня, слѣдва по шосето и атакува противника отъ фронта*).

4) Дѣсната колона, подъ началството на подполковникъ Хоменко и въ съставъ 4 роти Орловци и 4 орджия, слѣдватъ прѣзъ Зелено дърво по пжтеката за Иметли и атакуватъ крайния лѣвъ флангъ на противника — височината Малуша (Лисата).

Останалитъ три Орловски роти и три сотти казаци отъ 30-й полкъ оставаха отзадъ въ видъ на резервъ и като прикритие на обоза.

Споредъ направеното по напрѣдъ стглашение, генералъ Гурко трѣбваше да се приближи на 4-й юлий вечерята къмъ с. Шишка отъ истока и да атакува на 5-й едноврѣменно съ Габровския отрядъ. Ний видѣхме, обаче, че благодарение на необходимостта да води цѣлъ редъ боеве съ Казанлъшкия отрядъ на Хулуси паша, Передовой отрядъ захсъня и можа да се приближи къмъ прохода едва вечерята на 5-й юлий. Прѣзъ тоя день Габровския отрядъ по тоя начинъ бѣше прѣдоставенъ самъ на себе си, вслѣдствие на което и атаката на турската позиция, заета съ двойно по голѣми сили, не можеше да бжде сполучлива.

Дѣйствиата на Габровския отрядъ се развиха тѣй: *Крайната лѣва колона* на Байно Родзевича тръгна въ 3 часа сутринята по лѣсистата пжтека, която води къмъ върха Голѣмъ Бердекъ и на разстѣмване бѣше близо до него. Турцитъ имаха вече свѣдѣние за възможността на атаката отъ тѣзи страна, защото още въ прѣдшествующия день бѣха въздигнали редъ окопи, ко-

* Въ качеството си на офицеръ отъ генералния штабъ при тѣзи колона се намираше и Великия князь Николай Николаевичъ Младшии (синъ на главнокомандующия).

отъ фланга иа висотата Св. Никола. Едва прѣдната рота сполучи да разсипе веригата, когато 12 турски роти прѣминаватъ въ настѣпление отъ малкъ Бердекъ и отъ кмъ Св. Никола. Слѣдъ голѣми усилия двѣтъ роти сполучиха да се устроятъ и да заематъ позиция на южния склонъ на върха Захарната глава. Градъ куршуми и гранати обсипваше слабитѣ сили на Клионгова. Скоро самия той биде раненъ съ три куршума и двама отъ офицеритѣ му убити. Тогава той е принуденъ да заповѣда да отстъпятъ. Около 4 часа всички офицери отъ колоната бѣха убити или ранени, оставаше не вредимъ само командира на 8-а рота поручикъ Орловъ, който си и постави сега за задача да изведе отъ боя остаткитѣ на отряда. Въ шесть часа слѣдъ пладнѣ, подиръ жестокъ бой въ продължение на 4 часа, колоната, слѣдъ като изгуби $\frac{1}{4}$ отъ своя съставъ и почти всичкитѣ си офицери, отстъпи обратно къмъ Габрово.

Сръдната колона, подъ началството на началника на шаба на 9-та дивизия полковникъ Еллера тръгна сутренъ отъ Габрово и достигна до първото беклеме на Червенъ брѣгъ часа въ 12. Тукъ тя биде сръщната изведнѣжъ съ твърдѣ силенъ огънь отъ турскитѣ стрѣлци, които заемаха една отъ могилитѣ около шосето до вѣрото беклеме и се бѣха расположили въ два яруса. Като забѣлжиха слабостта на рускитѣ сили, турцитѣ, слѣдъ като получиха нови подкрѣпления, прѣминаха въ настѣпление съ два баталиона. Това принуди полковника Еллера да земе отбранителна позиция и да се ограничи съ удържането ѝ. Скоро на позицията пристигнаха князь Свѣтополкъ Мирский съ генералъ Дерожински и Великия князь Николай Николаевича Младший. Боя въ центра къмъ това врѣме бѣше достигналъ крайното си развитие. Тамъ нейдѣ далечъ отзадъ се чуваха чѣсти залпове и оржедейни изстрѣли. Началника на Габровския отрядъ прѣдполагаше, че това е атаката на Передовоя отрядъ отъ тила. Между туй силитѣ на турцитѣ на шо-

ито се заемаха съ единъ таборъ и нѣколко десѣтки башибозуци*). Появлението, обаче, на крайната лѣва колона, излѣзе тѣй ненадѣйно, че неприятеля едва свари да земе съ нѣкои само части окопитѣ си. Русската колона слѣдъ нѣколко залпа, се хвърлюва ненадѣйно на тѣхъ и сполуча да завладѣе сръдното укрѣпление. Турцитѣ се опитватъ да въстановетъ редъ и се зацѣпватъ, но стремителната атака на лѣвата колона, отъ фронта и отъ дѣсния турски флангъ, ги принуждаватъ да отстъпятъ, испърво въ укрѣпленията си около лагера, а послѣ — къмъ висотата Бозлуджа и малкъ Бердекъ. Отстъплението въ края се е прѣвърнало въ безпорядъно бѣгство и рускитѣ завладѣха всичкитѣ лагерни принадлежности на тоя страниченъ отрядъ. Слѣдъ това, отряда на Бойно Родзевича се спира на заетата позиция и се окопва. Заеманието на този пунктъ имаше твърдѣ важно значение, защото отъ тукъ можеше да се влѣзе прѣзъ с. Янина въ свръзка съ генералъ Гурко, но несполуката на другитѣ колони, както ще видимъ по долѣ, принуди князь Свѣтополкъ Мирски да заповѣда на 5-й ~~вечеръ~~ на крайната лѣва колона да се върне обратно въ Габрово съ цѣлъ да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ сили.

Лѣвата колона на капитана Клионгова, слѣдъ немовѣрни трудности и лутания сбѣрка назначения ѝ пакъ, и около 2 часа слѣдъ пладнѣ излѣзе на върха *Захарната глава*, който се намираще сръщу м. Бердекъ. Благотворение на прѣсечѣната и лѣсиста мѣстность, патрулитѣ на колоната можаха да открийтъ противника само тогава, когато се бѣха приближили на нѣколко стотинъ само крачки. Изведнѣжъ двѣтъ роти бѣха сръщнати съ силенъ оружеенъ и артилерийски огънь отъ фронта и

*) Сотникъ Галинъ бѣше прозвелъ рекогносцировка въ това направление още на 2-й юлий и съ една сотня бѣше заелъ върха гол. Бердекъ, но понеже при по нататъшното си движение на югъ, той се натъкна на турски пѣхотни части то бѣше принуденъ да отстъпи на свѣрхъ отъ тѣзи височина, гдѣто испослѣтъ къмъ него се присѣднина Бойно Родзевичъ.

сето се постепено усилява и тѣ нѣколко пѣти се опитваха да минатъ въ настѣпление. При тѣзъ условия сръбната колона получи окончателно заповѣдь да се удържа отбранително и да чака ефекта на фланговитѣ и тилни дѣйствия.

Колоната на подполковникъ Хоменко тръгна въ 7 часа сутренята къмъ Зелено дърво, гдѣто и пристигна около 9 часа. Тукъ началника на колоната оставя на позиция 4-тѣ орѣдия отъ 5-та батарея на 9-та артилерииска бригада съ една рота, а съ останалитѣ три роты и нѣколко души казаки се оплѣта по пѣтя за Вѣтрополе. Часа около 7 вечерята подполковникъ Хоменко пристигна на върха Караджа безъ да сръбне каквото и да било съпротивление. Въ връме на атаката на центра, артилерията отъ Зелено дърво се бѣше опитала да открие огънь по турската позиция около сръбното беклеме на шосето, но тѣй като разстоянието е повече отъ 3 километра, то тя трѣбваше да замълчи. Вечерята колоната остана на позиция тукъ, а прѣзъ ноцта получи заповѣдь да отстъпи къмъ Габрово.

Около 6 часа вечерята князь Свѣтополкъ Мирски получи извѣстие за поражението на лѣвата колона и за отстъпването и обратно къмъ Габрово. При това се извѣстиваше, че колоната е била прѣстѣлдвана доста енергично отъ турцитѣ и изгубила около 25% отъ наличния си съставъ. Отъ друга страна за Передовия отрядъ не се чуваше нищо. При тѣзи условия, началника на Габровската колона твърдѣ справедливо почна да се опасява за съдбата на своитѣ разпръснати сили. Турцитѣ мѣжаха да прѣминатъ въ рѣшително настѣпление по долината на Янтра или къмъ Зелено дърво и да раздѣлятъ и безъ това слабитѣ сили на Габровския отрядъ, слѣдъ което да ги биятъ по части.

Ето защо, до получаванieto на нови подкрѣпления, или извѣстия отъ Передовия отрядъ, оставаше едно: Да се съсрѣдоточатъ всичкитѣ сили на отряда на една обща

позиция, за да бждатъ готови въ случай на нужда да проявятъ по същественно съпротивление сръбу възможнитѣ опити на турцитѣ да прѣминатъ въ настѣпление. Въ тѣзи смисълъ бѣха испратени заповѣди на началницитѣ на всичкитѣ колони, които се и събраха на позицията около Габрово на 6-й юлий слѣдъ паднѣ. При отстъплението на лѣвата колона турцитѣ прѣминаха въ настѣпление отъ Малуша къмъ Зелено дърво и едва не заловиха пѣтя на отстъплението на подполковникъ Хоменко. Русската дѣсна колона сполучи да мине прѣзъ този пунктъ само на 15 минути по-рано отъ турцитѣ.

По този начинъ *нравата атака на Шименския прогодъ излезе несполучлива*. Общитѣ загуби на Габровския отрядъ се простираха на 2 офицери и 77 долни чинсве убити и 4 офицери и 128 ранени. Най-тѣжки загуби понесе лѣвата колона на капитана Клионтова, която, при бързото отстъпление, бѣше принудена да остави значителна частъ отъ своитѣ ранени въ рѣцѣтѣ на противника. Испослѣдъ можа да се констатира, че раненитѣ сж били прѣдметъ на най-жестоки мжчения и до единъ избити.

Като разгледваме боя на Шипка на 5-й юлий, ний виждаме, че причината на несполуката се крие, прѣди всичко, въ тройното прѣвъзходство на силитѣ на противника и въ силата на турската позиция, за атаката на която се изискваха много по-голѣми сръдства. Раздѣлението на силитѣ на Габровския отрядъ се обяснява до нейдѣ съ неговитѣ дѣли. Той е ималъ назначение само да съдѣйствува на главната атака, която трѣбваше да се води отъ къмъ югъ съ 10-тѣхъ баталиона на Передовия итрядъ.*) При все това, чини ни се, че би било възможно едно по-сгруппирано расположение, което

*) Задачитѣ на двата отряда повидимому сж били опрѣдени отъ Главната Квартира твърдѣ не ясно, тѣй като и генералъ Гурко е считалъ че той трѣбва само да съдѣйствува на атаката, като е прѣдполагалъ, че главната роль се пада на Габровския отрядъ.

между другото се диктуваше и отъ слабитѣ сили на отряда. Отдѣлнитѣ колони бѣха твърдѣ слаби и всѣха отъ тѣхъ рискуваше да бжде разбита отдѣлно прѣди да получи помощъ отъ събѣдната. Артилерията се насочва тамъ, гдѣто тя имаше най-малко шансове да мине и да дѣйствува, а по сравнително по добрия пѣтъ, по който се движеше централната колона, не се испраца нито едно оржиде. На лѣвата колона би могло да се възложи една по-активна и свързующа роль и въ всѣки случай да се дадеше да нанесе главния ударъ на дѣсния турски флангъ. За тѣзи цѣль, разбира се, тя трѣбоваше да бжде усилена поне до 7—8 роти. Обхода на дѣсната колона по пътя за Иметли ни се вижда твърдѣ далеченъ, и, прѣдприетъ съ такъвизъ сравнително слаби сили, той не е могълъ да способствува на дѣйствиата на другитѣ колони. При всичкиѣ неблагоприятни мѣстни условия, чини ни се, че все пакъ би могла да се установи една по-тѣсна връзка между Габровския и Передовия отрядъ, и по този начинъ да се съгласуватъ тѣхнитѣ дѣствия. Тѣзи връзка трѣбоваше да се изрази прѣди всичко въ единствено на командуванието. Обшия началникъ на тия два отряда, като располагаше съ многочисленна кавалерия, щѣше да може да съгласува по-пълно и тѣхнитѣ дѣствия. Хвърля се въ очи сжщо и недостаточното познание съ мѣстността, благодарение на което нѣкои отъ колонитѣ се лутатъ и излизатъ съвсѣмъ не тамъ гдѣто е трѣвало. Нѣкои автори нагякзатъ на генералъ Гурко, че той на 4-й и 5-й юлий е вярвалъ твърдѣ бавно и се е насочилъ къмъ Казанлъкъ, вмѣсто да върви за Шипка. Таквозъ натяквание, споредъ насъ, е свършено неоснователно: Бавността на движението произлизаше отъ необходимостта да се водятъ редъ боеве при Уфлани, Уфандъркей, Чорганово и Казанлъкъ. Колкото за свъртванието къмъ Казанлъкъ, това се диктуваше отъ самата обстановка. Передовия отрядъ би дѣйствувалъ твърдѣ рисковано ако оставаше този

пунктъ задъ гърба си и тръгнеше прѣвъ Гузово за Шипка. Въ такъвъ случай неговия лѣвъ флангъ, а по-послѣ и тила биха биле подвърнати на ударъ отъ сили, които генералъ Гурко неможеше да знае какви сж.

Въ заключение ще си позволимъ да забълѣжимъ, че дѣйствиата и движениата въ прѣбѣчена и планинска мѣстность сж всѣкога подвърнати на много случайности и несполуката на боя на 5-й юлий се дължи между другото и на тия случайности, а тѣ въ дадени случаи бѣха: двудневнитѣ боеве между Хайнъ-кей и Казанлъкъ.

Боя на 6-й юлий.

Като неподулаваше никакви извѣстия отъ генерала Гурко, началника на Габровския отрядъ рѣши да остане прѣвъ 6-й юлий на оборанителната си позиция около Габрово, гдѣто и да чака по нататъшното разяснение на обстановката, а на 7-й да повтори атаката.

Както видѣхме по горѣ, отряда на генералъ Гурко зае Казанлъкъ едва въ 1 1/2 часа слѣдъ пладнѣ на 5-й юлий. Растоннието отъ Казанлъкъ до Шипченския проходъ е около 15 километра, войскитѣ бѣха силно изморени отъ прѣдшествующитѣ боеве, горѣщата бѣше неимовѣрна. По вѣчки тия причини, генералъ Гурко трѣбваше да се мири съ невъзможността да атакува Шипка още сжщия день, както това се прѣдписваше отъ главната квартира, и да отложи рѣшителнитѣ си дѣствия за 6-й юлий.

За да може обаче колко годѣ да облегчи дѣствиата на Габровския отрядъ, и за да не даде връме на турцитѣ да сърѣдоточатъ колко-годѣ значителни продоволствени припаси на позицията си, той рѣши да заеме още сжщия день до вечерята селото Шипка, което служеше като складоченъ пунктъ и база за дѣствиата въ

планината. Въ 1 1/2 часа слѣдъ пладнѣ, по-голѣмата частъ отъ кавалерията, подъ началството на принцъ Николай Лейхтемберскій, съ три конни батареи, тръгна тржсомъ къмъ с. Шипка, което и зае около 2 1/2 часа. По слѣдитѣ на кавалерията се испрати 4-та стрѣлкова бригада, която пристигна едва въ 6 часа. Съ появяването на руската конница, турцитѣ напустнаха лагера си около селото и отстъпиха къмъ височината Св. Никола. Многo продоволственни припаси и лагерни принадлежности останаха въ рѣцетѣ на Передовоя отрядъ. Горѣ на височинитѣ се слушаше още твърдѣ жива прешрѣлка, което показваше, че тамъ върви твърдѣ енергиченъ бой, но късното врѣме, силното уморяване на войскитѣ и свършено непознатата мѣстность, принудиха началника на Передовоя отрядъ да се ограничи съ достигнатия тоя день успѣхъ и да отложи атаката за 6-то число. Съ цѣль да извѣсти началника на Габровския отрядъ за своето пристигане, генералъ Гурко заповѣда на 16-та конна батарея да произведе испърво 6 отдѣлни изстрѣла, а послѣ и залпъ отъ цѣлата батарея. Този сигналъ, обаче, недостижнлъ цѣльта: първо защото той не е билъ прѣдварително условенъ, а второ защото, както показва военно-историческия опитъ, сигнализацията съ изстрѣли повечето пжти е въ състояние само да забърка работитѣ. Орловцитѣ чули тия гърмежи, но понеже и безъ това турцитѣ сж стрѣляли цѣлия день съ артилерия, то никой не обърналъ на тѣхъ внимание и не имъ придалъ нѣкакво-особенно значение. Съ сжщата цѣль — да влезе въ свръзка, генералъ Гурко испратилъ вечерта единъ българинъ, който трѣбвало да мине скрито прѣзъ планината и да извѣсти началника на Габровския отрядъ, че условената атака отъ югъ ще бжде прѣдприета на 6-й юлий. Този българинъ, обаче, закъснѣлъ и, както ще видимъ по-доло, Передовоя отрядъ отъ своя страна води атаката си на другия день самъ.

Сутренята на 6-й юлий, слѣдъ една прѣдварителна лична реконспиривка на прохода, генералъ Гурко насочва двѣтъ пластунски роти по шосето право на свѣрвь, за атака отъ фронта; а 13-й и 15-й стрѣлковы баталиони — по направление на висотата м. Бердекъ, за атака на лѣвия турски флангъ. Прѣдъ видъ на планиската мѣстность, кавалерия и артилерия не бѣше припадена съвсѣмъ, а планиската артилерия още не бѣше пристигнала. Атакующитѣ части тръгнаха въ 8 1/2 часа, а около 11 се показаха на висотата м. Бердекъ. Тукъ двата баталиона се развързчатъ въ боенъ редъ и прѣднитѣ части на противника отстъпватъ къмъ височината Св. Никола. Скоро стрѣлцитѣ почватъ да се случатъ къмъ сѣдловината между м. Бердекъ и послѣдната височина. Турцитѣ откриватъ силенъ артилерийски огънь, който панасяше на настѣпающия доволно значителни загуби. Понеже разстоянието бѣше голѣмо, то стрѣлцитѣ и пластунитѣ върватъ безъ да откриватъ огънь. При приближаванието къмъ първитѣ турски окопи на 600—700 крачки противника открива нѣколко ярусенъ оржженъ огънь. Загубитѣ на настѣпающия стиватъ все повече и повече чувствителни. Най-послѣ стрѣлцитѣ достигатъ до 600 крачки и откриватъ участенъ огънь, ефекта на когото не закъсня да се прояви. Залповетѣ на противника почватъ да ставатъ по малко редовни. Тогазъ командира на 13-й стрѣлковъ баталионъ полковникъ Климантовичъ заповѣда да се приближатъ резервитѣ и се готвеше да се хвърли въ атака. Но въ това врѣме на бруствера на турскитѣ окопи искача една тѣпла отъ низами и мочватъ да махатъ съ бѣли кърпи Горѣ на Св. Никола тѣй сжщо се развяваше бѣлъ флагъ. Огъня на турцитѣ прѣстава съвсѣмъ. Полковникъ Климантовичъ заповѣдва и на своитѣ да прѣкратятъ стрѣлбата. Слѣдъ минута отъ турскитѣ окопи излизатъ двама офицери съ бѣлъ флагъ и почватъ да се спущатъ къмъ сѣдловината. Полковникъ Климантовичъ тѣй сжщо запо-

вѣда на сигналиста си татаринъ да закачи на щика бѣль флагъ и испраца майора Салонко съ сигналиста да прѣговори съ парламентаритѣ. Тѣзи послѣднитѣ прѣдаватъ молбата на Хулуси паша да се прѣкрати боя, за да могатъ да се съставятъ условията за прѣдаване, послѣ което се връщатъ къмъ укрѣпленията си. Настѣпающия чака резултата отъ тия мирни прѣговори. Всички считатъ че турцитѣ сж рѣшили да се прѣдадѣтъ и боя е свършенъ.

Изведнѣжъ, обаче, въ турскитѣ ложементи се зачува тръбенъ сигналъ и цѣлата височина пламва въ огънь. Турцитѣ откриватъ ожесточена оръжейна и оръжейна стрѣлба срѣщу изненаданитѣ стрѣлци и пастуни. Послѣднитѣ бързо се разпръскватъ въ верига и отъ своя страна отговарятъ съ огънь, и слѣдъ двѣ-три минути се хвърлюватъ въ атака. Съ стенинитѣ сили на пластунитѣ отъ лѣво и стрѣлцитѣ отъ дѣсно, атакующия достига и завладява първата линия окопи. Слѣдъ това се хвърлюватъ на втората и третя линии и безпощадно истребляватъ и смитатъ всичко що имъ падне на пѣтъ. Ето вече се показватъ послѣднитѣ окопи, които вѣнчентъ върха Св. Никола и стоманената батарея, но нѣколко хиляди пушки и 8 оръждия почватъ да обсиватъ настѣпающия съ куршумень градъ. Отъ друга страна, стрѣмнината става все повече и повече недостѣпна. Стрѣлцитѣ понасятъ страшни загуби; самитѣ началници на колонитѣ полковникъ Климентовичъ и есаулъ Башганинъ сж убити. Послѣднитѣ резерви се сливатъ съ стрѣлковата линия, по натагшното движение и даже стоение на заетата позиция става не възможно. Тогава останалитѣ въ строя офицери рѣшаватъ да извадатъ отъ сферата на този адски огънь частитѣ. Почва се обратно движение, което, благодарение на енергията на частнитѣ началници и на високитѣ бойни качества на славнитѣ стрѣлци, се извършва въ пленъ редъ, вслѣдствие на това турцитѣ прѣслѣдватъ само съ огънь.

Късно вечерта частитѣ се слустнаха въ Шипка и се расположиха на избрания бивакъ съ фронтъ на северъ. Загубитѣ на русситѣ тоя день се простираха до 200 души, $\frac{1}{3}$ отъ офицеритѣ бидоха ранени или убити. Частъ отъ раненитѣ не можаха да бждатъ взети и тѣхъ постигна сжщата участь, както и раненитѣ Орловци прѣдидущия день.

И тѣй, и втората атака на Шипка излезе несполучлива. Причинитѣ на това сж почти сжщитѣ както и въ атаката на 5-й юлий. Тѣ могатъ да се формулиратъ въ слѣдующето: 1) Недостатъчно цѣлна рекогносцировка и познанство съ подстъпитѣ на неприетелската позиция. 2) Малочислеността на силитѣ назначени за атаката. 3) Отсѣдствие на свързка съ Габровския отрядъ и цѣлното бездѣйствие на послѣдния прѣвъ тоя день. 4) Отсѣдствие на артилерийска подготовка. 5) Злоупотрѣбление на турцитѣ съ бѣлия флагъ, което безсѣмление съставлява възмутително нарушение на най-елементарнитѣ правила на международното право, но съблюдението на което никога не се е почитало, особено отъ вѣсточнитѣ и полудиви народи.

Боя, както е извѣстно, трѣбва да бжде крайното срѣдство на войната, къмъ което да се прибѣгва само тогава когато нѣма други способности за достиганieto на цѣльта. Като исхождатъ отъ това съображение, нѣкои автори намиратъ че генералъ Турко, е рѣшилъ да атакува противника на недостѣпната му позиция безъ това да е билъ настоятелно необходимо. Шипченския турски отрядъ е напустналъ на бърже своя лагеръ въ с. Шипка, и по всичко можало да се види, че той се е отдрѣпналъ на голитѣ планински скали безъ всѣкакви прѣдоловственни и твърдѣ малко бойни припаси. При тѣвъ условия, заеманието на едно чисто наблюдателно положение би било достатъчно, за да принуди турцитѣ на 2-ия или третия день да се слустнатъ доло и да се прѣдадѣтъ, или се опитатъ да си пробиятъ пѣтъ. Въ

последния случай генералъ Гурко би дѣйствувалъ въ духа на свърѣменната военна наука, която, както е известно, счита за идеалъ: да се настѣпва стратегически и да се отбраняваме тактически. Може би въ всички тия разсѣдени и да има извѣстна основателностъ, но не трѣба да се забравя, че и бързотата, които заедно съ скритността даватъ внезапностъ е единъ отъ залозитѣ на успѣха; а досегашнитѣ сполуки на Передовая отрядъ се длѣжеха прѣди всичко на тия фактори. Сътава, силитѣ и цѣлитѣ на Передовая отрядъ бѣха такъвъ, че той можеше да изпълни назначението си прѣди всичко като дѣйствува бързо и рѣшително.

Дѣйствиата на 7-й юлий и заеманието на прохода.

Сутринтъ на 7-мо число, генералъ Гурко се готвеше да повтори атаката. Българина, който бѣше пратенъ на 5-й вечерта въ Габрово, се завърна и донесе една записка отъ началника на Габровския отрядъ съ извѣстие, че сѣция день той ще настѣпи отъ Габрово, и ще повтори атаката.

Силитѣ на генералъ Гурко къмъ това врѣме бѣха расположени по слѣдуюция начинъ: въ с. Шишка 4-та стрѣлкова бригада, една българска дружина, Киевския гусарски полкъ, драгунската бригада (Астраханския и Казански полкове), 6 планински и 18 конни орждия. Всичко 5 баталиона, 24 орждия и 12 ескадрона.

Въ Казанлъкъ: 5 дружини, двѣ планински роти донската бригада, една сотня уралци, гвардейския полкуескадронъ и една планинска батарея. Всичко 5 1/2 баталиона, 13 1/2 сотни и 8 орждия.

Въ Хайнъ-кей за обезпечение на тила — единъ казашки полкъ.

Отъ това расположение се вижда, какъ силно се е опосвалъ гднералъ Гурко за своя лѣвъ флангъ и тилъ и какви солидни мѣри взема за тѣхното обезпечение. Сравнително по слаби се прѣдставляватъ мѣритѣ за обезпечение на Хайнъ-кейския проходъ, но, слѣдъ заеманието на Мжглишъ, важността на този проходъ бѣше се вече силно намалила, защото въ краенъ случай Пѣредовая отрядъ можеше да отетжни прѣзъ Мжглишъ и Селци до Трѣвна. Отъ друга страна, една бригада отъ 9-та дивизия вече бѣше испратена отъ Търново къмъ Хайнския проходъ и тя идеше да замѣсти българскитѣ дружини, които на 5-й юлий бѣха привлѣчени къмъ Казанлъкъ, Много по чувствителенъ се явяваше възела на пѣтищата у последния градъ, гдѣто противника можеше да се приближи отъ къмъ Стара-Загора, и отъ къмъ Калоферъ и Чирпанъ.

Но да прѣмипемъ къмъ изложение събитията на 7-й юлий.

Сутринтъ, когато генералъ Гурко се готвеше да почне настѣпването за Шишка, отъ страна на Хулуסי паша се яви въ русския лагеръ единъ офицеринъ парламентьоръ, който бѣше упълномощенъ да води прѣговори за прѣдаванието на прохода. Миссията на този парламентьоръ се прѣдставляваше повече отъ правдоподобна, тъй като Шипченския гарнизонъ, заобиколенъ отъ всички страни, повидимому, нѣмаше другъ исходъ. Тукъ трѣба да забѣлѣжимъ, че още на 5-й вечерта генералъ Гурко се опитва да влезе въ прѣговори съ Хулуסי паша, за която цѣль той бѣше му адресиралъ едно писмо. Сѣцността на послѣдното бѣше, че той е заобиколенъ отъ всички страни, и че всѣко понататъшно съпротивление е бесполезно. Въ заключение, на турския началникъ се прѣдлагаше да сложи оржжнето и да се оттегли заедно съ войницитѣ си кадѣто пожелае, съ условие, обаче, че гарнизона ще даде честна дума да не приема повече участие въ послѣдующитѣ военни дѣйствия. Сега Хулуси

паша се съгласяваше на тѣзъ условия и молеше да му се даде срокъ до 12 часа прѣзъ деня, за да събере различнитѣ части на гарнизона, който слѣдъ това ще сложи оръжието.

Генералъ Гурко, раздразненъ отъ прѣдидущето вѣроломство на турцитѣ, сръщна парламентъора твърдѣ сураво и го обсипа съ реди упречи за тѣхното поведение. Турския офицеринъ, отъ името на пашата, се извиняваше, че вчерашния неприятенъ инцидентъ произлѣзълъ противъ волята на началствующитѣ лица и по инициативата на долнитѣ чинове, които не искали да слушатъ началството си. Въ заключение, той увѣряваше генерала, че това нѣма вече да се повтори и моляше да се прѣдаде миналото на забравяние. Генералъ Гурко за да избѣгне безполезното кръвопролитие, което не се знаеше още какъ ще се свърши, прие прѣдложението на пашата. Турския офицеринъ се побави още въ лагера и сепнѣ замина за позицията.

Сѣщия денъ сутринта, отъ Габрово бѣха тръгнали 9 роты отъ Орловския полкъ съ четири полски орджия, подъ началството на генералъ Скобелева 2-й, съ цѣль да атакуватъ турската позиция отъ сѣверъ. Часа около 11, авангардната рота, при която се бѣше присъединилъ полковникъ Струковъ въ качеството на доброволецъ, се доближи до позицията, която централната колона заемаше на 5-й юлий. Противника мълчеше и не откриваше огънь. Полковникъ Струковъ тогава взема единъ патрулъ отъ десетина души и продължава настѣпленieto, но неприятеля все още мълчеше. Скоро стана ясно, че турцитѣ сж напустнали позицията, като оставили на мѣстото 8 орджия, всичкитѣ си лагерни принадлежности и едно голѣмо количество бойни припаси. Часа въ 1, колоната на генералъ Скобелевъ достигна до върха Св. Никола, отъ дѣто ясно се бѣгълеше долу въ полето лагера на Передовая отрядъ.

Генералъ Гурко отъ своя страна дочака до 12 ч., но понеже отъ турския лагеръ не се ливяваше никой, той испрати една партия отъ ловджии да видятъ какво става на прѣвала. Послѣднитѣ скоро влѣзоха въ свѣзка съ сѣверния отрядъ и извѣстиха за станалото генералу Гурко.

Вечерта Орловския полкъ остана на прѣвала, а частитѣ на Передовая отрядъ на другия денъ се съсрѣботочиха въ Казанлъкъ.

Тѣй се извърши завладѣването на втората отбранителна линия — на Балканитъ и завземанието на единъ отъ най важнитѣ проходи, съ което се отварише сега свободенъ пѣтъ къмъ Одринъ и Цариградъ.

При бързото си отстъпление турцитѣ оставили всичкитѣ свои лагерни принадлежности, 6 полски 8-ми сант. круповски орджия съ около 500 снаряди; 3 планински орджия отъ които двѣтѣ безъ затвори, съ около 3000 гранати къмъ тѣхъ; много пушки и патрони и нѣколко знамена-значки. Бѣха оставени сжщо подъ защитата на червеня кръстъ и турскитѣ ранени и болни войници, а реломъ съ тѣхъ като иронии на сждбата — цѣла грамада отгъзани и изуродовани глави на русскитѣ войници отъ Орловския полкъ, стрѣлките и пластунитѣ.

Общитѣ загуби за изпълнението на тѣзи операция не надминаваха 500 души, а добититѣ резултати бѣха отъ първостепенна важность. Появяването на Передовая отрядъ произведе силна тревога въ турскитѣ правящи кржгове. Въ Цариградъ вече считаха, че Турската империя се намира на край на загинванието и въ тѣзи смисль се рисуваше положението на разнитѣ турски военоначалници, които, въ името на вѣрата и отечеството, се приканваха къмъ най отчаяни дѣйствия за да се излѣде отъ това опасно положение. Главнокомандующия на Дунавската армия Абдулъ-Керимъ паша биде смѣненъ и вмѣсто него назначиха Мехмедъ-Али паша. Движението на Черногорската армия на Сулейманъ паша

се ускори. Последния биде назначен въместо Рауфъ паша за главнокомандующъ на Балканската армия. Султана му даде най широкъ пълномощия, и искаше въ замѣнъ изгонването на руситѣ на сѣверъ отъ Балкана. Османъ паша тъй сжщо получи заповѣдь да дѣйствува енергично. Въ Цариградъ се развиваше една трѣскава дѣятелность по формированието на нови части, които трѣбваше да прѣгрядатъ пжти на руситѣ за столицата на Халифа.

Въ русската главна квартира, на 7-й юлий, така сжщо владѣеше необикновенно оживление. Тамъ вече се стресха плановете за настѣпване къмъ Одринъ и Цариградъ и за скоропното завршване на войната. Повидому Турция прѣживѣваше последнитѣ си дни.

Общъ прѣгледъ на събитията отъ 8-й юлий до 8-й августъ.

Въ нашата задача не влиза описанието на дѣйствието на Передовия отрядъ и събитията на цѣлия театръ на войната, за това ний ще се докоснемъ до тѣхъ само толкова, колкото е необходимо за едно свързано и цѣло изложение на Шипченскитѣ операции.

Къмъ 8-й юлий, войскитѣ на 8-ия корпусъ, които бѣха назначени за дѣйствие отъ фронта, заемаха слѣдущето расположение:

Орловския полкъ отъ 9-тата дивизия съ една батарея и двѣ казашки сотни остана въ Габрово и на загатата Шипченска позиция. Тукъ остана и 4-та опълченска дружина.

Брянския пѣхотенъ полкъ отъ сжщата дивизия съ двѣ полски батареи и двѣ сотни донци бѣха испратени въ Севлиево за обезпечение дѣснаия флангъ на корпуса

и за свързка съ частитѣ на 9-ия корпусъ, които бѣха насочени отъ Никополъ за Плъвенъ.

Първата бригада отъ 9-та дивизия (полковетѣ Обвскій и Елецкій), съ три батареи, бѣха на пжтъ за Хайнъкей, гдѣто трѣбваше да се сиргътъ за обезпечение на дефилето и като резервъ на Передовия отрядъ.

14-та пѣхотна дивизия съ своята артилерия и шаба на корпуса бѣха расположени въ Търново, като общъ резервъ.

Частитѣ на Передовия отрядъ оставаха този день сгруппирани въ Казанлъкъ, като бѣха испратили силни кавалерийски развѣди по пжтицата за Калоферъ и Цирпанъ за прѣслѣдование на Хулуси паша, и по пжти за Стара-Загора и Софуларъ — за освѣтление мѣстността въ това направление.

Сжщия тоя день, три полка отъ 9-ия корпусъ, които служеше като заслонъ къмъ западъ, се сръцнаха пръвъ пжтъ съ прѣвѣсходнитѣ сили на Османъ паша въ Плъвенъ и, слѣдъ като потърпѣха чувствителни загуби, отстъпиха къмъ Никополъ и с. Булгарени на пжти Плъвенъ — Бѣла. Останалитѣ части отъ този корпусъ бѣха въ Никополъ и — по пжти отъ този пунктъ за Плъвенъ. Кавказската казашка бригада, която първоначално влизаше въ състава на Передовия отрядъ, получи заповѣдь да остане въ околноститѣ на Плъвенъ и Ловечъ, и да служи за връзка между 8-ия и 9-ия корпуси.

12-ия и 13-ия корпуси бѣха се насочили на истотъ и се разврѣцнаха по течението на р. Янтра, като имаха за задача да съставятъ заслонъ сръццу главната турска армия, която се намираще въ четиригълника на крѣпоститѣ.

Главнитѣ русски сили, въ съставъ на два корпуса и нѣкои други части, прѣминаваха Дунава и бѣха ешалонирани отъ Букурещъ до Свищовъ и Търново.

XIV-ия армейски корпусъ, подъ началството на генералъ Димермана, се разврѣрна на линията Черна-вода

— Кюстенджа и състави заслонъ отъ къмъ Добруджа като имаше за непосредствена задача да охранява долното течение на Дунава и да не позволи на турцитѣ да заплашаватъ съобщенията на руската армия съ Бесарабия.

Турскитѣ сили въ сжщото врѣме се групираха както слѣва: Сюлейманъ паша съ 42 баталиона бѣше пристигналъ отъ Антивари въ Дедеагачъ, гдѣто и разтоварваше главнитѣ сили на бѣдѣщата турска Балканска армия.

Реуфъ паша съ 20 баталиона, отъ които половината мустахътски, 1500 черкези и 3 батерии, заемаше странството между Котелъ, Твърдица и Нова-Загора. Ахмедъ Бюбъ паша командуваше подвижната частъ на источно-дунавската армия, която състоеше отъ около 45 баталиона, 6 батареи и 6 полка кавалерии, съсрѣдоточени на пѣтя Руссе—Бѣла — у Гюръ Чешме. Османъ паша съ 25 баталиона бѣше въ Плъвенъ. Отъ Нишъ, ~~Сефрия~~ и Нови-Пазаръ бѣха тръгнали около 25 баталиона, които идваха да усилятъ отряда въ Шлъвенъ. По вѣрѣ постигъ Видинъ, Русчукъ, Силистра, Шуменъ и Варна и въ градоветѣ Разградъ, Османъ-Пазаръ и Добричъ бѣха разпръснати около 75 баталиона, които стставляваха гарнизони на тѣзи пунктове, или образуваха отдѣлни наблюдатели и охранителни отряди.

Таквозъ бѣше положението на двѣтѣ страни, когато генералъ Гурко, слѣдъ настойчиви ходатайства, получи разрѣшение да прѣхвърли своитѣ дѣйстви въ долината на Марица и да разпростира паниката и въ този районъ.

На 10-й юлий единъ драгунски полкъ съ една конна батарея зае града Стара Загора, безъ да сръщне кавовото и да било съпротивление. Слѣдъ това този отрядъ биде усиленъ съ четири дружини опълчение и нови кавалерийски части, които на 11-й и 12-й прѣдприеха далечно разузнавание къмъ станциитѣ Карабунаръ и Калджикъ. Отряда, испратенъ до пѣрви пунктъ, сръщна

значително съпротивление и можа да констатира пристигането на пѣхотни части въ Радне Махале, Карабунаръ и Т.-Сейменъ; прѣдполагаше се, обаче, че това сж частъ отъ силитѣ на Реуфъ паша. Калджикския дѣтучи отрядъ прѣмина р. Марица безъ особено съпротивление, зае станцията отъ сжщото име и разруши пѣтя и телеграфа на протяжение на нѣколко километра, послѣ което се върна обратно.

На 11-то число пѣрвитѣ петъ дружини отъ опълчението тѣй сжщо пристигнаха въ Ст.-Загора. Сега въ този пунктъ се съсрѣдоточаваха: 5 баталиона пѣхота, три полка кавалерии и една конна батарея. Биевскитѣ гусари въ сжщото врѣме бѣха испратени къмъ Н.-Загора, гдѣто тѣ откриха присжтствието на значителни турски сили.

На 16-й юлий, генералъ Гурко получи разрѣшение да дѣйствива по-енергично, като въ сжщото врѣме му се подчиниваше окончателно и бригадата отъ 9-та дивизия съ двѣ полски батареи.*) Сега генерала располагаше съ 16 баталиона, 31 ¹/₂ ескадронъ и сотни и 48 орджия. Съ тия войски той бѣше рѣшилъ да си примѣри силитѣ съ турцитѣ, които, повидимому, го обикаляха въ видъ на дѣга отъ Твърдица и Сливенъ прѣвъ Нова Загора и до Т.-Сейменъ. Атаката трѣбваше да бѣде нанесена на центра на това расположение — Н. Загора.

До щабъ на Передовоя отрядъ достигаха смѣтни слухове за съсрѣдоточението на армията на Сюлейманъ паша въ долината на Марица, но повидимому на тия извѣстия не се придаваше нуждното значение. Тѣй енергично водяното разузнавание на 11-й и 12-й юлий, като че ли бѣше по-уморило многочисленната кавалерия на отряда, и сега, слѣдъ 4—5 дѣня, тя водеше тѣзи служба не съ таквазъ настойчивость. Последствията отъ това

*) Тѣзи бригада бѣше испратена къмъ Хайнъ кей и пристигна въ този пунктъ на 7-й юлий, но до сега не бѣше дадена въ пълното распоряждане на началника на Передовоя отрядъ.

бѣха, че Сюлейманъ сполучи къмъ 16 число да събере въ Карабунаръ (станция) около 40 баталиона безъ това да се заблѣжи отъ конницата на Передовая отрядъ. *)

На 17-й юлий частитѣ на отряда трѣгватъ къмъ Нова-Загора въ три колони: отъ Хайнъ-кей, Казанлъкъ и Стара Загора. Въ сжция тоя день Реуфъ паша съ главната часть на своитѣ сили: 8 баталиона, 1500 конника и три батареи трѣгва отъ Нока за Стара-Загора, гдѣто на слѣдующия день трѣбваше да се присѣдини къмъ армията на Сюлейманъ паша за съвмѣстна атака на този пунктъ.

Послѣдния на 17-то число така сжщо трѣгва отъ ст. Карабунаръ за Стара-Загора, като заповѣдва и на Хулуси паша съ своитѣ 7 баталиона да настѣпи къмъ този пунктъ отъ Чирпанъ.

По този начинъ, и двѣтъ страли трѣгватъ на 17-й юлий, единъ срѣщу други отъ разни точки и въ по три колони: Сюлейманъ паша назначава за сборенъ пунктъ и ближайши объективъ на своята армия Стара-Загора; генералъ Гурко избира съ сжщитѣ цѣли Нова-Загора. Това привождя къмъ редъ отдѣлни неочаквани стѣпенения при селото Карабунаръ и Джуранли и се завършва съ отдѣлното поражение на дѣснага колона на Передовая отрядъ на 19-й юлий при Ст.-Загора. Причинитѣ на поражението на колоната на Реуфъ паша при Н.-Загора, Карабунаръ (на посето Стара и Нова-Загора) и Джуранли, както и поражението на дѣснага колона на князь Лейхтемберски подъ Стара-Загора, сж едни и сжщи. И двѣтъ страни въ едно и сжщо врѣме правятъ една и сжща грѣшка, *като избиратъ за сборенъ пунктъ на раздѣленитѣ си сили място, заето отъ противника.*

Слѣдъ несполукитѣ на 19-то число при Ст.-Загора, Передовая отрядъ неможеше да остава вече на Сръбдя

*) На 16-й юлий генералъ Гурко считалъ че въ Карабунаръ е пристигналъ само авангарда на Сюлейманъ паша и че главнитѣ му сили биле още въ пѣтъ между Дедеагачъ и Одринъ.

гора безъ риска да бжде уничтоженъ отъ 30 хилядната прѣкрасна армия на Сюлейманъ паша. Да расчитва на каквито и да било поддрѣпления, той сжщо неможеше, тъй като прѣдидущия день руската армия имѣ ново сражение подъ Плъвенъ, което тя пакъ изгуби съ общи загуби около 7000 души. Сжществуваше опасность да не би Османъ паша да прѣмине въ рѣшително настѣпление и да не постави въ критическо положение съобщенията на армията. Всички поглѣди на русската Главна Квартира сега бѣха обрнати на западъ, отъ гдѣто опасността бѣше най сериозна. На истокъ отъ Янтра турцитѣ сжщо почнаха да проявяватъ признаци отъ жизненность.

При тѣзи условия, благоразумието диктуваше да се дѣйствува по-прибрано. Ето защо, едноврѣменно съ отстъпванието на опълчението къмъ Шишка, генералъ Гурко получи заповѣдъ да отстъпи съ цѣлия отрядъ къмъ Балкана, гдѣто, благодарение на мѣстнитѣ условия, имаше шанси да се удържа настѣплението на Сюлейманъ паша съ малко сили.

Къмъ 23-й юлий, всичитѣ части отъ Передовая отрядъ се прибраха къмъ Балканскитѣ проходи, при което главната масса отстъпи прѣдъ Хайнския проходъ, а опълчението съ часть отъ кавалерията — къмъ село Шишка.

Сюлейманъ паша, слѣдъ побѣдата си при Ст.-Загора, *не прѣследва*. Той не се рѣшилъ да трѣгне къмъ Шишка, като се опасявалъ за своя дѣсенъ флангъ, което той считалъ твърдѣ изложенъ на ударитѣ на генералъ Гурко отъ къмъ Нова-Загора. Отъ друга страна войскитѣ му достигнали до политѣ на Сръбдя гора *безъ всякакви обози* и продоволственни запаси, и той считалъ за необходимо да се спрѣ за нѣколко деня въ Ст.-Загора, за да си организира продоволственито и тила. Както и да е, благодарение на това бездѣйствие, Передовая отрядъ сполучава, не само да отстъпи безпрѣпятствено,

но и да спечели връме за да се организира отбраната на Балканският проход.

За този последната цѣль, частитѣ на 8-й корпусъ, къмъ началото на августъ, се разпрѣдѣлитъ по слѣдующия начинъ:

Шест дружини отъ българското опълчение, Орловския пѣхотен полкъ,* 22 орждия и петъ казашки сотни заемаха с. Шипка, позицията у прохода и г. Габрово, като наблюдаваха и пжтекиятъ прѣзъ Зелено дърво, голѣмия Бердекъ и Травненския проходъ.

Една българска дружина съ Сѣвския пѣхотен полкъ, една батарея и 4 ескадрона съ двѣ конни орждия — Елена.

Елеция полкъ съ една полска и една планинска батарея и 2 сотни — Хайнския проходъ.

Брянския полкъ отъ 9-та дивизия оставаше въ Севлиево. Къмъ него се бѣше присѣединила първата бригада отъ 14-та дивизия съ 2 батареи.

Стрѣлковата бригада и втората бригада отъ 14-та дивизия съ три сотни отъ бившия Передовой отрядъ и останалата артилерия останаха въ Търново като резервъ на обратителната линия.

Общото начелствование на всичкитѣ тия части се повѣри на командира на 8-й корпусъ, генералъ Радецки. Задача на последния бѣше отъ най-мжчнитѣ: Съ 34 баталиона, 15 ескадрона и сотни и 120 орждия той

*) Армейскитѣ русски полкове въ миналата война състояха отъ по 3 баталиона съ петъ роти всѣки единъ. Отъ ротитѣ 4 въ всѣки баталионъ бѣха линейни, а петата стрѣлкова. По този начинъ полка състоеше отъ 12 линейни и три стрѣлкови роти. Стрѣлковитѣ баталиони имаха само четири ротенъ съставъ. Армейскитѣ полкове бѣха въоръжени съ кринки, съ прицѣлъ на 600 раскрача за линейнитѣ роти и 1200 раскрача за стрѣлковитѣ. Стрѣлковитѣ баталиони имаха пушки отъ системата Вердана. Сжщо съ такъвизъ пушки бѣше въоръжена гвардията, гренадиритѣ и нѣкои само армейски части. Българскитѣ дружини бѣха сформировани сжщо въ петъротенъ съставъ, но слѣдъ прѣминаването на Дунава петитѣ роти останаха въ Свишовъ като кадъръ за нови формирования, а дружинитѣ продължиха пжти си въ четири ротенъ съставъ. Дружинитѣ бѣха въоръжени съ пушкитѣ Шаспо, но слѣдъ августовскитѣ боеве тѣ бѣха замѣнени съ Кринковски.

трѣбваше да пази една линия отъ 100 километра и при туй безъ надѣждата въ близкаше бждше да получи малко или много сериозна поддржка. Мълвата изброяваше силитѣ на Сюлейманъ паша до 60 хиляди. Нравственото прѣвсходство въ тѣзи минути бѣше тѣй сжщо на турска страна. Тѣ бѣха нанесли на русскитѣ три сериозни побѣди: подъ Плъвенъ на 8-й и 18-й юлий и при Стара-Загора на 19-й. Въ турската армия бѣше проникнала една самоувѣренность въ възможността да изгонятъ неприятеля си задъ Дунава; тогазъ когато въ редоветѣ на русскитѣ се осѣщаше едно разотчорование въ възможността да се побѣди противника съ имѣющитѣ се налични сили, а подкрѣпления можаха да се чакатъ не скоро. Считаше се, че ако Сюлейманъ паша сполучеше да форсира Балкана, той подаваше ржка въ лѣво на побѣдоносната Плъвенска армия, и въ дѣсно — на многочисленнитѣ войски на Мехмедъ-Али паша въ четирехтълиника на крѣпоститѣ.

При такъвизъ трудни условия генералъ Радецки трѣбваше да се нагърби съ тѣжката задача: да запази Балканитъ, и да не допустне на сѣверъ отъ тѣхъ Сюлеймана.

Последния, слѣдъ четиридневна почивка, най-послѣ рѣши да остави Ст.-Загора и на 23-й юлий се опжти за Нова-Загора. Първоначално той, повидимому, е ималъ за цѣль да прѣмине прѣзъ Котелъ или Твърдица и като се съедини съ армията на Мехмедъ Али, да настѣпи отъ Османъ Пазаръ за Търново. Такъвъ е билъ плана на главнокомандующия на турската Дунавска армия, на когото номинално бѣше подчиненъ до сега и Сюлейманъ паша. Едноврѣменно съ това, обаче, побѣдителя при Ст.-Загора водѣ енергични сношения съ Цариградъ, съ цѣль да се добие съ пълна независимостъ отъ Мехмедъ-Али и да дѣйствиува самостоятелно ерѣщу южния русски фронтъ. На 25-й Сюлейманъ пристигна въ Нова-Загора и вече има въ ржката си редъ документи, въ отговоръ

на своитѣ настоявания, споредъ които той се поставя въ свѣршено независими отношения къмъ главнокомандуиция.

Сега той пристѣпва къмъ завѣтната си мечта, да разбие самостоятелно южния фронтъ на руската армия и да се яви единственъ спасителъ на турската империя. Но и слѣдъ това ний не виждаме началника на Балканската турска армия да прояви особена подвижностъ. Въместо бързи и рѣшителни движения за достигане на поставената цѣль, той губи енергията си въ мѣроприяти за наказание и отмъщение на мирното българско население. Хиляди жители се прѣдаватъ на истребление, дѣветки богати села се прѣдадени на пламъкъ, и заедно съ това се уничтожаватъ продоволственитѣ и прѣвозочни сръдства на този богатъ районъ, които можеха да бждатъ твърдѣ полѣзани за самата турска армия. Сюлейманъ считаеше, че прѣди всичко той трѣбва да всели террора сръдъ българското население, и послѣ вече да дѣйствува сръдъ неприятеля. Отъ 28-й юлий до 4-й августъ балканската армия произвожда редъ малки рекогносцировки, и само на 4-й августъ Сюлейманъ се опитва съ нѣколко баталиона да форсира Хайнския проходъ, но, сръщнатъ отъ Елецкия полкъ на водопадѣла, той се отказва отъ тая задача.

На 6-й августъ, слѣдъ като остави 9 баталиона съ 2 багарей за охранение и наблюдение на проходите между Твърдица и Шишка, съ останалитѣ си части тргна по пътя за Казанлъкъ. На 7-й вечерята армията на Сюлеймана, въ съставъ 52 баталиона, 7 батареи, 3 ескадрона и около 1500 ирегулярна конница пристигна и се спрѣ на бивакъ около Казанлъкъ. Слѣбитѣ русски конни части отстъпиха къмъ Шишка. Същия день авангарда на турцитѣ настѣпи по пътя за Шишка и принуди 4-та дружина, която заемаше прѣдния позиция около самото село, да отстъпи къмъ височинитѣ. На 8-й пристигнаха на бивака около Шейново и глав-

нитѣ сили, като оставиха въ Казанлъкъ 3 баталиона. По този начинъ силитѣ, назначени собствено за атака на Шишка състояха отъ 43 баталиона, 5 полски и двѣ планинска багарей и около 1800 конника.

Прѣзъ нощта отъ 7-мо на 8-мо число, Сюлейманъ паша събира воененъ съвѣтъ, на когото прѣдлага да рѣши въпроса, какъ да се дѣйствува. Рѣшающъ гласъ тукъ, повидимому, сж имали Хулуси и Расимъ паша, които се считаха като най-компетентни въ знанието на мѣстносттата. Тѣзи послѣднитѣ прѣдлагаха да се повтори като по рецептъ атаката на генералъ Гурко на 6-й юлий. На всѣки случай на началника на щаба полковника Омеръ бея биде поржчено, на 8-й, да произведе рекогносцировка на руското расположение и да провѣри даннитѣ на двамата паша. На другия день тѣзи рекогносцировка биде произведена твърдѣ повърхностно и отъ сравнително почтенно расстояние, и Сюлейманъ напълно усвои способа за атаката, прѣдложенъ отъ Хулуси и Расимъ паша.

на Еленския отрядъ. На Брянския пѣхотенъ полкъ, на всѣки случай, биде заповѣдано тоя день да тръгне отъ Севлиево за Габрово, за да послужи като поддръжка на Шипченския отрядъ. По този начинъ, въ това врѣме когато Сюлейманъ паша бѣше събрѣдогчилъ главнитѣ си сили срѣщу Шипка, общия резервъ на 8-ия корпусъ тръгва въ противоположно направление и се отдалечава още повече отъ рѣшителния пунктъ. Подобни грѣшки, за жалость, сж всѣки пѣтъ възможни и тѣ проистичатъ отъ самото естество на дѣйствиата при отбраната на дълги линии, когато отбраняющия не владѣе активно линията и е осѣденъ на чисто пасивна отбрана, както бѣше и случая.

Намъ е непонятно само, защо е било това прѣувеличено опасение за Севлиево, и защо се остави тамъ да бездѣйствува цѣла бригада, въ това врѣме, когато на единъ прѣходъ отъ тоя пунктъ трѣбваше да се рѣши съдбата на отбранителната линия. Чини ни се, че опасността отъ къмъ Плевенъ и Ловечъ не бѣше тъй голяма и единъ отъ полковетѣ на тази бригада можеше смѣло да тръгне едноврѣменно съ Брянския полкъ и да пристигне на Шипка на 9-то число. Освѣнъ това 2-та пѣхотна дивизия бѣше тоя день въ Бѣла Черква и въ случая на нужда можеше да достигне до Севлиево въ единъ день.

Въ началото на августъ мѣсецъ Габровски отрядъ на генералъ Держински се располагаше както слѣдва:

На самата Шипченска позиция стояха 7 роты Орловци, четири български дружини (1-ва, 2-ра, 3-я и 5-та), 2-а и 5-та батареи отъ 9-тата артилерийска бригада, 4 орждия отъ 2-та планинска батарея, шестъ полски и едно планинско стоманено орждия,*) които бѣха

*) Стоманитѣ турски орждия образуваха особна батарея, която получи названieto стоманена. Тя бѣше повърена на млади и енергичния артилерийски офицеритѣ полпоручикъ Кисминскій, който употреби много трудъ и умѣние за да си състави таблица за сирѣвага и да се пристрѣля отъ тѣхъ.

ГЛАВА III.

Августовскитѣ боеве.

Боя на 9-й августа.

Положението на руситѣ предъ боя. Още на 7 августъ генералъ Столѣтовъ и Держински бѣха отпразвили една телеграма, съ която извѣстяваха командира на 8-ия корпусъ за появяванетоъ срѣщу Шипка, въ околноститѣ на Казанлъкъ, значителни турски сили. Въ сѣщия день и началника на Еленския отрядъ генералъ Борейша съобщаваше за едно доста енергично настѣпление на турцитѣ къмъ Елена. Очевидно бѣше, че противника се готви къмъ серьозни дѣйствиа, съ цѣлъ да раскъса отбранителната линия на Балкана и да завладѣе единъ отъ проходитѣ. Несъмнено бѣше сѣщо, че едно отъ тия настѣпления трѣбваше да носи демонстративенъ характеръ, а другото ще състави рѣшителна атака. На съвѣщанието между командира на корпуса, неговия началникъ на щаба — генералъ Димитровски и началника на 14-та дивизия-генералъ Драгомирова, се дойде до заключение, че „неприятели нѣма защо да хлопа въ заключенитѣ врата, когато другитѣ сж отворени“, и че главното настѣпление трѣбва да се чака отъ къмъ Елена. Генералъ Радецки напълно раздѣляше това мнѣние и сугрента на 8-й августъ потегли съ Стрѣлковата бригада къмъ Елена. Генералъ Драгомировъ сѣщо получи заповѣдъ, съ 2-та бригада отъ своята дивизия, да тръгне за Златарица и да служи като резервъ

взети отъ турцитѣ, команда отъ 30-й казашки донски полкъ, 25 български конника и конно-пионерния взводъ. 4-та българска дружина и 3 1/2 казашки сотни заемаха с. Шипка и наблюдаваха пътя за Калоферъ и Чирпанъ. Останалитѣ роти отъ Орловския полкъ съ 2 конни орждия и една сотня стояха въ Габрово. Началника на Габровския отрядъ генералъ Дерожински съ щаба си бѣше се спрѣлъ въ Габрово. Командуванieto на войскитѣ на самата позиция бѣше поручено на генерала Столѣтова.

Сутренѣта на 9-й августъ, прѣдъ разсъмиваніе се присъединиха къмъ главнитѣ сили на позицията: ротитѣ отъ Габрово и 4-та опълченска дружина отъ с. Шипка. Казашкитѣ сотни се оттеглиха въ главния проходъ и получиха назначение да наблюдаватъ и обезпечаватъ флаеловетѣ на позицията отъ възможнитѣ обходи отъ къмъ Зелено дърво и голѣмия Бердекъ.

По този начинъ, сутренѣта на 9-й августъ, на шипченската позиция бѣха съсрѣдоточени: 15 роти Орловци, 5 опълченски дружини, 27 орждия, стотина конника съ конно-пионерния отрядъ. Общата численность на отряда достигаше до 5500. Турцитѣ срѣщу това разполагаха съ 26000—27000 и 42 орждия. *Слѣдвателно атакующия прѣвгсхождаше отбраняющия почти въ 5 пѣти.*

Съгласно заповѣдта на генералъ Столѣтова, шипченския отрядъ, за отбраната на позицията, се разпрѣдѣляше по слѣдующия начинъ:

На *верга Св. Никола* се разположиха 6 орждия отъ 2-та батарея на 9-та аргил. бригада, отъ тѣхъ 4 въ тѣй наръчената голѣма батарея съ фронтъ на югъ и западъ, а 2 въ малката батарея съ фронтъ на югъ и истокъ. 7-тѣхъ турски орждия съ 2 мѣдни отъ 2-рата батарея бѣха поставени въ стоманената батарея съ фронтъ на югъ, истокъ и до нейде на сѣв.-истокъ. Прѣдъ батареитѣ въ нарочно испоканитѣ окопи се разположиха ротитѣ отъ 3-ия бата-

лионъ на Орловския полкъ. Прѣдъ пѣхотнитѣ окопи на близайщата тераса бѣха ископани и напълнени нѣколко фугаса, които съставляваха искусствени прѣпитетвия за фронталнитѣ атаки на противника. Всичкото това разположение издѣло сега получи название *прѣдня позиция*, и биде повѣрена на полковника графъ Толстой.

Главната позиция състоеше отъ *Срѣдната* и *Съверна височина* (централна и кръгла батарея). Тя биле заета отъ 5 роти отъ 1-ия баталионъ на Орловския полкъ и осемъ 4-ри фунтови орждия (5-та батарея отъ 9-та артилерийска бригада), отъ които 4 на едната височина, а четири на другата. Южния и источенъ склонъ на Съверната височина бидѣ увѣнчанъ съ пѣхотни окопи. Сжщо така бѣха увѣнчани и западния и источенъ склонъ на Централната височина.

На *Страничната* (Волинска) височина се разположиха въ пѣхотни окопи 2 роти отъ втория баталионъ на Орловския полкъ. Прѣдъ фронта и отъ дѣсно, позицията биде усилена съ нѣколко засѣвки. Между Страничната и Централна височина така сжщо бидоха ископани фугаси. За началникъ на главната позиция бѣше назначенъ полк. Депперадовичъ, а слѣдъ 12 часа него замѣсти полк. Липинский.

2-ра, 3-тя и 5-та опълченски дружини, подъ общото началство на полковника князь Вяземский заеха склона на лощината на истокъ отъ шосето съ фронтъ къмъ височината м. Бердекъ и Враненото гнѣздо и съставляваха *левия флангъ на общото разположение*.

1-ва и 4-та опълченски дружини, 3 роти орловци и 4 планински орждия съставиха *обикъ резервъ* и се разположиха около пътя на сѣверния склонъ на Св. Никола, до турската казарма, прикрити съ особни еполименти.

Прѣвгрозничия пунктъ биде устроенъ въ зданието на самата казарма, което се намира на шосето между височинитѣ Св. Никола и Централната, и което заедно съ други двѣ малки въщици бѣха построени отъ турцитѣ.

Хан Жан Карагъз

позиция отъ главната. Заеманието на тѣзи праздното слѣдователно се явяваше отъ извостепенна важность, и за тѣзи цѣль бѣха назначени тритѣ български дружини въ лѣво, и двѣтѣ роты Орловци въ дѣсно. Освѣнъ това, въ отбраната на фланговетѣ можеше да вземе доволно живо участие и артилерията, особенно 5-та батарея, която бѣше расположена на Сѣверната и Централна височини, и които образува двѣтѣ батерей, нарѣчени *кръгла и централна*. Сравнително по слабо бѣше заетъ дѣсниятъ флангъ, който при туй се явяваше по достѣпенъ и важенъ, но не трѣба да се изпуца изъ прѣдъ видъ, че въ неговата отбрана можеха да взематъ живо участие и ротитѣ отъ първия Орловски баталюнъ, а особенно ония, които бѣха расположени около централната батарея.

Но да продължимъ разказа за самитѣ дѣйствия. Както видѣхме по горѣ, отъ резултата на съвѣщанията на военния съвѣтъ на турскитѣ генерали и отъ рекогносцировката на началника на щаба полковника Омеръ Бей, Сюлейманъ паша рѣши да овладѣе русската позиция съ атака въ сѣщитѣ направления, които бѣха избрани отъ генералъ Гурко на 6-й юлий. За тѣзи цѣль бидоха назначени двѣ бригади*) (16 баталиона) и една планинска батарея, подъ началството на Реджепъ паша, за атака на висотата Св. Никола отъ къмъ м. Бердекъ и една бригада (8 баталиона), подъ началството на Шанира паша, за демонстрация отъ фронта, т. е. по направления на шосето Шишка-Габрово. Колонитѣ се сформироваха още вечерта, а на разсѣмнувание трѣгнаха по опрѣдѣленитѣ имъ направления.

Около 6 часа сутринта, русския постъ на върха малкъ Бердека биде охвърленъ къмъ позицията, и

*) Армията на Сюлейманъ паша състоеше отъ сводни части, събрани въ сводни бригади, които не се следниваха въ дивизии. Сюлейманъ паша намиралъ, че у него нѣмало генерали, способни да командуватъ дивизии и затона бѣше допустналъ тази организациона аномалия, която силно затрудняваше командването.

Като разгледаме това расположение и распрѣдѣление на войскитѣ на отбраната, ний виждаме, че то бѣше напълно съобразно съ обстановката. Позицията, въ естественитѣ си граници—отъ Лисата височина (Мадуша) до в. Бердекъ, се простира на 6 километра, при което дѣсна и лѣвия флангъ сж отдѣлени отъ центъра съ трудно проходими стрѣмнини. Да се земе при тѣзи условия цѣлата, съ 5—6 хиляди души, би значило да се слезаде едно твърдѣ тънко и на всѣкадѣ уязвимо расположение. Ето защо генералитѣ Дерожински и Столбовъ рѣшаватъ да се ограничатъ съ заеманието само на центра. Но таквозъ расположение имаше и своитѣ слаби страни. Противника, слѣдъ заеманието на височинитѣ м. Бердекъ, Сосокъ и Захарна глава отъ една страна, и върховетѣ на Крали-Марковския гребенъ отъ друга, заплашваше да излѣзе на най болното и чувствително мѣсто на позицията, на нейния тилъ, на Габровското шоссе. По всички тия съображения, отбраняющия не можеше да се ограничи съ заеманието само на Св. Никола. Освѣнъ това стрѣмнината на южнитѣ склонове на тая висота и тѣсниятъ фронтъ, по който трѣбваше да се движи свършено открито атакующия за атаката и отъ тая страна, всичко това даваше основание да се върва, че главния ударъ на турцитѣ ще бжде насоченъ на фланговетѣ, и главно — на дѣсниятъ русски флангъ. Ето защо висотата Св. Никола, при всичката нейна важность, се зае само като прѣдняя позиция, а главната трѣбваше да се оттегли назадъ около Сѣверната височина, гдѣто расположението въ случай на нужда можеше да бжде по сгруппирано. При такова заемание между прѣдната и главна позиция се образуваше едно тѣсно хълмисто пространство съ дължина повече отъ 2 километра, къмъ което отъ истокъ и западъ имаше сравнително твърдѣ удобни подстѣпи, и по което минаваше шосето.

Атаката на противника въ това пространство можеше да има за послѣдствие отдѣлението на прѣдната

скоро на него се показаха няколко колони, които пръснаха верига и се спуснаха по склона, обрънагъ към Стоманената батарея. Около 11 часа, на върха биде извадена планинската батарея, която отгери огънь по Стоманената и по орджията на Св. Никола. Разстоянието бѣше около 2 километра и огъньгъ твърдѣ дѣйстви-теленъ. Русскитѣ орджия отъ дѣвтѣ батареи отговаряха твърдѣ енергично и още съ първитѣ изстрѣли сполучиха да побиятъ едно неприятелско оръжие. Около турската батарея се забѣлѣзваха купчини хора съ лопати, които, повидимому, копаняха окопи. Дѣйствително слѣдъ два часа усилена работа подъ огъня, на върха се обрисува черна една ивица съ нѣколко амбразури, задъ които биде поставена артилерията въ количеството на 6 орджия. Около 12 часа, батареята се усили съ нови орджия и тя поведе правилно артилерийско състояние съ цѣль да подготви атаката, като ослаби огъня на руската артилерия. Последнята отъ своя страна отговаряше твърдѣ енергично и боя се усилваше. Въ сѣщото това врѣме, седемъ турски баталиона отъ втората бригада се бѣха спуснали вече по западния склонъ на м. Бѣрдекъ и височината Сосокъ и се приближиха на оръжиеенъ изстрѣлъ. Задъ тѣхъ слѣдваха други 3 баталиони въ резервъ. Скоро турската пѣхота откри твърдѣ оживенъ огънь, който нанасяше на защитницитѣ доста чувствителни загуби.

Едноврѣменно съ това, бригадата на Шакиръ паша, въ количеството на 8 баталиона, се бѣ приближила отъ югъ на разстояние на пѣхотенъ изстрѣлъ и отгери тѣй сжщо огънь. Часа около 10 тѣзи бригада, която имаше опрѣдѣлена заповѣдъ да достигне само до беклемето и се спрѣ, почна, по инициативата на командиритѣ на полковетѣ, едно енергично настѣпление, което *пръвърна демонстрацията въ сжимиска атака*. Прѣднитѣ части на 1-ия Орловски баталионъ отстъпиха въ оконитѣ си на Св. Никола. Саперната команда получи заповѣдъ да за-

пали фулситѣ, които бѣха заложени на площадката на югъ отъ Св. Никола, и при всичко че избухванието излезе прѣждеврѣменно, то произведе въ редоветѣ на атакующия извѣстно забъркване и той се спрѣ. Слѣдъ една къса почивка, обаче, турцитѣ продължаватъ своя натискъ и скоро тѣхната верига достигна до подножието на Св. Никола на около 200 крачки, Огъня на Орловцитѣ и на 2-тѣ роти отъ 4-та българска дружина, на насилше страшни поражения на атакующия. Съ разрѣдлванието на редоветѣ, намаляваше се постепенно и енергията на настѣплението. Още нѣколко дружини залпове и картечни изстрѣли отъ 9-ти фунтовата батарея и противника се подаде назадъ. Сюлейманъ паша можа да забѣлѣжи твърдѣ късно това необмислено настѣпление и испраги цѣльгъ редъ мѣмрения на Шакира за отстъпванието отъ дадената му заповѣдъ. Последния свалише вината на командиритѣ на полковетѣ подполковницитѣ Абдулъ-Рахманъ бѣй и Хаджи-Хасанъ, които *не спурнали* неговитѣ заповѣди, и настѣпали по своя лична инициатива. За да се извадятъ частитѣ отъ тоя кървавъ бой, часа около 10^{1/2}, Сюлейманъ заповѣдва на началника на щаба Омеръ бей, съ два прѣсни баталиона и 2 планински оръжня, да прикрие отстъплението на разстроената бригада на Шакиръ паша. Слѣдъ като понесе твърдѣ голѣми загуби, бригадата най послѣ се оттегли, и се спрѣ задъ бойния редъ на двата црѣсни баталиона.

Въ тѣзи атака на Шакира паша, ний виждаме единъ отрицателенъ примѣръ за проявяванието на личната инициатива, който му струва около 1000 души убити и ранени. Личната инициатива, безсъмнение, е твърдѣ цѣленъ факторъ на войната, но само тогава, когато тя се явява като слѣдствие на дълбокото разбиране на обстановката и като резултатъ на едно правилно въспитание въ това направление отъ мирно врѣме. Въ прогивенъ случай, тя се обръща въ твърдѣ опасенъ произволъ,

нената батарея и сръбцу расположението на 2-рата, 3-тя и 5-та опълченски дружини. Сръбднати обаче съ дружия огънь на 5-та, 4-та, 2-ра и 3-тя дружини, четиргъхъ орловски роги и всичигъ багарей, тѣ понесоха страшни загуби и пакъ се оттеглиха. Слѣдъ това Реджепъ паша позтаря алавитѣ си още нѣколко пѣти, но всѣки пѣтъ биваше отбитъ съ голѣми загуби. Особенно енергична бѣше атаката около 3 часа слѣдъ пладнѣ, насочена сръбцу българскитѣ дружини и лѣвия флангъ на Стоманената батарея. Турцитѣ тукъ достигнаха до 100 раскрача отъ окопитѣ.

Така се продължаваха работигъ на този флангъ до 8 часа вечерта, когато настѣпившата темнота ослаби боя, но прѣзъ цѣлата нощъ все още се продължаваше рѣдкъ пѣхотенъ огънь.

И тъй първата турска августовска атака на Шипка излѣзе несполучлива. Причинигъ на това се криятъ :

1) *Въ недостаточността на силитѣ, назначени за нейното водяние.* Както вече знаемъ, Сюлейманъ паша располагаше съ 49 баталиона и 42 орджия, а въ боя този день вземагъ участие само 26 баталиона и 6 планински орджия, т. е. около 14 хиляди души, сръбцу 7500 русско български войски и 27 орджия. Въ сегашно врѣме тактическата отбрана, особено на една силна позиция като Шипченската, има огромни прѣимущества прѣдъ атака и послѣдната трѣбва да се прѣдприсема съ прѣвсходни материални или поне морални сили. У Сюлейманъ паша този день 23 баталиона оставаха прости зрители.

2) *Въ откъстачето на артилерийски подютовка.* Сюлейманъ паша располагаше съ 30 полски и 12 планински орджия, а въ боя този день взематъ участие само частъ отъ послѣднитѣ. Истина, че мѣстнигъ условия не позволяваха да се развърне тукъ една малко много значителна артилерийска масса, но при повече енергия все можаха да се введѣтъ въ боя

който лишава главното командване отъ възможността да ржководи и най обикновенитѣ операции. Уровеня на интелектуалното развитие на турскитѣ офицери въ миналата война далечъ не бѣше такъвъ, за да има мѣсто за една малко много широка лична инициатива.

Но да се повърнемъ на дѣйствиата на колоната на Реджепъ паша: Слѣдъ доволно продължителна стрѣлба, прѣднитѣ седемъ баталиона, часа около 11¹/₂, трѣгнаха стрѣмително въ атака противъ Стоманената батарея и окопитѣ около нея. Благодарение на лѣсистата мѣстность, това движение ставаше, повидимому, съ не особено голѣми загуби. Руситѣ се ползуваха отъ всѣко показване на съжстенигъ турски части по малкигъ открити полянки, за да ги обсинятъ съ картеченъ огънь. Скоро турската верига се показа у подножието на Стоманената батарея, и дѣсния ѣ флангъ—сръбцу расположението на 2-рата и 3-тя дружини. Слѣдъ кратка една почивка, тѣ се опитаха да се хвърлятъ напрѣдъ, но сръбднати съ дружинигъ залпове на Орловцитѣ и дружинигъ, а така също и съ картеча отъ Стоманената батарея, тѣ се оттеглиха назадъ, спрѣха се въ горага и откриха безпорядченъ огънь.

Часа бѣше вече 12 и въ това врѣме пристигнаха на позицията 1-ия и 3-ти баталиони отъ Брянския полкъ, привѣгствовани съ радостнигъ викове „ура“ на опълченцитѣ. Тѣ веднага усилиха главната позиция и се расположиха: 1-ия баталионъ — между Централната и Сѣверна височини, а трети на Страничната височина. 2-ия баталионъ пристигна около 3 часа слѣдъ пладнѣ, и състави обцѣ резервъ, като се расположи задъ Сѣверната височина.

Таквъзъ бѣше положението на работигъ когато, часа въ 2 слѣдъ пладнѣ, Реджепъ паша подкрѣпи съ нѣколко баталиона прѣднитѣ си части и прѣдприе нова атака. Тозъ пѣтъ турцитѣ върваха твърдѣ стремително и почнаха да се катерятъ по стрѣмнигъ височини на Стома-

поне толкова орждии, колкото имаха и русият. Часть от артилерията можеше да се извади на Малуша (Лисата гора), а другата часть да се присъедини към бригадата на Шакиръ паша.

5) Въ *недостаточна внимателната рекогносцировка*, която въ сжщностъ приведе къмъ фронтална атака. Фронталниятъ атаки въобще сега сж твърдѣ трудни и трѣбва да се прѣдприематъ само въ рѣдѣи и изключителни случаи, когато отбраняющия се е силно растеглилъ, когато фронта е легко достъпенъ а фланговетѣ недостъпни. Ако Сюлейманъ паша произведе лично рекогносцировката на 8-й августъ, той, вѣроятно, щеше да се убѣди въ прѣимуществовата да атакува дѣния русеи флангъ, като го съедини и съ стратегически ближенъ обходъ на Зелено дърво, или пакъ по долината на Янтра за Габрово. Атаката отъ тѣзи страна позволяваше да се введѣтъ изведнѣжъ по-гольми сили. Атакующия настѣпваше сравнително по-укрито, и туку той можеше да се възползува по-широко отъ своята артилерия. Освѣнъ това, удара въ това направление се завършваше въ най-чувствителното мѣсто на русско-българското расположение и заведнажъ трѣбваше да поведе къмъ окончателно завземане на прохода; тогасъ когато, съ вземанието на Св. Никола, отбраняющия още можеше да организира отбраната и да я води съ успѣхъ на грена около Сѣверната височина.

4. Въ *разновървенността на атакуитъ на Шакиръ и Реджепъ паша*. Веднажъ Шакиръ паша считаше за необходимо да прѣвърне демонстрацията въ действителна атака, той трѣбваше поне да съгласува своитѣ дѣствия съ дѣлната колона. Между туй ний виждаме, че той изтощава енергията на своята бригада между 9—10 часа сутринята, тогасъ когато Реджепъ паша повежда прѣритъ си атаки едва слѣдъ 11 часа. Това даде възможность на защитницитѣ на Св. Никола да отбиятъ и двѣтѣ тия колони отдѣлно.

5. *Реджепъ паша води своитѣ атаки твърди не искусно*. Въмѣсто да ешалонира всичкитѣ си части слѣдъ бойната линия, която и да усилюва последователно съ движението си на прѣдъ, ний виждаме, че въ боя взематъ участие първоначално (въ 11¹/₂ часа) само 7 баталиона, слѣдъ това въ 2 часа атаката се повтаря съ 10 баталиона, и само къмъ три часа се ввежда всичката колона. Последующитѣ слѣдъ това атаки се повтаряха съ сжщитѣ ония части, които се поустройваха и се изпращаха да направятъ това, което нemoжеха да достигнатъ съ прѣсни сили до три часа слѣдъ паднѣ.

Загубитѣ на русско-българския отрядъ прѣзъ този день бѣха значителни. Между другитѣ, биде раненъ и храбри Началникъ на Щаба на българското опълчение подполковникъ Ринкевичъ Главната тяжесть на боя прѣзъ този день лѣсна на българскитѣ дружини и на 3-я Орловски баталионтъ.

Въ дѣйствията на отбраняющия заслужава да се отгѣлѣжатъ:

1) Мжжеството и енергията на защитницитѣ на прохода.

2) Искусното дѣствие на руската артилерия, която взема твърдѣ живо участие въ отбиванието на атакитѣ. Въ критическитѣ минути всичкитѣ батареи оставаха другитѣ цѣли и сърѣдоточаваха огъня срѣщу най-рѣшителния пунктъ за поддръжка Стоманената. Нѣкой отъ по-къснитѣ атаки бѣха отгълънати исклучително съ артилерийски огънь.

Нѣкои автори, а заедно съ тѣхъ и турския воененъ сждъ, който осжди Сюлейманъ паша, обвиняваха последния въ нецѣлесобразность на боеветѣ на Шипка, като изказаха мнѣние, че той би могълъ да форсира Балкана по Твърдишкия, Хайкейския или Грѣвненския проходи. Други, въ това число и Мехмедъ-Али паша, искаха, щото началника на Балканската армия, слѣдъ Старо-Загорския бой, да се присъедини къмъ Источно-

Дунавската турска армия, и да дѣйствува въ направлението отъ Османъ Пазаръ или Джумая прѣзъ Кесарово или Попкой за Търново.

Тѣзи обвинения, споредъ насть, не издържатъ критика и на тѣхъ би трѣвало да се гледа като на резултатъ отъ Сюлеймановитѣхъ несполуки, а побѣдени, както е извѣстно, всѣки пѣтъ е виноватъ.

Слѣдъ побѣдата при Стара-Загора, характера на понататъшнитѣ дѣйствия на Сюлейманъ паша се опрѣдѣли отъ Цариградъ. Върховния воененъ съвѣтъ и Султана искаха прѣди всичко, щото той *да отговори окончателно русситъ на съверъ отъ Балкана, и следъ това — да обезпечи Южна България отъ едно ново нашестване на русситъ съ значителни сили*. По духа на ко-респонденцията, водена между сераскериата, Султанската канцелария и Сюлейманъ паша, въ края на юлий мѣсецъ, послѣдния се правеше независимъ главнокомандующъ на Балканската армия. На него слѣдователно падаше всичката отговорность за достиганieto на горъпоменатата задача. При тѣзъ условия, очевидно е, че той трѣбваше да се погрижи прѣди всичко да достигне тѣзи цѣль, а всѣкакво движение къмъ Османъ Пазаръ и Джумая би го отвлѣкло отъ нея.

За изпълнение на възложената му задача, той трѣбваше прѣди всичко да очисти долината на Тунджа отъ русскитѣ войски и слѣдъ това, като зарѣсти, ако можеть да се изразимъ така, проходитѣ, да се стреми да нанесе на притивника нѣкоя важна побѣда на Балкана, послѣ което само можеше да прѣмине въ рѣшително настѣпление, съ цѣль да се съедини съ Османа или Мехмедъ-Али паша. Послѣдното при условие, че ще получи значителни подкрѣпления. Силитѣ съ които Сюлейманъ паша можеше да располага въ началото на августъ мѣсець не прѣвъсхождаха 30 хиляди. Срѣщу тѣхъ русситѣ му бѣха противопоставили цѣлия 8-й корпусъ, плюсъ 4-а Стрѣлкова бригада и българското опл-

чение, които изобщо достигаха до сжщата цифра. При тѣзи условия, Сюлейманъ неможеше да се задава съ нѣкакви особенни широки цѣли, и трѣбваше да се ограничи съ скромната задача да нанесе нѣкое частно поражение на противопоставенитѣ му войски, та съ това да облекчи дѣйствиата на Мехмедъ-Али и Османъ паша. Въ изпълнение на това, найестественно бѣше да овладѣе окончателно единъ отъ по-важнитѣ балкански проходи, съ което да си обезпечи възможността на понататъшнитѣ активни операции въ Сѣверна България, слѣдъ като получи, разбира се, нуждитѣ подкрѣпления, които щедро му се обѣщаваха отъ Цариградъ.

Прѣзъ ноцта отъ 9 — 10 августъ Реджепъ паша води всичко врѣме оржжейна прѣстрѣлка срѣщу руско-българската позиция, на която отбраняющия оттогараше само твърдѣ слабо. Защитнитѣ на Шипка отъ своя страна сжщо не почиваха: Прѣдшествуюция день бѣше ги убѣдилъ въ недостаткитѣ на направенитѣ окопи, и прѣзъ цѣлата ноцъ войницитѣ работяха за да ги усилятъ. Особенни команди бидоха слуствали къмъ близайшитѣ извори за да попълнятъ запаса отъ вода, тѣй като деня това бѣше съединено съ голѣми загуби. Опитана на 9 августъ показа, че *главния недостатокъ на позицията е и отсъствието на вода*. Хората оставаха всички запаси отъ патрони и снаряди. Хората оставаха всички въ окопитѣ и въ пълна готовность да срѣщнатъ възможнитѣ ноцни атаки на противника. Прѣдъ по важнитѣ пунетове бѣха отрѣдени особни секретни за да слѣдятъ за приближението на неприятеля. Артилерията бѣше напълнила орждията съ картечь и ги държеше насочени срѣщу най-вѣроятнитѣ направления, по които е възможна атаката. Уморенитѣ защитници на Шипка чакаха на разсъмнувание нови атаки и бѣха готови да се сражаваатъ до послѣдни сили, но да удържатъ позицията си. Успѣха на прѣдидущия день бѣше ги убодрилъ и вселилъ пълно убѣждение че ще надвиятъ.

Движението на резервите към Шипченския проходъ.

Ний видѣхме по горѣ, че на 8-й августъ, въ това време когато Сюлейманъ паша бѣше събрѣдолочилъ главнитѣ сили на Балканската армия между селата Янина и Шипка, генералъ Радецки и Драгомировъ трѣбватъ въ противоположно направление.

Слѣдъ пладнѣ на 8-мо число, генералъ Радецки пристига въ Елена и отъ произведената реконсоцировка идва до заключение, че сръщу този пунктъ произлиза проста демонстрация. Единъ турски таборъ, подкрѣпенъ отъ нѣколко стотинъ черкези и голѣма гълпа балибозуци отъ Тузлука, нападнали на прѣднитѣ части на генерала Борейша и, слѣдъ като ги отхвърлили до Марепската позиция, заели и изгорили цѣвѣтуция градецъ Беброво. Сръбциати, обаче, отъ главнитѣ сили около с. Маренъ, тѣ биле принудени да се спрѣтъ и даже да се отелгягътъ на задъ.

Генералъ Радецки, обезпокоенъ за съдбата на Шипка, заповѣдва на 4-та стрѣлкова бригада да се повърне назадъ въ с. Присово, гдѣто тя и пристига вечерта на 9-то число страшно уморена. Въ сѣщия день той лично заминава за Златарица и пристига тамъ вечерта късно. Туѣъ той заварва нова телеграма отъ генералъ Деролински, който му съобщава вече като положително, че главнитѣ сили на Сюлеймана сж сръщу Шипка. Сега командира на 8-ия корпусъ вече се убѣждава въ истинскитѣ намѣрения на противника си, и заповѣдва на генералъ Драгомирова да трѣгне още сутринта на 9-то число обратно за Търново и да се спре въ с. Шереметъ. Самъ той, слѣдъ като прѣнуцава въ Златарица, достига на другия день по пладнѣ въ Търново. Туѣъ го чакаше друга телеграма отъ Шипка, въ която началника на този отрядъ и генералъ Столѣтовъ го извѣстватъ, че, отъ 7 часа сутринта на сѣщия день, не-

приятеля вече е повелъ своитѣ атаки на позицията съ прѣвходни сили. Въ заключение двамата генерали моляха корпусния командиръ да побърза съ помощта си.

Такавъзъ помощъ можеше да се ладе на Шипка, или отъ едва възвърнашитѣ се отъ похода уморени части, които вечерта се събраха въ селата Присово и Шереметъ, или отъ 1-вата бригада на 14-та дивизия, расположена въ Севлиево. Първитѣ трѣбваше да прѣминатъ едно разстояние отъ 40—50 километра; вторитѣ — само 30 (до Габрово).

Генералъ Радецки обаче не намѣри за възможно да отслаби и този пѣтъ Севлиево, и рѣшава да върви на помощъ само съ търновската група. На 10-ий сутринта, слѣдъ като частитѣ отъ тая група почочинаха, той трѣгва съ стрѣлковата бригада и двѣ планински орждия за Габрово, а на генералъ Драгомирова прѣдписва сѣщия день да послѣдва за сѣщия пунктъ. Деня 10-й августъ бѣше извънредно горѣщъ, температурата достигаше до 45% по Реомюра, пѣтя макаръ и шосеенъ, прѣдставлява едно постолнно повдигание къмъ Стара планина, хората бѣха вече истощени отъ двудневнитѣ маршове. При все това, тѣ въряха на прѣдъ, въодушевени отъ единственното желание да пристигнатъ по скоро и спасятъ своитѣ погибающи другари на грознитѣ шипченски скали. По пладнѣ, когато горѣщината достигна най-голтмата си сила, хората отъ стрѣлковата бригада почнаха да изоставатъ и падатъ по пѣтя въ изнеможение. Стана нужда да се дадѣтъ нѣколко продължителни почивки. Часа около 12 прѣзъ ноцта, стрѣлковата бригада пристигна въ Габрово, а колоната на генералъ Драгомирова — около Дрѣново. Въ сѣщия тоя день генералъ Радецки получи редъ донесения отъ позицията, отъ които се виждаше, че противника този день сравнително бездѣйствува. Това обстоятелство, даваше право да се върва, че нуждата отъ помощъ не е тѣй остра и на извънредно изморенитѣ стрѣлци бѣше разрѣшено да по-

чинатъ прѣзъ цѣлия день на 11-й августъ, и да тръгнатъ за позицията само вечерта, като се захлади. Но да видимъ какво ставаше въ това врѣме на Шипка.

Боя на 10-й Августъ.

Планъ № 2.

Едва почна да се разсъмнува, и турцитѣ отъ гиха силенъ пѣхогонтъ и артилерийски огънь. Прѣзъ ноцта тѣ си ископали пѣхотни окопи на заетитѣ отъ вечерта позиции, и сега имаха едно достаточнo укритие. Нѣкои малки части бѣха испратени въ мъртвото пространство, което се образува на истокъ отъ стоманената батарея, съ цѣль да обстрѣлватъ подгжитѣ къмъ извора, отъ гдѣто се ползуваше съ вода по голѣмата частъ на защитницитѣ на Шипка. Числото на орждията на м. Бердекъ бѣше увеличено до деветъ, които всички сега бѣха добре прикрити и стрѣляха прѣзъ амбразури. Друга една малка батарея, за 4 орждия, бѣше изникнала на терасата на Югъ отъ Св. Никола. Забѣлѣваше се едно стѣпление на хора на височината „Враненото гнѣздо“, гдѣто, повидимому, се строеше друга батарея.

Защитницитѣ на Шипка, подкрѣпени отъ Бранския полкъ, който бѣше още съвсѣмъ прѣсенъ, оставаха въ сѣщото положение, както ги завари прѣдидущия день. Само 4-та българска дружина усили Орловскитѣ роти около стоманената батарея като се слѣ съ бойната линия. Всички очакваха тоя день рѣшително настѣпление на противника и се готвяха за упоренъ бой.

Около 6 часа, огъня се усили по венчката линия. Турската артилерия поведе жестока борба съ двѣтѣ батареи на Св. Никола и стоманената. По нѣкога се испрашаха по нѣколко гранати и къмъ централната и крѣгла батарея, но гѣ не причиняваха почти никаква вреда.

Русскитѣ орждия отъ своя страна отговаряха твърдѣ сполучливо, но тѣй като бойнитѣ припаси бѣха на прѣвръшване, то стана нужда да се прави економия, и турцитѣ добиха едно надмощие въ артилерийския бой. При все това, орждията отъ 5-та батарея и двѣтѣ конни орждия отъ 10-та казашка батарея, които стрѣляха отъ Централната и Сѣверна височини, не позволиха на противника да постави своитѣ нови орждия на „Враненото гнѣздо.“

Да видимъ сега какво ставаше въ това врѣме у турцитѣ.

Атакитѣ отъ прѣдшествуюция день бѣха убѣдили Сюлейманъ паша въ трудността да се завладѣе височината Св. Никола. Произведеното отъ него, макаръ и повърхностно, лично запознавание съ неприятелската позиция, го доведе до заключение, че даже ако сполучеше да овладѣе тѣзи височина, руско-българския оградъ все още съхраняваше възможността да организира отбраната на главната позиция, и да продължава съпротивлението до приспиганието на помощъ. Воденъ отъ тѣя съображения, той рѣши да опита да съедини понатѣпнитѣ си удари съ ударъ и на най-болното мѣсто на неприятелското расположение—на неговия тилъ. Съ тѣзи цѣль, отряда на Реджепъ паша биде усиленъ съ още петъ баталиона и една планинска батарея. Общото началствование на дѣсната колона сега биде повѣрено на Шакиръ паша, който се считаше единъ отъ най-интелигентнитѣ генерали на отряда. На Шакира биде възложено да заеме тоя день една удобна позиция по върховетѣ Бердекъ и Враненото гнѣздо, да извади тамъ венчката си артилерия и да подготви атаката ерѣщу лѣвия русски флангъ. Пашата трѣбваше да произведе рекогносцировка и да изслѣдва мѣстата и подгжитѣ, отъ гдѣто може най-удобно да се атакува този флангъ.

Едноврѣменно съ това, на началника на шаба полковника Омеръ бея биде поржчено да направи сѣщо

тававъз рекогносцировка на дѣсния флангъ на Шипка, да извади нѣколко орждия на височината Малуша и да насочи шестъ баталиона отъ бригадата на Расимъ паша къмъ лѣвената височина.

Късно вечерята, Сюлейманъ паша получи единъ рапортъ, подписанъ отъ генералитъ Шакиръ, Вессель и Реджепъ*), въ който тѣ излагаха резултата на своята рекогносцировка. Тѣ съобщаваха, че намѣрили удобно направление, отъ гдѣто можало да се излѣзе въ тила на сѣверната русска батарея, и моляха разрѣшение да почнатъ атаката рано утрентъ. Прѣзъ този день, само 5 баталиона на Вессель паша достигнаха до колибитъ на с. Егъръ и бѣха насочени сръбчу избрания пунктъ за атаката. Осѣтаналитъ 16 баталиона оставаха главно сръбчу Св. Никола, и само дѣсния имъ флангъ се бѣше подалъ малко на сѣверъ сръбчу расположението на 3-тя и 5-та дружина.

1-вата брагада на Салихъ паша остана на позицията въ центра съ фронтъ на сѣверъ, сръбчу висотата Св. Никола. Началника на тѣзи колона получи въ подкрѣпление 4 нови баталиона и 4 полски орждия. Едно-врѣменно съ това, нему се заповѣдаше да остане на занимаемата си позиция до сутрентъ на слѣдующия день, и да атакува на 11-то само тогава, когато фланговитъ колони завържатъ упоренъ бой. Батарейата на центра зае позиция около беклемето на първата тереса, която се издига на сѣверъ отъ селото Шипка и отъри огнь около 12 часа прѣзъ деня, но сполучливото дѣйствие на русскитъ девятифунтови орждия я накара скоро да замълчи.

Също така несполучливо дѣйствуваха и четиретъ орждия, расположени на Враненото гнѣздо. Изобщо, турцитъ водяха този день сполучлива артилерийска борба

*) Този оригиналенъ способъ за колективни донесения се сръбча често у турцитъ и той характеризира до неидѣ ненормалността на команднитъ отношения у тѣхъ.

само отъ Бердешката дегелиока батарея, която бѣше прѣкрасно укрита.

Отъ казаното до тукъ се вижда, че цѣлото десето число турцитъ посвѣщаватъ на рекогносцировки, артилерийско обстрѣлване и маневриране съ цѣлъ да заематъ едно по-съобразно съ обстановката изходно положение за атакитъ си, които се готвяха да нанесутъ на противника си прѣзъ слѣдующия день. Съ други думи, *Сюлейманъ паша правяше този день това, което требваше да направи на 9-то или даже 8 число*. Съ това, както ще видимъ по доле, той губи най-драгоцѣнного за себѣ си врѣме, и дава възможность на противника си да приближи своитъ подкрѣпления.

Защитницитъ на Шипка отъ своя страна се ползватъ отъ врѣмето, съ цѣлъ да усилятъ още повече позицията си и се приготвятъ за прѣдстоящата борба.

Загубитъ и на двѣтъ страни бѣха тоя день ничтожни. Късно вечерята, началницитъ на разнитъ турски колони получиха заповѣдъ да почнатъ огъня на другия день отъ 5 часа сутрентъ, а рѣшителната атака да се произведе *по-късно*.

Боя на 11-й Августъ.

Планъ № 3.

Всичката подготовителна дѣятелность на противника прѣзъ 10-то число, даваше основание да се вѣрва, че той ще прѣдприеме на слѣдующия день рѣшително настѣпление сръбчу фланговетъ на позицията, и ще се старае да я овладѣе съ охвата отъ двѣтъ страни.

Прѣдъ видъ на това, началника на отбраната генералъ Столѣтовъ*) взема мѣрки да се направи едно

*) Старшия началникъ въ Шипченско-Габровския отрядъ до пристиганieto на генералъ Радеcki, бѣше генералъ Дерожански, но той бѣше поржчилъ командването на войскитъ на позицията на началника на българското опълчение генерала Столѣтова, който и остана фактически началникъ до 11-й Августъ вечерята.

сжестовено видоизмѣнение на расположението на войскитѣ, което да отговаря по-добърѣ на новата обстановка. Съответствующитѣ измѣнения въ расположението на защитницитѣ се направи прѣзъ нощта отъ 10-й на 11-й Августа и то се изрази въ слѣдующето:

На височината Св. Никола, подъ началството на полковника графъ Толстой, се сърѣдоточиха: 4 роты отъ 1-ия баталионъ на Брянския полкъ, 3-тия стрѣлкова рота отъ Орловския полкъ, 1-ва и 4-та дружини отъ българското отъделение, 2-ра батарея отъ 9-та бригада и 7 турски орджия. Всичко 13 роты и 15 орджия.

Отъ тѣзи части 1-вата отъелченна дружина образуваше частень резервъ на този участъкъ отъ позицията. Отзадъ на *главната позиция* се расположиха, подъ началството на командира на Брянския полкъ полковникъ Липински, 2-ия баталионъ отъ този полкъ, при което двѣ роты — въ бойната линия въ окопитѣ на Св. верната височина и 3 роты въ частень резервъ. Всичко 5 роты.

3-ия баталионъ отъ Брянския полкъ зае съ 2 1/2 роты *Страничната могила*, а другитѣ 2 1/2 роты съставиха частень резервъ на прѣднитѣ и се расположиха въ окопитѣ по западния склонъ на Централната могила. Подполковникъ Швабъ биде назначенъ за началникъ на отбраната на Страничната могила. Всичко 5 роты. Това бѣше тѣй да се каже дѣсния флангъ на позицията.

2-ия баталионъ отъ Орловския полкъ застана въ центра на позицията между *Сверната* и *Централна могила* съ фронтъ на западъ и истокъ. Всичко 5 роты.

3-ия баталионъ отъ Орловския полкъ (безъ стрѣлковата си рота), но съ 1-вата стрѣлкова рота — на гребена между Св. Никола и Централната могила, съ фронта на западъ. Всичко 5 роты.

Въ централната батарея сгояха 4 орджия отъ 5-та артилерийска бригада.

Въ съверната или кръгла батарея другитѣ 4 орджия отъ 5-та батарея и 2 конни орджия отъ 10-та донска батарея.

Българскитѣ дружини: 2-ра, 3-тя и 5-та останаха на сжщото мѣсто, гдѣто бѣха и на 9-то и 10-то число, т. е. въ лощината и на отрозитѣ между стоманената и кръгла батарея. Тѣ, подъ началството на полковника князь Вяземскій, съставиха и този день лѣвия флангъ на позицията.

1-ия баталионъ отъ Орловския полкъ, безъ стрѣлковата си рота, състави общъ резервъ и се расположи на гребена около казармата.

Планинската батарея оставаше въ резервъ задъ кръглата батарея.

Наблюдението и охранението на фланговетѣ бѣше прѣдоставено на четирѣхъ казашки сотни и двѣ пластунски роты, отъ които пластунитѣ и двѣ сотни — около Зелено дърво на Иметлийския пѣтъ, а другитѣ двѣ сотни — задъ височината Бердекъ.

По този начинъ, сутрешта на 11-й Августъ, расположението на руско-българския отрядъ образуваше единъ дългъ четиреъгъленъ редутъ, на когото изходнитѣ жглове се намираха на: Стоманената батарея, голѣмата батарея на западния край на Св. Никола, Страничната височина и кръглата батарея. Прѣдния фасъ, обрнатъ къмъ югъ, имаше най-малка дължина — 3/4 километра, а останалитѣ имаха приблизително еднаква дължина — 1 1/2 километра. Слѣдователно, дължината на общата бойна линия надминуваше 5 километра. *Тѣзи дѣла мина се заемаше отъ 10 баталиона и 27 орджия, а общия резервъ състоеше само отъ 1 баталионъ.* Грѣбва, обаче, да се има прѣдъ видъ, че противника неможеше да атакува едновременно и съ еднакво напрежение всичкитѣ фасове, и въ този случай, частъ отъ войскитѣ на другитѣ фасове можаха да поддържатъ атакувания пунктъ. При тѣзъ условия, неизбѣжната слабостъ на общия резервъ неможеше да има особено значение.

Но да пристигнемъ къмъ описанието дѣйствиата на този *достоятеленъ день*:

Въ 4 часа сутренъта, едва бѣше почнало да свѣтлѣе, когато проехтя първия артилерийски изстрѣлъ. Това почваха турцитѣ, отъ Лисата батарея (Малуша). Русскитѣ 9-ти фунтови орджия отъ Св. Никола веднага отговориха, и по този начинъ се завърза доста енергична канонада. Скоро, обаче, турскитѣ орджия отъ Бердекъ и отъ долната батарея, расположена подъ главната или 9-ти—оката, подвезаха стрѣлбата и привлѣкаха частъ отъ огъня на русскитѣ върху себе си. Въ сжщото това врѣме се показаха четири турски колони (вѣроятно табори), които се спущаха отъ Малуша и се насочваха къмъ Страничната височина. Нѣкой отъ орджията на Св. Никола обърнаха огъня срѣщу тѣхъ, но поради лѣсистата мѣстность, тѣзи стрѣлба, повидимому, бѣше малко дѣйствителна.

Около 5 часа се зачу и срѣщу Страничната височина силна оржейна стрѣлба. Подполковникъ Швабъ биде принуденъ да развърне въ бойната линия всички свои роти и поиска помощъ. Такъвъзъ му се испрати въ количеството на 1 1/2 роти, и тѣзи сили се удържаха още около 1 часъ врѣме; но когато противника почна да обхваща фланговетѣ на Страничната височина, то стана нужда да се испратятъ още нови двѣ роти отъ Орловския полкъ, отъ които: една отъ общия резервъ, а другата отъ Централната височина. Заедно съ това началника на дѣсниа флангъ полковникъ Липинскій испрати заповѣдъ на подполковникъ Швабъ да се удържа упорно и до послѣдни крайность.

Атаката срѣщу този пунктъ се водеше отъ Расимъ паша, който испарво вкара въ бойната линия два баталиона, а послѣ още два. Обаче, 7-тъ руски роти, подпомогнати отъ артилерията, можаха да се удържатъ и да принудятъ турскитѣ табори да се спрѣтъ на расстояние около 500 крачки отъ русскитѣ окопи.

Едноврѣменно съ това турцитѣ обси́ваха съ силенъ артилерийски огънь и лѣвния флангъ. 11 орджия бѣха открали шрапнеленъ огънь по окопитѣ, заети отъ българскитѣ дружини. Часа около 7 сутренъта, Шакиръ паша поведе въ атака прѣднитѣ части на своята колона, като ги насочваше прѣимущественно срѣщу лѣвия флангъ на Стоманената батарея и срѣщу 2-ра и 3-тя опълченски дружини. Вессель паша съ своитѣ петъ баталиона почва да се искачва срѣщу расположенето на 5-та дружина, и кржлата и тилна (Драгомировска) батареи. Българитѣ, поддържани отъ артилерията на централната и кржлата, откриха дружни залпове и сполучиха да спрѣтъ нагиска на атакующия. Слѣдъ това турцитѣ се опитваха още нѣколко пжти да атакуватъ, но прѣднитѣ дружини, поддържани отъ двѣ роти отъ 1-ва и 4-та дружина, които испрати отъ Св. Никола графъ Голстой, можаха да спрѣтъ всичкитѣ тия опитвания и противника погърпя голѣми загуби.

Тужъ българитѣ проявиха необикновенно мъжество и хладнокръвие. Биваха случаи когато доблестнитѣ опълченци захвърлюваха пушкитѣ и обси́ваха притивника съ градъ камъне. Опълченскитѣ офицери, повечето туркестански и сѣрбски герои, проявиха чудеса отъ храбрость и самотвержение.

При все това, положението изглѣждаше да се наближава къмъ критическото. Генералъ Столѣтовъ бѣ почналъ да се опасява сериозно за своитѣ съобщения, за това заповѣда на планинската полубатарей на капитана Константинова и една сводна полурота отъ Орловския и Брянски полкове да засматъ позиция на Тилната височина (отпослѣ Драгомировска). Ржководението отбрана на този пунктъ взе на себѣ си самъ Столѣтовъ.

Между туй, около 8 1/2 часа сутренъта, Расимъ паша не само че неможеше да настъпи по-нататгъ, но биде принуденъ да се пооттегли назадъ. Скоро, обаче, той получава подкрѣпление отъ още 4 баталиона отъ общия

минута и всичко щеше да се пустне назадъ. Въ тѣзи именно критическа минута прифасва доблѣстния графъ Толстой съ една опълченска рота, доведена отъ Св. Никола.

Полковникъ Липински поръчва на графа да устрои отстъпившиятъ отъ Страничната височина части въ околицитѣ около централната батарея, а самъ се спуща да спрѣ отстъплението. Съ голѣми усилия, той сполучва да върне артилериститѣ на мѣстата имъ и да спрѣ смѣсената тълпа отъ отстъпващи. Още нѣколко минути и орджията пакъ гръмватъ. Събранитѣ войници — около 150 души се устрояватъ набързо и откриватъ залповъ огънь. Всичко това спира на връме противника, и той открива пакъ убийственъ огънь. Градъ отъ куршуми засипватъ цѣлата позиция. Загубитѣ на измъченитѣ герои достигатъ невъроятни размѣри. Още една атака, още единъ слабъ натискъ и гибелта на Шипка е неминуема.

Паниката, която произлезе на Страничната височина бѣше се прѣдала като електрически токъ и можеше да достигне до българскитѣ дружини; но въ тѣзи минута командира на 3-тя дружина храбри майоръ Челявъ заявя марша „Шуми Марица“, пѣсенъта се подъема и опълченцитѣ оставатъ твърди и непоколебими на мѣстата си.

Въ тѣзи именно критическа минута, въ 6 часа слѣдъ пладнѣ, се зачува отъ задъ, около тилната батарея енергичния викъ „ура“! Помощъ, многоочакваната помощъ най-послѣ пристигна. Това бѣха 205 души отъ 16-й Стрѣлковъ баталионъ, които, възсѣднали на казани и артилерийски коне, бързаха на подкрѣпа. Тѣ се раздѣлиха веднага на двѣ групи, отъ които една се пуца бѣгомъ по шосето къмъ крѣпката батарея, а другата се насочва къмъ лощината, на западъ отъ пѣтя, за да удари въ флангъ на частитѣ на Расимъ паша. Това бѣше, ризбира се, шепа хора, които нemoжаха да прѣдставляватъ сериозна материална сила, но тѣхното

пристигане, особено безавѣтното имъ движение на ножове съ викътъ „ура“, произведе цѣла нравствена пертурбация. Изморения противникъ почувствува пристиганieto на прѣсни подкрѣпления и неговата енергия намалѣ. Источениитѣ и отчаяни защитници се увѣриха, че тѣ не сж забравени отъ другаритѣ си, и потърсиха въ дълбочинитѣ на гърдитѣ си нова сила за да продължаватъ борбата.

Въ 6¹/₂ часа пристигнаха и останалитѣ части на 16-й Стрѣлковъ баталионъ съ генерала Радецки на челю. Последния, слѣдъ кратка ориентировка, можа да констатира, че най слабото и чувствително мѣсто въ дадената минута бѣше Страничната височина. Тамъ се и насочватъ ротитѣ отъ 16-й баталионъ. Орловскитѣ и Брянски роти, подобрени, прѣминуватъ отъ ново въ настѣпление, и къмъ 7¹/₂ часа турцитѣ, слѣдъ упорно спротивление, напуцатъ височината. Въ 8 часа, заедно съ настѣпающата темнина, почна да отслабва и боя; часа отъ 8¹/₂ насетнѣ се раздаваха само единични изстрѣли. 16-ия баталионъ слѣдъ това се расположи на Страничната височина, гдѣто и остана прѣзъ нощта.

При разследване боя на 11-ий августъ могатъ да се направятъ слѣдуюцитѣ изводи и бѣлѣжки:

1) Забѣлжителната енергия, която проявиха защитницитѣ на Шипка прѣзъ този день, повидимому, надминуваше челоуѣческитѣ усилия. 7500 души се биятъ цѣли 16 часа сръщю 23—24 хиляди турци, отъ които 3/4 бѣха низами, испитани и закалени въ боеветѣ сръщю Черна-Гора. Мжжеството на защитницитѣ бѣше резултатъ на онова високо съзнание на дълга, съ което тѣ бѣха проникнати. Българскитѣ опълченци се биеха за съзнателна свобода на своето поробено отечество, и тѣзи свята идея напълно имъ замѣняваше отсъствието на нужната военна подготовка. Русскитѣ войници се сражаваха за Царя и вѣрата, и за да поддържатъ славата и традициитѣ на русското оржие и на своитѣ славни части.

Българския новобранец съперничаше въ храбростта съ руския ветеранъ и се силеше да се покаже достоенъ за своята свобода. Шета герои отъ двата братски народа рамо до рамо проливиха и смърсаха своята кръвъ въ единъ общъ ручей, който тръбваше да напои почвата, гдѣто щеше да израсте българската свобода. *На този именно нравственъ мотивъ преди всичко се дължи онова утвърждение, онова самопожертвуване, благодарение на които усилмята на Сюлейманъ наша тръгъ този денъ се осуетиша.*

2) Частнитѣ и общи резерви се прѣхвърлюваха отъ една край на позицията на другия съ необходимо-венна бързина и искусство. Артилерията прѣзъ всичко време даваше най-сжществена поддржка на пѣхотата. 3) Страничната височина на дѣсниа флангъ, която се зае като единъ видъ прѣднъ пунктъ, послужа като буферъ, който трѣбваше да смѣгчи ударитѣ, насочени срѣщу най-чувствителното мѣсто на отораната. Тѣзи розвѣтя испълни блѣстище, тѣй като тукъ се исхарчи главната енергия на 9-тѣхъ баталиона на Расимъ-паша. Този фактъ може да ни служи като най-очевидно доказателство за ползата отъ заемането въ извѣстни случаи на прѣднитѣ пунктове.

4) У руситѣ този денъ рогата играеше най-ло ролата на тактическа единица и маневрирането и поддржанието ставаха почти исклучително по-рогно.

5) Загубитѣ на руско-българския огрядъ прѣзъ 11-ий августъ надминаваха 1000 души. Тѣ биха могли да бждатъ значително по малки, ако врѣмето отъ 24-ий юлий до 8-ий августъ се използуваше по добре, за да се създадатъ по солидни закрития. Това се стзна още на 9-то число, но недостатъка на шацовъ инструментъ, силного истощение на хората и ношния огънь на противника не позволяваха да се направи пѣщо по сжщественно.

6) Непонятно е, защо планинскитѣ орждия и на 11-то число оставатъ все още въ резервъ, тогавъ ко-

гато, ако се придадѣха на защитницитѣ на Страничната височина, тѣ би могли да принесатъ тамъ голѣма полза. Истина, че тѣ стѣдѣ 10 часа се употрѣбиха за въоружение на Тилната батарея, по пукдата тамъ като яе ли не бѣше тѣй настоятелна.

7) Заслужава да се отбѣлжи самоотвържението на частнитѣ началници, които въ критическитѣ минути вѣзки пхъ стоятъ на чело на частитѣ сили съ лични прихвръ истрѣгватѣ отъ тѣхъ геройски подвизи. Сжщо заслужава внимание и проявената лична инициатива отъ второстепеннитѣ началницѣ, като полковницитѣ графъ Толстой, князь Вяземскій, полковникъ Липинскій и пр. 8) Единъ отъ най-важнитѣ недостатѣци на позицията бѣше отсѣтствието на вода, а мѣрцитѣ взети за неговото отстранение бѣха твърдѣ недостатѣчни. Този недостатъкъ се чувствуваше токозъ повече, че въ врѣме на бол-вадѣще страшна горѣщина. Хората смжчени отъ нея, забравиха за сжществуващата опасность и се спускаха до близнитѣ извори за да се напиятъ. При това твърдѣ чѣсто се случваше, че едно коленце вода струваше живота на войника. Турцитѣ бѣха отдѣлили особни команди, които имаха назначение специално да не подпущатъ никого отъ защитницитѣ на Шипка къмъ изворитѣ. Сжщо не бѣха положени адекватитѣ грижи за попълнение на бойнитѣ припаси, и недостатъка отъ тѣхъ се чувствуваше прѣзъ всичкото време. Вечерта на 11-то число въ нѣкои части бѣха останали по 5—6 патрона на пушка. Свържмения отбранителенъ бой, за усиленого му водение, изисква най-широко прижтвение на масовия огънь, а послѣдний отъ своя страна — сѣрѣдоточението на позицията на възможно голѣми запаси патрони и снаряди. Въ това отношение турцитѣ, съзнателно или не, но надмиваха руситѣ въ своята прѣдвидливостъ. Сега да анализираме дѣйствиата на турцитѣ и да видимъ изводитѣ, които могатъ да се направятъ за атаката на тоя денъ.

1) На 11-й августъ атаката се произвежда вече на основание на по внимателна рекогносцировка, но и сега Сюлейманъ паша повѣрява това важно дѣло на началника на щаба Омаръ бей и на пашитѣ Вессель, Шакиръ и Реджепъ. Общо правило е, прѣдъ рѣшителния бой, този актъ да се извършва отъ самия главенъ началникъ, който ще види всѣкога по добръ, отъ колкото и най способнитѣ му помощници. Цѣло 10-то число биде посветено на рекогносцировки, и ако Сюлейманъ проявеше повече енергия той можеше да извърши това лично и, безсѣмнѣнно по добръ.

2) На основание на произведенитѣ рекогносцировки се констатира, че Кржлгата и Тилна батареи сж най чувствителното мѣсто на руско-българското разположение. Сжщо така се идва до заключение, че подстъпнитѣ къмъ тѣзи, пунктове въ дѣсно и лѣво сж сравнително удобни. Естествено бѣше послѣ това да се очаква, че за водение на атаката въ това направление ще бждатъ назначени *достаточно силни, и при туй изведнѣжъ*. Въмѣсто това, ний виждаме, че първоначално тамъ се назначаватъ 5 баталиона на Вессель паша, отъ една страна, и три баталиона на Расимъ паша отъ друга, и само въ послѣдствие лѣвата колона се усилюва до 9 баталиона. И ако тия 14 баталиона почти бѣха довели работата до катастрофа, то пита се, какъвъ щеше да бжде ефекта, ако на Расимъ паша бѣха дадени изведнѣжъ поне 15 баталиона и ако Реджепъ паша отдѣлеше поне още 5—6 баталиона въ распоряжението на Весселя за атаката на лѣвия русски флангъ?

Атаката на 9-то число трѣбваше да убѣди окончателно Сюлейманъ паша въ безполезността на дѣйствиата отъ югъ, гдѣто русската позиция бѣше свърхъ почти недостъпна. Веднѣжъ това се съзнаваше, то достаточо бѣше да се оставятъ тукъ като заслонъ само 4—5 баталиона съ 1—2 батареи. Въмѣсто това, Сюлейманъ паша оставя цѣли 10 баталиона на Салихъ паша, които почти бездѣйствуватъ.

Въ общъ резервъ се оставятъ първоначално 16 баталиона и 4 батареи, което не е много. Артилерията не можеше да бжде введена всяка въ боя, защото това недопущаха мѣстнитѣ условия. Изобщо, при распрѣделение силитѣ за атаката, началника на турската Балканска армия нарушава единъ отъ основнитѣ принципи на военното искусство, който ни учи че *въ рѣшителната минута и на рѣшителния туркъ трѣбва да се съсредоточаватъ изведнѣжъ прѣвзходни сили*. Това е, спорѣдъ нашъ, главната причина на неуспѣха на турцитѣ прѣзъ 11 августъ.

3) Артилерията, която турцитѣ бѣха сполучили да извадятъ на окръжающитѣ височини, дѣйствува, твърдѣ искусно и енергично, и въ значителна степенъ подготви атакитѣ на Расимъ, Вессель и Реджепъ паша. Чини ни се, обаче, че ако атакующия бѣше употребилъ повече енергия и настойчивостъ прѣзъ 9-то и 10-то число, той можеше да истаря на височинитѣ на своя дѣсенъ флангъ още поне 2 батареи и тогава резултата отъ подготовката на атаката щеше да бжде по пълень.

4) Турската кавалерия прѣзъ този день почти свърхъ бездѣйствуваше. Между туй тя състоеше отъ около 1500 души. Ако Сюлейманъ паша испратяше поне половината отъ нея по пѣтя отъ Имитлий за Зелено дърво и Топлишъ, и ако тѣзи кавалерия, поддржана съ 1—2 табора, се слустнеше поне до помѣнатитѣ села, тия би произвела цѣла сенсация. Въротно е въ този случай, че тя щѣше да привлече на себе си Стрѣлковата бригада отъ Габрово, а защитницитѣ на Шипка, поставени между два огъни и безъ помощъ отзадъ, щѣха да прѣживяватъ извънрѣдно трудни минути. Въмѣсто това, ний виждаме на полето на сражението само една-двѣ черкезски сотни, които почти всичко врѣме въряха задъ гърба на Вессель паша, и само около 5 часа нѣколко единични всадника се появяватъ на шосето около тилната батарея, но бидоха принудени скоро да се оттеглятъ.

5) Отъ частнитѣ турски началници, само Расимъ паша дѣйствиува този день съ нуждната енергия, и ний виждаме, че той бѣше близко отъ да поже не побѣднитѣ лаври. Въ рѣшителната минута обаче, около 5 часа, когато отбраняющия бѣше готовъ да напустне центра на позицията, на началника на лѣвия турски флангъ, недостигна енергията да прѣслѣдва настойчиво ротитѣ на майоръ Базилевичъ, а се спрѣ на загатата Странична височина и се ограничава съ прѣслѣдване само съ огънь.

Вессель паша дѣйствува сравнително бавно и не рѣшително, и за това резултатитѣ отъ неговия обходъ бѣха ничтожни. Между туй Сюлейманъ паша възлагаше на този маневръ голѣми надѣжди, за което на този паша бѣха дадени най-отбранитѣ табори.

Реджепъ паша повтори своитѣ атаки този день по образеца на 9-то число, но въ тѣхъ вече не се забѣлѣваше оная стремителность и настойчивость, както първия день на боя.

Изобщо, дѣйствията на Сюлейманъ паша и този день се свеждатъ къмъ фронтална атака на една трудно достижима позиция; при което, ервиу най-важнитѣ пункты, се назначаватъ сравнително слаби сили, а за второстепенни, чисто демонстративни дѣйствия (Реджепъ и Салихъ) се оставятъ 26 баталюна, т. е. половината сили.

Загубитѣ на турцитѣ прѣзъ този день бѣха огромни, особено въ колонитѣ на Реджепъ и Расимъ паша. Тѣ не бѣха по малко отъ 2000 души убити и ранени.

Този день Сюлейманъ паша считаше себѣ си побѣдитель, и въ телеграммата си до сераскерията извѣстиваше, че противника му е окръженъ отъ всички страни, а на слѣдующия день ще бѣде унищоженъ.

Боя на 11-й августа съставлява най-критическия моментъ отъ петъ мѣсечната отбрана на Шипка. Слѣдъ това, както ще видимъ, работитѣ се силно измѣниха въ

полза на отбраняющия, а понататъшнитѣ опити на Сюлейманъ паша да овладѣе прохода съ силитѣ, които располагаше, отъ чисто тактическа точка на гледане, бѣха безсмисленни.

Боя на 12-й августа.

Планъ № 3

Вечерта на 11-й августа, слѣдъ пристигането на всичкитѣ части отъ 4-та Стрѣлкова бригада, генералъ Радецкий встѣпни самъ въ командването на Шипченския отрядъ. Прѣзъ нощта той направи редъ промѣни въ расположението на частитѣ, и сутренъта на 12-ий тѣ бѣха разпрѣдѣлени както слѣдва:

На лѣвия флангъ, отъ кръглата батарея до стопанската останаха въ първата линия: 5-та, 3-та и 2-ра дружини, подкрѣпени отъ двѣ Орловски роти. Тѣй като князь Вяземскій бѣше раненъ прѣзъ прѣдшествующия день, то за общъ началникъ на този флангъ се назначаваше полковникъ Депперадовичъ.

На Св. Никола или тѣй нарѣчената трѣдня позиция се расположиха: 4 роты отъ Брянския и Орловски полкове, 4-та опѣлченска дружина, 15-ти Стрѣлковы баталюны и 15 орджия (последнитѣ се разпрѣдѣляха както и въ прѣдшествующитѣ боеве. Общъ началникъ на този участокъ остана графъ Толстой.

На Страничната височина. — Цѣлия 16-й Стрѣлковъ баталюны и една Брянска рота.

На централната или главна позиция, около Кръглата и Централна батарея се расположиха въ окопитѣ на втората линия: 19 роты отъ Орловския и Брянски полкове, 5-та батарея отъ 9-та артилерийска бригада, 2 орджия отъ 14-та артилерийска бригада и 2 конни. Втория баталюны отъ Орловския полкъ зае окопитѣ,

който бѣха обрнати на западъ и съединяваха височината Св. Никола съ Централната батарея.

При Тилната батарея останаха: 13-й и 14-й Стрѣлкові батальони и 6 планински орждия. На тия части може да се гледа до нейдѣ и като на общъ резервъ.

Собствено общия резервъ състоеше отъ 3-ия батальонъ на Волинския полкъ, който се и расположи на шосето около казармата.

Распрѣдѣленіето на турските сили къмъ 12-й сутренъта остана сжщото, каквото бѣше прѣдидуция день. Само 4 батальона отъ бригадата на Салихъ паша бидоха испратени за да усилятъ отряда на Расимъ паша. Последния по този начинъ състоеше сега отъ 13 батальона и 3 планински орждия и заемаше Зелената и Малушка височини.

Централната колона на Салихъ паша остана само отъ 6 батальона, и се располагаше на терасата на югъ отъ Св. Никола, около беклемето и въ окопи.

Дясната колона на *Шакъръ паша*, въ съставъ 21 батальонъ и 15 планински орждия, оставаше на позиціитѣ, на които тя замръзна прѣдшествуюция день.

Въ общъ резервъ около с. Шипка останаха: 7 батальона, 24 полски орждия и около 1500 конника.

По този начинъ, сутренъта на 12-й августъ, руситѣ располагаха на Шипка съ около 10 хиляди бойци, 31 орждия, и освѣнъ това чакаха прѣвъ този день притиганието на цѣлата 14-та дивизия, т. е. още 12 хиляди души.

Срѣщу тѣзи сили Сюлейманъ можаше да противопостави сжщитѣ свои 49 батальона. Ако считаме заубитѣ му въ прѣдшествующитѣ дни до 4 хиляди души, то общата численность на турцитѣ бѣше 22—23 хиляди души съ 42 орждия и 1500 конника.

Въ 4¹/₂ часа сутренъта, турската артилерия откри огонь отъ всицитѣ си батареи, а слѣдъ малко се зачу усилена оржейна прѣстрѣлка по направление на Стра-

ничната височина и на западъ отъ Кржлгата батарея. Около 5 часа, огъня се разгари по цѣлата линия. Изобщо можеше да се дойде до заключение, че Сюлейманъ паша и този день ще води енергична атака.

Веселъ паша бѣше сполучилъ прѣвъ ноцта да приведе въ редъ и устрои своитѣ батальони и да ги приближи къмъ Кржлгата батарея. Около 5¹/₂ часа, той се рѣшава да атакува пространството между Кржлгата и Тилна батареи и да завладѣе пѣтя на отстъпленіето на русцитѣ. Съ тѣзи цѣль той оставя една часть отъ своитѣ сили срѣщу Кржлгата батарея, а съ по-голъмата се насочва къмъ скалитѣ, които се спущатъ на истокъ отъ шосето около Тилната батарея. Тукъ той биде срѣщнатъ прѣди всичко отъ огъня на Кржлгата и отъ залповетѣ на прикривающитѣ части. Безъ да се гледа, обаче, на това, турскитѣ батальони настѣпваха сравнително въ редъ. Усилившата се прѣстрѣлка въ това направление принуди генералъ Радецки да испрати въ поддрѣжка на атакувания пунктъ двѣ роты отъ 13-ий Стрѣлковий батальонъ, който бѣше расположенъ, както видѣхме около Тилната батарея. При движението на напредъ тѣзи роты се срѣщатъ на шосето съ турскитѣ батальони, случатъ се въ атака и накарватъ послѣднитѣ да отстъпятъ въ дола. Обаче, ротитѣ се увеличатъ въ прѣслѣдване, натѣватъ се скоро на турскитѣ окопи въ гората, и отъ своя страна сж принудени да отстъпятъ. Въ помощъ на тѣхъ, генералъ Радецки испрати другитѣ двѣ роты отъ сжщия батальонъ, които заемаша позиция въ лѣво отъ Кржлгата батарея, около шосето.

Часа въ 9 Веселъ паша повтаря атаката. Слѣдъ довольно продължителна прѣстрѣлка, 4 турски батальона, прѣдшествувани отъ гжста верига, се спущатъ къмъ шосето, но, срѣщнали отъ силния огънь на стрѣлицитѣ и атакувани въ флангъ отъ една отъ ротитѣ на 13-ий батальонъ, тѣ пакъ отстъпватъ. Слѣдъ това, около 11 часа, турцитѣ се опитаха още веднажъ да излѣзатъ на

шосето. Стрѣлицѣ и тозъ пѣть ги допустнаха да се наближатъ на 200 крачки, послѣ което минувагъ въ рѣшпителна контръ-атака, и окончателно отхвърлягъ разстроенигъ табори въ Етрската долина.

Срѣщу Стоманената батарея и расположението на българскитѣ дружини, Реџепъ паша сѣсно прѣдире редъ частни атаки, но, водени съ малки сили, тѣ сѣщо се свършиха несполучливо. Около 12 часа, единъ турски таборъ бѣше достигналъ до бруствера на Стоманената батарея, но, взетъ въ флангъ отъ огъня на 2-ра и 3-тя дружини и атакуванъ отъ фронта, отъ три русски роти, и той отсѣгли съ голѣми загуби. Въобще, въ дѣйствиата на Реџепъ паша се забѣлѣзваше тоя день една нерѣшителность и осторожность, които придаваха на атакитѣ му характеръ на прости демонстрации.

Най-ожесточени и кръвопролитни прѣзъ 12-й августъ бѣха дѣйствиата на дѣсния русски флангъ, въ пространството между Страничната и Зелета (лъсна) височини:

Генералъ Радеcki още на 10-то число сутрента имаше намѣрение да сѣдини чисто пасивната отбрана на прохода съ активни дѣйстви сръщу фланговетѣ на Столейманъ паша. Когато, обаче, положението на защитницитѣ на 10-то число бѣше станало критическо, той се видя принуденъ да се откаже врѣменно отъ този смѣлъ планъ и да поведе стрѣлковата бригада по шосето. Сега, когато кризата на отбраната вече бѣше минала, той счете за своеврѣменно да прѣмине и самъ въ настѣпление. Като обектъ за това, той избра височината Малуша, на която турцитѣ се бѣха утвърдили на 10-й и 11-й августъ. Като изходенъ пунктъ за това настѣпление биде избрана Страничната височина, а водяното на тѣзи операция се поръчи само на частитѣ, които прѣзъ нощта се бѣха сѣрѣдогочили. Постѣднитѣ, както видѣхме по-горѣ, състоиха отъ 16-й стрѣлковъ баталионъ и 11-та рота отъ Брянския полкъ. Испослѣ, въ случай на нужда, се

предполагаше отряда да бѣде усиленъ съ частитѣ отъ 14-та дивизия, които прѣзъ този день пристигаха отъ Севлиево и Търново. За поддръжане и облежение на фронталната атака биде испратенъ прѣзъ с. Стомоонецъ 3-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ, който трѣбваше да произведе обходъ на Лисата височина отъ къмъ Зелено дърво.

Началника на отряда на Страничната височина подполковникъ Худяковъ бѣше получилъ вече заповѣдь въ този смисълъ и се бѣше приготвилъ на разсъмнуване да почне настѣплението си, като бѣше избралъ за най-близакъ прѣдметъ на дѣйствие турскитѣ окопи на Зелената (лъсна) височина. Расимъ паша, обаче, не дочака да го атакувагъ, и още въ зори откри силенъ оржжеенъ огънь срѣщу Страничната височина.

Около 6 часа, турскитѣ табори напуцагъ ооопитѣ си и се хвърлювагъ стремително нанаврѣдъ. Малочисленния отрядъ на подполковника Худякова сръщѣа противника съ учѣстенъ оржжеенъ огънь на разстояние отъ 400 крачки, и, слѣдъ като му причини твърдѣ чувствителни загуби, принуди го да се спрѣ. Турцитѣ се окопаха бързо на заелитѣ мѣста, и по този начинъ трѣбваше да парализирагъ проегираната русска атака. Подполковникъ Худяковъ, около 12 часа прѣзъ деня, биде раненъ и командуванието на този пунктъ пое подполковникъ Лазаровъ.

Въ това сѣщото врѣме биде раненъ на Тилната батарея генералъ Драгомировъ,^{*)} началнигъ на 14-та дивизия, който едва що бѣше пристигналъ на позицията и се бѣше искачилъ на батареята за рекогносцировка.

*) Извѣстието за раняването на любимия началникъ се разпръсна великаго по пѣлата позиция и произведе твърдѣ тѣжко впечатление. Послѣнитѣ на генерала бидоха обиколени отъ множество войници и офицери, които искаха лично да видятъ своя герой началникъ, съ когото бѣха навършили трудното прѣминаване на Дунава. Работете донади сѣсно тѣй, както и при меня, — каза генерала като се повали на носилката — „Богъ да вие на помощ. Искаше ми се да бѣда и тукъ съ васъ, но не ме бива вече. Облагодарете за меня турцитѣ, а поше оздравявамъ пакъ ще ви намѣря.“

Въ това неподвижно положение остана страничният отрядъ до 2 часа слѣдъ пладнѣ, когато пристигна подполковникъ Кобилански съ 3 прѣсни роти отъ 2-ия батальонъ на Житомирския полкъ. Послѣдния, като старши, встъпи въ командуванието на цѣлиятъ страниченъ отрядъ и веднага прѣмина въ настѣпление. Срѣщналъ, обаче, съ силенъ огънь и взетъ въ флангъ отъ 4-тѣхъ прѣсни турски батальони, които испрати Салихъ паша, той поведе движението твърдѣ бавно и не енергично, и, слѣдъ като изгуби половината отъ офицерския си съставъ, биде принуденъ да се спрѣ. Въ 3 1/2 часа той испраща записка до началника на отбраната, съ просба да му се испратятъ поне още двѣ роти, а така също и артилерията да поддържа атаката му. Въ изпълнение на тази просба, генералъ Ралецки му испраща още три роти, и около 4 1/2 часа атаката се възобновява. Тозъ пжтъ атакующитѣ части достигатъ до пѣхотнитѣ окопи на Зелената височина, турцитѣ отстъпватъ въ втората линия окопи и обсипватъ настѣпвающия съ такъвъ силенъ огънь, че той е принуденъ да се спрѣ. Положението на частитѣ бѣше твърдѣ тежко; 1/4 отъ войницитѣ бѣха взлѣзли отъ строя; извѣстия отъ Житомирския батальонъ, който бѣше отишелъ въ обходъ нѣмаше никакви. При тѣхъ условия, генералъ Ралецки счете за по-благоразумно да прѣбрали настѣплението, и въ 6 часа испрати записка до подполковникъ Кобилански въ такава смисль. Вечерята на Страничната височина останаха само тритѣ Житомирски роти, двѣ роти отъ 14-й Стрѣлковъ батальонъ и една рота Брянци. Останалитѣ Орловски и Брянски роти се върнаха около централната позиция, а 16-й Стрѣлковъ батальонъ отиде въ общия резервъ около Тилната (Драгомировска) батарея.

Така се свърши боя на 12-й августъ — 4-й день отъ отбраната. Къмъ вечерята и двѣтъ страни съхраниха онова положение на позицитѣ си, което държаха прѣ-

дидущия день. Бѣлжкитѣ, които споредъ насъ могатъ да се направятъ по боя на този день сж:

1) Сюлейманъ паша съзнаваше тѣжкото положение което се създаде за неговата армия слѣдъ несполуката и загубитѣ на 11-то число и, по видимому, не е прѣдполагалъ да повтори атакитѣ си на 12-то число, но той не е направилъ никакви распореддания въ тѣзи смисль. Боя се е почналъ по инициативата на частнитѣ началници, и въ началото — безъ всѣкаква свързка. Всѣки атакува това, което вижда прѣдъ себѣ си, безъ да се грижи за да съгласува дѣйствиата си съ другитѣ колони; само слѣдъ като боя прие широки размѣри, Сюлейманъ се намѣсва, но тѣзи намѣса се изрази само въ испращанието заповѣдъ на Салихъ паша да прати 4 батальона въ поддржка на Расимъ паша. Главнокомандующия на Балканската турска армия, прѣзъ този день, като че е изгубилъ ориентированието и не си дава ясенъ отчетъ за положението на работитѣ. Инакъ не може да се обясни това до крайностъ пасивно, за да не кажемъ индиферентно отношение къмъ ограждающитѣ го събития.

2) Свършванията на турския началникъ за пристиганieto на рускитѣ подкрѣпления сж били твърдѣ смѣтни. Инакъ той, навѣрно, би взелъ мѣрки, или да прѣбрати своитѣ пагубни и безплодни атаки, или пакъ, ако се рѣшеше да ги продължи, то трѣбваше още прѣзъ нощта да усили съ по голѣми поддржки съотвѣтствующитѣ колони.

Макаръ че благоприятната минута за атака на противника бѣше минала, но ако прѣзъ нощта отъ 11-й на 12-й Сюлейманъ хвърлише всичкитѣ си резерви въ подкрѣпа на Расимъ паша, той все още можеше да расчитва до пладнѣ на 12-то число да завладѣе Централната и Кръгла батареи, и, като раздѣли силитѣ на отбраняющия на двѣ части, да ги накара да налуснатъ поне прѣдната и централна позиции. Разбира се, че това би било огчаена крачка, но тя бѣше послѣдната,

която още можеше да се направи. До пладнѣ на 12-то число, подкрѣпленията на русситѣ отъ къмъ Гаорово пристигаха твърдѣ бавно, и Сюлейманъ все още имаше какви годѣ пансове за частенъ успѣхъ, но вечерта силитѣ на русситѣ се почти съвѣдогочиха, и понататъшнитѣ опити за атака бѣха безрасядни.

3) Реджелъ паша и този день истоцава послѣднитѣ свои сили за да овладѣе Стоманената багарей и окопитѣ на опълченскитѣ дружини. Ако, вмѣсто това, той испратеше 5—6 табора за да подкрѣпи Весселъ паша, възможно е, че утрѣшната атака на послѣдния да се свършеше съ по благоприятни за него резултати.

4) Весселъ паша, който, спорѣдъ думитѣ на самия Сюлейманъ паша, е ималъ най добритѣ баталиони отъ Херцеговинската армия, дѣйствува този день твърдѣ нерѣшително и пасивно. Достаточно бѣше прѣминаването въ настѣпление на 13-ия само Стрѣлковъ баталионъ, за да го отхвърли даже отъ позицитѣ, на които той се бѣше закрѣпилъ прѣдидущия день.

5) Опилитѣ на Салихъ паша да постави артилерия на терасата на югъ отъ Св. Никола, и този день не се увѣнчаха съ успѣхъ. Още съ появлението имъ, турскитѣ орждия бѣха принудени да напустнатъ позицията си и да отстъпятъ въ резервъ. Много по полезно би било, ако тѣзи енергия се употребеше за да се извадятъ поне нѣколко полски орждия на Малуша и Зелената височина, отъ гдѣло се обстрѣлваше най добре пашта на стобоченията на русситѣ.

6) Кавалерията на турцитѣ и тоя день съвсѣмъ бездѣйствува. Впрочемъ, по условията на обстановката, тя вече бѣше пропуснала благоприятната минута за да съдѣйствува на успѣха на своята пѣхота, и диверсията и на фланговетѣ сега едва ли би привела къмъ нѣкои съществени резултати.

Ако сега се спремъ за да разгледаме дѣйствиата на русситѣ, то можемъ да направимъ почти същитѣ бѣ-

лъжби, както и за боя на 11-то число. Разликата състоене само въ това, че у отбраняющия, слѣдъ прѣминаване на кризиса, се появява необикновенно повишение на духа. На него нежмнено се дължи и малко прѣбзването рѣшение на генералъ Радецки да прѣмине въ настѣпление на Страничната височина. Дѣйствително подкрѣпленията, които пристигаха прѣзъ ноцта отъ 11 на 12 число, бѣха сравнително толкова малки, че тѣ едва достигаха за да се установи едно равновѣсие въ отбраната. Силитѣ, които се биеха вече три дня на Шипка, бѣха до крайностъ уморени и истощени. Противника, повидимому, бѣше съхранилъ още достатъчно материални и морални сили, и едва ли имаше основание да се вѣрва, че прѣминаването въ настѣпление съ 1—2 само баталиона ще даде нѣкакви съществени резултати. Нѣма съмнѣние, че Малуша и Зелената височина висяха надъ главата на русската позиция като Домоковъ мечъ, и правяха нейното удържане твърдѣ трудно. Генералъ Радецки съвършено основателно си постави за първа цѣль да овладѣе тия височини, и съ това да даде на отряда да се чувствува по малко уязвимъ, но врѣмето за тѣзи контръ-атака бѣше избрано рано, а силитѣ за нейното водение твърдѣ незначителни. Въ резултата, турцитѣ отбиха тия опитвания съ голѣми зауби, и обррнаха по голѣмо внимание на този свой флангъ, когото още прѣзъ ноцта усилиха, както съ нови фортификационни постройки тѣй и съ прѣсни резерви. Чини ни се, че ако атакитѣ на полковникъ Кобилянски се произведѣха на 13-то число, и при туй изведнѣжъ съ 8—10 баталиона, то Малуша би била истръгната отъ рѣцѣтъ на турцитѣ и отбраняющия би заслѣ на Шипка веднѣжъ за винаги едно доминирующе положение.

Заубитѣ и на двѣтъ страли бѣха и прѣзъ този день значителни. Най много пострадаха частитѣ, които бѣха расположени на Страничната височина.

Пристиганието на подкръпленята към Шипка.

За свързка на расказа ни, считаме необходимо да се повърнемъ малко назадъ и да кажемъ още нѣколко думи за движението и сърѣдоточението на русскитѣ подкръпления къмъ Шипка.

По горѣ ний и рослѣдихме движението на 4-та Стрѣлкова бригада до полето на сражението. Ний видѣхме тѣй сжщо, че на 10-то число тръгна отъ с. Шереметъ и 2-та бригада отъ 14-та дивизия*) съ двѣ батареи отъ 14-та бригада. Разстоянието отъ с. Шереметъ до Габрово е 56 версти или повече отъ 60 километра. Деня 10 августъ бѣше особенно горѣщъ, на небето не се виждаше и най малко облаче и слънцето печеше немилостиво. Втората Драгомировска бригада тръгна отъ бивака си въ 6 часа сутринта, тя едва бѣ пристигнала прѣдидущия вечеръ късно отъ Злагарица и хората бѣха вече силно изморени. Благодарение на всичко това, марша на 10-й августъ принадлежи къмъ единъ отъ най забѣлжителнитѣ по своята форсированность. Дивизията на Драгомирова справедливо се считаше една отъ образцовитѣ по своето въспитание. И войници и офицери считаха за несъобразно съ тѣхнитѣ традиции да тръгнатъ въ походъ съ облекчения. Бригадзта биде пустинала въ пълно снаряжение, благодарение на което още отъ Търново войнициѣ починаха да чувствуватъ тѣжестта на похода. Скоро се появиха случаи отъ слънчеви удари, и полковетѣ почнаха да се топятъ. Вечерта, когато бригадата пристигна на бивака около Дръново, въ двата полка имаше повече отъ 200 души отстанали и около 40 души поразени отъ слънчевъ ударъ. Стана нужда да се събератъ коля отъ населението за да се прѣнесатъ слабитѣ. Слѣдъ кратка почивка, бригадата

*) Безъ трепни батальонъ отъ Подольския полкъ, който остана врѣменно като гарнизонъ въ Търново.

пакъ тръгна и сутринта въ 8 часа пристигна въ Габрово. По този начинъ въ едно денонощие, тя прѣмина около 60 километра, Това прѣсвѣтване, като че ли наминаваше челоувѣческитѣ сили. Полковетѣ пристигнаха въ такъвъ видъ, че мжно можеше да се искатъ отъ тѣхъ нови усилия прѣвъ този день. Генераль Радецки поради това рѣши да даде на всичкитѣ части почивка до 6 часа вечерта, послѣ което само да тръгне за позицията. Ний обаче видѣхме по горѣ, че, благодарение на крайнага нужда стрѣлцитѣ тръгнаха въ 12 часа прѣвъ деня. Колкото за втората бригада отъ 14-та дивизия той рѣши да я остави на почивка до 6 ч. слѣдъ пладнѣ. Въ указаниа часть тя тръгна отъ бивака си и прѣвъ ноцта пристигна и се спрѣ на почивка въ тила на позицията около бивака на Бранския полкъ, гдѣло и дотака разсмѣтуванието.

Първата бригада отъ 14-та дивизия съ три батареи бѣше въ Севлиево и съставляваше, както видѣхме, заедно сърѣдоточението. Когато стана ясно, че острата опасность въ даденото врѣме е отъ къмъ Шипка. генераль Радецки, въ грижитѣ си да сърѣдоточи повече сили къмъ рѣшителния пунктъ, заповѣдва и на тѣзи бригада да тръгне за Шипка. За да не се оголва, обаче, дѣсниа флангъ на неговия стратегически фронтъ, той поиска разрѣшение отъ главнокомандующия да се привлече въ Севлиево 2-та пѣхотна дивизия, която едва что бѣше минала Дунава и къмъ 10-ий августъ се намираще въ с. Бѣла Черкова. Смѣната стана на 11-то число, послѣ което бригадата съ 4-та батарея тръгна незабавно за Шипка, и пристигна на позицията едва вечерта на 12-й августъ. По този начинъ пълното сърѣдоточение на силитѣ стана само на 12-то число вечерта.

Боя на 13-ий августъ.

Планъ № 4.

Сутренята на 13-й августъ, разположението на войскитѣ на Шипка бѣше сѣщото, както го оставихме вечерята на прѣдидущия день. По сѣщественна промѣна се направи само на лѣвния флангъ на русската позиция, гдѣто българскитѣ дружини бѣха смѣнени отъ Подолския пѣхотенъ полкъ.

Тѣзи смѣна бѣше настоятелно необходимо, тъй като силитѣ на дружинитѣ бѣха истощени най много. Както е извѣстно, до пристиганieto си още на Шипка, опълченцитѣ издържаха кръвопролитния Старо-Загорски бой, гдѣто изгубиха $\frac{1}{6}$ отъ своя съставъ. На Шипка тѣ пристигнаха лишени отъ най-необходимото. Мнозина въ връме на прѣдшествующия походъ и битки останаха безъ шинели, раници, обуца и други прѣдмети отъ снаряжението и обмундированието. Много отъ пушкитѣ на опълченцитѣ бѣха развалени и дѣйствиуваха твърдѣ лошо. При тѣвъ условия тѣ трѣбваше да водятъ и четиридневнитѣ упорни боеве на Шипка. Редоветѣ на дружинитѣ се бѣха силно разрѣдили, тъй като тукъ тѣ изгубиха още около 600 души убити и ранени. Слѣдъ тѣзи боеве повечето пушки съвсѣмъ педѣйствиуваха и притежателитѣ имъ въ рѣшителнитѣ минути прѣдпочитаха да опсиватъ неприятеля съ камани. Въ дружинитѣ почнаха да се появяватъ признаци отъ епидемически заболявания, — резултатъ отъ прѣнесенитѣ лишения и истощение на силитѣ. Нѣма съмнѣние, че опълченцитѣ бѣха готови да се жертватъ до послѣденъ човекъ и да прѣнесатъ всички поналатѣшни лишения, и отъ страна на войницитѣ не се забѣлѣзваше и признакъ отъ роптание. *)

*) Въ телеграмата си до шаба на армията, отъ 12-то число, генер Столѣтовъ, слѣдъ като излага мотивитѣ, по които опълченнето е било връменно смѣнено, завършва съ слѣдующитѣ високо лѣстни за

Да се остави, обаче тѣзи шепа герои да бѣде окончателно унищожена бѣше неблагоприятно. Отъ друга страна кризиса на отбраната прѣмина, и сега бѣха пристигнали достаточнo количество прѣсни войски. Прѣдъ видъ да венчки тия съображения, началството намѣри за добро да смене опълченнето отъ Шипка, и да го расположи около Зелено Дърво, за обезпечение на дѣвния флангъ на отбраната.

Прѣзъ пощата отъ 12-то на 13-то число дружинитѣ (освѣтъ 4-та) се смѣниха съ 3-тия баталионъ отъ Подолския полкъ, а вечерта на 13-й пристигнаха въ Габрово, гдѣто трѣбваше да си починатъ прѣди да заематъ новия си постъ.

Сюлейманъ паша тъй сжцо направи прѣзъ тѣзи ноцъ нѣкои промѣни въ расположението на своитѣ войски. На бригадата на Вессель паша биде заповѣдано да остави крайния дѣсенъ флангъ, и като обиколи с. Шипка, да излѣзе на лѣвния флангъ за да поддържи на другия день колоната на Расимъ паша. Повидимому, Сюлейманъ паша само сега оцѣни напълно важното значение на височинитѣ на свои лѣвъ флангъ, и вземаше мѣрки да ги удържи въ състава на позицията си. Вессель паша, обаче, подъ прѣдлогъ, че не знаеялъ пѣти и че се опасавалъ да се незаблуди *) тръгна едва сутренята на 13-ий и пристигна на Малуша около 4 часа слѣдъ пладнѣ, когато, както ще видимъ по долу, положението на Расимъ паша бѣше близко до критическо.

Но да пристъпимъ къмъ описанието на самия бой. Сутренята, по установившия се вече редъ, артилерията на двѣтѣ страни отгри огънь по всичката линия. Турцитѣ обаче, не показваха никакви намѣрения да атаку-

българитѣ думи: „когато се касае до опълченнето, то увѣренъ съмъ, че тѣ не бѣха направили и крачка назадъ, ако даже азъ бихъ рѣшилъ да погинамъ до послѣденъ човекъ“.

*) Тѣзи ноцъ бѣше свѣтла и месѣца изгрѣваше въ 11 часа прѣзъ ноцта.

ватъ. По велико се виждаше, че войскитѣ на Сюлейманъ паша сж силно изнурени отъ прѣдшествующитѣ боеве, и че ролитѣ сега се мѣняха. Това положение го разбираше най добръ генералъ Галецки, и съ това само се обяснява неговото прибрзано прѣмиванаване въ настѣпление прѣвъ прѣдидуция день. Несполуката отъ тѣзи атака, обаче, неможеше да направи стария и уполитъ боецъ да се откаже отъ намѣрението си. Той рѣши, на 13 то число, да завладѣе Лѣсната височина, да създаде отъ нея единъ видъ етапелъ или исходенъ пунктъ и да направи усилен рекогносцировка къмъ височината Малуша, която съставляваше крайния обективъ на дѣйствиата на този флангъ. За водение на атаката бѣха назначени частитѣ, които пощухаха на Страничната височина (6 роти), усилени съ единъ прѣсенъ баталионъ отъ Подолския полкъ, всичко 11 роти. Общото началство на тѣзи колона биде повѣрено на командира на Брянския полкъ полковника Липински.

Въ 7 часа сутренята, далечъ нейдѣ въ дѣсно, се зачу усилен оржейна стрѣлоба. Това бѣше, очевидно, 3-ия Лѣтомирски баталионъ, който прѣдидуция день биде испратенъ въ обходъ на лѣвия флангъ на Расимъ паша. Тѣзи стрѣлба послужа за сигналъ на атаката и отъ къмъ Страничната височина. Полковникъ Липински получи заповѣдъ да прѣмине сжщо въ настѣпление. По слѣдния, слѣдъ като събра и обясни на офицеритѣ цѣльта и направлението на атаката, заповѣда да тръгнатъ на напрѣдъ. Частитѣ бѣха раздѣлени на три колони: Централната въ съставъ на двѣ роти отъ 14-й Стрѣлковъ баталионъ, трѣбваше да настѣва по малката лѣтека право на Зелената височина. Тя трѣбваше да привлече на себе си вниманието на противника отъ фронта и да облегчи дѣйствиата на фланговитѣ колони.

Дѣсната колона състоеше отъ 3 роти Лѣтомирци, а лѣвата отъ цѣлия първи баталионъ на Подолския полкъ. При послѣдната се намираще и командира на

Подолския полкъ полковникъ Духонинъ. И третия колони се прѣдшествуваха отъ гжста верига, която бѣше се слѣла и съединила въ една обща крива линия съ загнати назадъ флангове.

За да достигнатъ Зелената височина, частитѣ трѣбваше да минатъ една доволно дълбока лощина, която отдѣлише русското расположение. Понеже мѣстността бѣше покрита съ доволно гжста гора, то турцитѣ незабѣлзаха слущанието, а атакующия достигна до дѣното на дола безъ съпротивление. Слѣдъ доволно продължителна почивка, която имаше за цѣль, между другото, да се устроятъ частитѣ и да имъ се даде нуждното направление, часа въ 11, отряда на полковникъ Липински тръгна на напрѣдъ. Турцитѣ испърво забѣлзаха само сръдната колона, по която и откриха силенъ оржеженъ огънь. Скоро, обаче, тѣ откриха и движението на другитѣ двѣ колони и огъня имъ се раздѣли въ три посоки. Това обстоятелство облегчи настѣплението и русситѣ се сплутнаха стрѣмително напрѣдъ. Сръдната колона първа достигна до първолинейния турски окопъ, който се намираще на источния склонъ на Зелената височина и го завладѣ. Турцитѣ отъ своя страна, като забѣлзоха малочислеността на атакующия, прѣминаватъ отъ ново въ настѣление и по този начинъ се завързва бой на щикове. Въ това врѣме веригата отъ фланговетѣ се спуща на помощъ на централната колона. Пристига сжщо и 3-тя стрѣлкова рота отъ Брянския полкъ, която бѣше испратена въ 10 часа отъ главната позиция. Благодарение на съвмѣстнитѣ усилия на тия части, турцитѣ отъ ново обръщатъ грѣбъ, а атакующия по петитѣ имъ достига до върха на Зелената височина и го завладѣва. Разгроенитѣ части на Расимъ паша отстъпватъ къмъ върха на Малуша и заемагъ окопитѣ около батареята на тѣзи височина.

Часа бѣше вече 2, когато полковникъ Липински, слѣдъ като устрои главнитѣ си сили и зае едно твърдо

положение на новата позиция, произведе лично рекогносцировка на подстъпите към Малуша. Въ резултата, той дойде до следующитъ заключения, за което и допосе не забавно на корпусния командиръ:

1) Заетитъ неприятелиски окопи не можаха да се утилизиратъ и приспособетъ за стрѣла сръщу Малуша, тъй като тѣ всички бѣха разположени на источния склонъ на Зелената височина.

2) Позицията на върха на Зелената височина прѣдставляваше голѣми неудобства, тъй като западния склонъ на височината бѣше цѣлъ покритъ съ гъста гора и обстрѣла се стѣсняваше до крайностъ.

3) Мѣстността между Зелената и Странична височина е до крайностъ прѣсѣчена и войскитѣ, разположени на първата, оставатъ въ едно изложено положение, безъ възможността да бждатъ скоро поддържани отъ втората. Часа около 3, въ помощъ на Зелената височина, пристигна и 2-ия баталионъ отъ Волинския полкъ. Той бѣше испратенъ отъ корпусния командиръ между другото и за да смѣни ротитѣ отъ 14 стрѣлковъ баталионъ и 11-та Брянска рота, тъй като тия части бѣха прѣкарали прѣдидущата нощъ въ боджестване на Страничната височина и се нуждаха отъ почивка.

Между туй, още при атаката на върха на Зелената височина, нѣкой роти отъ отряда бѣха се увѣкли и достигнаха до политѣ на Малуша. Съ цѣлъ да присѣдени и извади отъ трудното положение тия роти, а така също и за да изследва подробно подстъпитѣ на тѣзи височина, въ три и половина часа слѣдъ пладнѣ, полковникъ Липински прѣдприема ново движение на напредъ съ 2 $\frac{1}{4}$ роти.

Тия роти ислърво настѣпваха доста енергично и се приближиха до първитѣ турски окопи. Въ това врѣме обаче се появиха петтъхъ баталиона на Вессель паша и удариха въ флангъ на настѣпающия. Полковникъ Липински биде принуденъ да отстъпи бърже къмъ Зелената

височина. Скоро той получи заповѣдъ отъ генералъ Радеци, да остави единъ баталионъ на тѣзи височина, а съ другитѣ части да отстъпи къмъ Страничната. На новозаетата позиция остана 2-ия Волински баталионъ, подъ началството на подполковника Лашкевича; останалитѣ части около 6 часа слѣдъ пладнѣ се върнаха и разположиха пакъ на Страничната височина.

Скоро подполковникъ Лашкевичъ забѣлѣза, че турцитѣ се приготвяватъ за нова контръ-атака. Той веднага извѣстява за това на Страничната височина и моли да му се испратятъ нови поддрѣления. Около 7 часа вечерята корпусния командиръ испраща двѣ Брянски роти, които пристигатъ въ минутата, когато турцитѣ вече се бѣха приближили къмъ руската позиция. Благодарение на съвѣстнитѣ усилия на тия 7 роти, турската атака биде отбита. Следъ това Расимъ паша води прѣзъ нощта още нѣколко атаки, но, прѣдприети съ недостатъчни сили, тѣ бидоха всички отбити. Часа въ 11 прѣзъ нощта 2-ия Волински баталионъ, който понесе вече значителни загуби биде смѣненъ съ 3-ия баталионъ на същия полкъ, подъ началството на подполковника графа Адлерберга.

За да свършимъ съ събитията на този день, ще кажемъ още нѣколко думи за дѣйствието на 3-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ: Както видѣхме по-горѣ, този баталионъ биде испратенъ още на 12 число отъ Червень-брѣгъ въ обходъ на лѣвия турски флангъ. Мѣстността, по която той трѣбваше да прѣмине, бѣше до крайностъ прѣсѣчена. Прѣзъ нощта, баталиона се спрѣ около с. Зелено дърво, а сутрѣнъга рано продължи движението, като държеше направление на върха Малуша. Около 6 $\frac{1}{2}$ часа, турцитѣ забѣлѣзаха неговото настѣпление и го сръчнаха съ силенъ артилерийски и пѣхотенъ огънь отъ окопитѣ, разположени на сѣверния склонъ на тая височина. Следъ нѣколко опитвания да атакува, и слѣдъ като понесе чувствителни загуби, баталиона на-

пуста позицията си и се оттегли къмъ с. Стомонечъ.

Върху дѣйствиата на 13-го число можахъ да се направятъ слѣдующитѣ забѣлки:

1) Рѣшенето на генералъ Радеcki да атакува и овладѣе Зелената височина бѣше твърдѣ цѣлестобразно и умѣстно, но силитѣ, назначени за тѣзи цѣль, *бъга пакъ твърдѣ незначителни*. На 13-го число бѣха пристигнали почти всички подкрѣпления, и генералъ Радеcki распологаше на Шипченскитѣ върхове съ около 22 хиляди души, отъ които половината съвсѣмъ прѣсни войски. Отъ друга страна, Сюлейманъ паша биде до крайностъ изнуренъ и едва ли можеше да се очаква, че той ще прѣдприеме нѣкои нови и серьозни настѣпателни дѣствия. Това можеше да се констатира по твърдѣ нѣрѣшителнитѣ турски дѣствия и атаки на 12-го число. Ако на 9-то число, 7500 души, можиха да се удържатъ срѣщу всичитѣ атаки на турцитѣ, когато силитѣ имъ бѣха прѣсни, чини ни се, че сега всѣкакви опасения бѣха неумѣстни. При тѣвъ условия, можеше смѣло да се оставятъ на прѣвала 10—12 хиляди души, а 8—10 хиляди да се пустнатъ, и при туй изведнѣжъ за атаката и овладѣванието, както на Зелената, тѣй и особѣнно на Малупската височини. Ако, когато се зачу стрѣлобата въ гърба на Малуша, генералъ Радеcki бѣше испратилъ изведнѣжъ цѣлия Подолски и Волински полкове, увѣрени сме, че къмъ 9—10 часа двѣтѣ помѣнати височини щѣха веднѣжъ за винаги да минатъ въ рацетѣ на руситѣ и положението на Сюлейманъ паша на Шипка изведнѣжъ ставаше твърдѣ трудно. Въмѣсто това, ний виждаме, че най напрѣдъ се испрачатъ само 11 роли, сетнѣ къмъ тѣхъ се присѣдиняватъ къмъ 12 часа още 5, а подиръ това се почва крайно неудобната въ боя смѣна на частитѣ.

2) Колоната на полковникъ Липински се съставлява отъ отдѣлни роли и баталиони на цѣли четири части. Естественено е при тѣзи условия, че между тѣхъ не-

можеше да съществува оная тѣсна свързка, която е единъ отъ важнитѣ фактори за успѣха въ боя. Нѣма съмвѣние, че прѣсѣчената и лѣсиста мѣстностъ бѣше една отъ причинитѣ за гдѣто частитѣ лесно излизаха отъ рждегѣ на началника, но ний мислимъ, че това се дължи не по малко и на обстоятелството, че тѣзи части не ги слѣпяше можественото чувство на принадлежностъ къмъ една обща частъ. Не бѣше ли по добре, вмѣсто да се правятъ тия дневни смѣни подъ огъня на неприятеля, да се сърѣдоточеше прѣвъ ноцта отъ 12-то на 13-го число цѣль полгѣ или бригада отъ 14 та дивизия на Страничната височина, които и да атакуваха сутринята?

3) Атакитѣ и движенията на полковникъ Липински ни се виждатъ твърдѣ бавни и не енергични, което се обявява само съ крайната малочисленностъ на неговия отрядъ. Съ 11 роли мѣчно можеше да се настѣпва рѣшително, когато всѣка минута съществуваше опасение да се не натъкнатъ на прѣвѣсходни сили.

4) Завладяването само на Зелената височина бѣше безцѣлно, тѣй като тя се намира на 1500—1600 метра отъ командующия върхъ Малуша и удържанието ѝ, безъ владението на послѣдната, бѣше немислимо. На полковникъ Липински трѣбваше изведнѣжъ да се постави за цѣль заеманието и на двѣтѣ височини, но трѣбваше и да му се дадѣтъ за тѣзи цѣль достаточни сили.

5) Веднѣжъ атакитѣ срѣщу Зелената височина се водятъ съ такъвизъ малки сили, то бѣше отъ голѣма полза, ако едноврѣменно съ това се прѣдприемеше и една демонстративна атака срѣщу дѣсниа флангъ на Реджепъ паша. Съ този маневръ, вѣроятно, би се задръжали на дѣсниа турски флангъ баталионитѣ на Реселъ паша и дѣйствиата на полковникъ Липински би се значително облекчили.

6) Както всѣкога, и този день рускитѣ части се биха съ свойственното тѣмъ самоотвържение и мъжество.

благодарение на което, съпротивлението му на 13-то число бѣше твърдѣ слабо; и ако не бѣше пристигналъ на връмѣя Вессель паша, той рискуваше да бѣде отхвърленъ съвсѣмъ отъ тия пунктове, съ което пѣтя на отстъплението на Сюлейманъ паша се силно заплашваше и той нѣмаше вѣроятно да остане повече на Шишка

4) Вессель паша получилъ заповѣдь да тръгне отъ дѣния турски флангъ още прѣзъ нощта и да стигне на лѣвия сутрингъ на 13-то число. Въвсто това той, по собствена инициатива остава цѣлага нощъ на мѣсто си и тръгва само сутринга. При туй, движението му е до крайностъ бавно, и за това пристигна на мѣсто-назначението си едва къмъ 4¹/₂ часа слѣдъ пладнѣ. Ако тѣзи 5 баталиона бѣха туеъ още сутрента, както прѣдполагаше Сюлейманъ паша, то полковникъ Липински едва ли щеше да има и она частенъ и врѣмененъ успѣхъ, когото достигна.

5) Сюлейманъ паша не се възползува както трѣбваше отъ врѣмето, което имаше отъ 8-й до 13-й августа, за да искара повече артилерия на Малуша, и по този начинъ да направи този важенъ пунктъ неузвзимъ, както това стана впоследствіе.

Боя на 14-й августъ.

Планъ № 4.

Между това, Сюлейманъ паша, насърченъ отъ частния успѣхъ, добитъ вчерашния день въ боя срѣщу височината Малуша, и съзнавайки важността да завладѣе Зелената височина като упоренъ пунктъ, съ който се свързваше центра съ лѣвия му флангъ, рѣшава на другия день да прѣмине отъ ново въ настѣпление и да го завладѣе. Както видѣхме по горѣ, още вечергъ на 13-то число той съсрѣдоточи срѣщу тая височина цѣли 26

11—16 роти водятъ настѣпателенъ бой цѣль день срѣщу 13 турски табора, а по късно и срѣщу 18. Вечергъ, къмъ 7 часа, турскитѣ табори достигнаха до 21, а прѣзъ нощта се усилиха до 26. Нощния бой на Зелената височина се водѣше всячко отъ 5 роти, които отбиваха всичкитѣ атаки на противника.

По дѣйствиата на турцитѣ можгъ да се направятъ слѣдующитѣ разсуждения:

1) Сюлейманъ паша, повидимому, на 12 число вечергъ окончателно се убѣждава въ невъзможността вече да се овладѣе руската позиция и си гужда за цѣль да съхрани за себя си она възни пунктове на окръжающитѣ височини, които бѣше заселъ отъ 9—11 августъ. 2) Частното прѣминаване въ настѣпление на 16-й Стрѣлковъ баталионъ на 12 число бѣше обрнало вниманието на турцитѣ върху важността на тѣхния лѣвъ флангъ, и тѣ вземаха редъ мѣрки за неговото задѣржане. На 12-то число вечергъ, тамъ се испрацатъ испърво 4 баталиона отъ бригадата на Салихъ паша и заедно съ това се заповѣдва на Вессель паша да напусне крайния дѣсенъ флангъ и да се присѣдини прѣзъ нощта къмъ частитѣ на Расима. На 13-то, когато русскитѣ поведоха своята атака срѣщу Зелената височина, Сюлейманъ заповѣдва на последния си резервъ и на главната частъ на войскитѣ на Салихъ паша така сжцо да поддѣржатъ лѣвия флангъ. По този начинъ прѣзъ нощта отъ 13-то на 14-то число всичкитѣ сили на турцитѣ се групирагъ въ двѣ голѣми колони отъ по 26 баталиона на двата фланга, а въ центра, въ с. Шишка, остава само главната маса отъ кавалерията. Връзката между тия двѣ голѣми групи бѣше толкова слаба, че ако русскитѣ бѣха алакували сериозно едната отъ тѣхъ, то другата по никакъвъ начинъ не би могла да ѝ даде съдѣйствие.

3) Расимъ паша, въ стрѣмленіето си да дѣйствиава настѣпателно, не се бѣше погрижилъ да си създаде по солидни упорни точки на Зелената и Малушска височини,

баталюна, които образуваха една сводна дивизия и по-стѣпаха подъ общото началство на Шакиръ паша.

Отъ русска страна, както видѣхме, на Зеленага височина бѣше оставенъ само 3-ия баталюионъ отъ Волинския полкъ, подъ началството на подполковника графа Адлерберга; войницитѣ на този баталюионъ бѣха силно изморени, тъй като тѣ бодревуваха прѣзъ цѣлата нощъ и бѣха отбили нѣколко пощни атаки. Сутренъта рано графъ Адлербергъ донасяше, че срѣщу него сж сърбѣ-доточени голѣми турски сили, и че той не може да се поръчи, че ще се удържи на мѣстото си, ако не бжде солидно подкрѣпенъ.

Генералъ Радецки, слѣдъ вчерашнитѣ песлоуки и упорство на турцитѣ, счете за неумѣстно да се излага на голѣмъ бой и заповѣда на Волинския баталюионъ да отстъпи и се спрѣ на Страничната височина. Прѣди обаче да се почне отстъпленieto, турцитѣ прѣминаха въ пастъпление и графъ Адлербергъ трѣбваше да отбие цѣли двѣ атаки и послѣ вече да отстъпва съ бой. Въ 8 часа сутренъта, баталюна се върна на Страничната височина и, заедно съ другитѣ тукъ расположены части, посрѣщна настѣпающитѣ турски табори. Турцитѣ отъ своя страна се задоволиха съ заеманието на Зеленага височина и прибраха веригата си на нея, послѣ което веднага пристѣпиха къмъ усиление на окопитѣ, които бѣха напущнали прѣдидущия день.

На другитѣ фронове на позицитѣ расположенieto оставаше същото, както и на 12-то число. И двѣтъ страни се ограничиха прѣзъ този день съ артилерийско обстрѣлване и само на нѣкои мѣста отъ връме на връме се раздаваха и оръжейни изрѣбли. Изобщо, и двѣтъ страни, изглѣждаше, като да сж уморени отъ шестдневния бой, и като че ли мълчаливо заключоуха условие да си дадѣтъ почивка.

Загубитѣ и на двѣтъ страни прѣзъ този день бѣха незначителни, съ исклучение на онии отъ 3-й баталюионъ

на Волинския полкъ и отъ бригадата на Вессель паша, която взе живо участие въ атаката.

Края на августовскитѣ боеве и загубитѣ на двѣтъ страни.

Така се свършиха шестдневнитѣ гръвопролитни августовски боеве. На 14-й августъ и двѣтъ страни считаха себе си еднакво побѣдители: Русситѣ — защото удържаха главната частъ отъ прохода и не допустнаха Сюлеймана да прѣтѣсеа отбранителната Балканска линия и да се спустне въ долината на Янтра. Турцитѣ — защото сполучиха да се утвърдятъ на околнитѣ на руската позиция височини и да заематъ едно командующе положение, което правяше отбраната на русситѣ твърдѣ затруднителна.

Генералъ Радецки испрати още прѣзъ нощта на 11-й августъ телеграфическо донесение до главнокомандующия Великий Юнъзъ съ извѣстие, че той е останалъ побѣдител. Отъ своя страна и Сюлейманъ паша донасяше въ Цариградъ, че макаръ противника да е още на Шипка, но че Балканската армия е заела таквозъ положение, което прави невъзможно продължителното удържане на русситѣ въ прохода.

Загубитѣ на турцитѣ за това връме, споредъ нѣкои автори достигали до 15 хиляди души. Самъ Сюлейманъ паша опредѣля послѣднитѣ на 6,745 души, които се разпрѣдѣлятъ както слѣдва:

	Убити	ранени	Всичко
Полковници	—	2	2
Подполковници	3	1	4
Майори	3	9	12
Подмайори	2	12	14

	убити	ранени	Всичко
Капитани	21	61	82
Поручици и подпор,	34	86	120
Унт. офиц. и войници	1541	4970	6511

Всичко убити офицери 63 и ранени 171.

Всичко убити долни чинове 1541 и ранени 4970.

Тъзи цифри повидимому сж по близки до истината, макаръ че Столейманъ паша имаше плененъ интересъ да смегчи всячески своитѣ несполуки и да намали загубитѣ до колкото е възможно. Въ всѣки случай, обаче, нама-лението неможеше да се доведе на помалко отъ полови-ната отъ дѣйствителността, и цифрата 15000, която се е вмъкнала въ повечето съчинения, въ никакъвъ слу-чай не може да бжде приета даже за приблизително вѣрна. Ако допустнѣхме послѣдното, то ще дойдемъ до нелѣпото заключение, че слѣдъ шестдневнитѣ августовски боеве Сюлейманъ паша е останалъ само съ 11—12 хи-ляди войници, което би направило оставанието му на Шипка абсолютно невъзможно. Най вѣроятното е, че турскитѣ загуби сж достигнали до 7—8 хиляди души, и че слѣдъ боя у тѣхъ сж останали въ строя отъ 19—20 хиляди, Въ рапорта си до сераскерията турския главнокомандующъ исчислява своитѣ сили къмъ 15-й ав-густъ на 48 баталиона, 10¹/₂ батареи и 832 конника. Въ това число влизатъ и 3¹/₂ батареи които пристиг-наха въ Къзанлъкъ на 12-й августъ. Въ числото на ка-валерията, вѣроятно, той не счита ирегулярната курдска и черкезка, тъй като той показва само 8 ескадрона. Общата численность на силитѣ му, споредъ този рапортъ, се въскача на 19,772 войници и офицери отъ всичкитѣ родове оржжия и 63 планински и полски оржжиди.

Русско българскитѣ загуби за сжщото врѣме дости-гаха до 3474 и се распрѣдѣляха както слѣдва:

Название на частитѣ	Офнер.		Дол. чинове		Всичко	
	Убити	Ранени	Убити	Ранени	Офицери	Долни чинове
Въ 35-й Брянски полкъ	3	28	149	592	31	741
Въ 36-й Орловски полкъ	1	9	106	403	10	509
Въ 53-й Волински полкъ	2	4	99	342	6	441
Въ 55-й Подолски полкъ	1	8	19	192	9	211
Въ 56-й Житомирски п къ	—	18	79	362	18	441
Въ Българското опълчение	3	11	264	271	14	535
Въ 4-та Стрѣлк. бригада	2	20	102	410	22	512
Въ артилерията	1	3	14	56	4	70
Всичко загуби	13	101	832	2628	114	3460

Къмъ тѣзи цифра трѣбва да се прибавятъ още 200 души безъ извѣстно изгубѣни. Слѣдователно всичкитѣ за-губи на Шипченския отрядъ се простираха за тия шесть дена до 113 офицери и 3660 долни чинове.

Отъ 14-та дивизия въ боя не взема съвсѣмъ участие 54-й Мински полкъ. Общата цифра на участницитѣ по този начинъ достига до 19,000 души. Слѣдователно загубитѣ на русско-българския отрядъ съставляватъ около 20%. Про-цента на турскитѣ загуби достигаше отъ 28% до 30%. Отъ русско-българскитѣ загуби най-големъ процентъ (около 30%) се пада на Брянския полкъ, който участ-вува въ всичкитѣ боеве отъ началото и до края, а така-жщо — и въ активнитѣ дѣйстви сръщу Малуша; а за-губитѣ на останалитѣ части, въ това число и на бъл-гарското опълчение, сж доволно равномерни. Отъ бъл-гарскитѣ дружини най-големъ загуби имаше 1-та на полков-никъ Кесякова, което се обяснява съ това, че нѣкои роти отъ тѣзи дружина трѣбваше да извършатъ извѣстни прѣдвижения сръдъ най силния огънь на атакующия. Въ всѣки случай загубитѣ въ 20% за една часть, която се отбранява и която е прикрита отъ окопи, трѣбва да

се считатъ за твърдѣ голѣми, и това най-нагледно свѣдѣтельствува за упорството и самоотвержението въ боя на защитниците на Шипка.

Критически бѣлъжи по августовскитѣ операции на Шипка.

Ний видѣхме по горѣ, че слѣдъ вземанието на Нова-Загора въ Цариградъ възлагаха на армията на Сюлейманъ паша голѣми надѣжди. Тя трѣбваше и да отхвърли русскитѣ на Балкана, и да запуши южнитѣ негови дебунета, за да въспрѣпятствува на русскитѣ опитвания да се спустнатъ пакъ въ долината на Тунджа и Марица, и най послѣ — да усили лѣвия флангъ на Источно-Дунавската турска армия за съвмѣстни дѣйствиия къмъ Търново. Въ увѣличението си. турския сераскеринтъ, като че забравяше, че въ сжщность армията на Сюлейманъ паша състоене отъ единъ 30,000 корпусъ, отъ който половината отъ нови импровизовани части, лошо снабдени, лошо командувани и още по лошо обучени, и слѣдователно малко способни за сериозни активни дѣйствиия. По добритѣ войски, които Сюлейманъ паша доведе отъ Черногорската граница, и тѣ пристигнаха безъ въбакъвъ обозъ и артилерия, слѣдователно вѣрменно и гѣмъ липсваше маневренната способностъ. Отъ друга страна, за да може усиливанието на Источно-Дунавската армия да даде съществени резултати, то трѣбваше да бѣде направено съ достатъчни сили. За тѣзи цѣль Сюлейманъ би трѣбвало да прѣхвърли прѣвъ Котленския проходъ най малко 20000 души. Но тогашъ на югъ отъ Балкана оставаха само 10000, които бѣха недостатъчни за да обезпечатъ безопасността на Одринъ и запушванието на южнитѣ балкански дебунета,

на което най-много настояваше Султана. Тѣзи бѣха главнитѣ мотиви, които Сюлейманъ паша основателно изтъкна въ промежутка отъ 19-й до 24-й юлий, и благодарение на които му се разрѣши да се непристъпва динява къмъ главната источна турска армия.

И тѣй, слѣдъ пристиганието си въ Нова-Загора, Сюлейманъ паша получава макаръ и по скромна, но строго опредѣлена задача — *да отхвърли русскитѣ на Балкана и да направи невъзможно повторното имъ ступанне въ долината на Тунджа и Марица.* Трѣбваше да признаемъ, че тѣзи задача напълно съответствува на неговитѣ сили и бѣше удобоиспълнима. Но началника на Балканската армия, повидимому, го силно бланзяха лавритѣ на Османъ паша, и той скоро почва да мечтае за по блѣскави прѣдирития.

Слѣдъ като отстъпа Передовой отрядъ на Балкана, Сюлейманъ си задава за цѣль да съкса русската отбранителна линия, да земе Габрово и сетнѣ, споредъ обстоятелствата, да подаде помощъ или на Османъ паша, или на Мехмедъ-Али на истокъ. И тая послѣдната задача може да се признае, поне въ първата си половина, за изпълнима и съответствуваща на силитѣ му. Осжщественнето ѝ, обаче, прѣди всичко зависяше *отъ скритостта и бързината.* Въмѣсто това, ний виждаме като че ли Сюлейманъ паша напълно прѣнебрегва тия условия. Въмѣсто да тръгне за Шипка веднага слѣдъ заманието на Ст.-Загара, той губи цѣли 15 дена въ неужни маневрирания, които при туй се извършватъ твърдѣ бавно. Въмѣсто да испрати направо отъ Стара-Загора или Нова-Загора единъ заслонъ срѣщу Твърдица-Хайнкей, а самъ да върви *възможно бърже и скрито* цѣлата армия испърво за Нова-Загора, сетнѣ за Хайнкей и най-послѣ за Казанлъкъ и Шипка. Въмѣсто 40 километра, които имаше да мине, той прави цѣли 120, и при туй твърдѣ бавно.

Русскитѣ прѣзъ това врѣме получиха възможность да се съвзематъ отъ потърпениитѣ поражения на 8-й, 18-й и 19-й юлий и да се ориентиратъ въ ново създадената обстановка. Тѣ взеха, както видѣхме, редъ солидни мѣрки, както за отбраната на Балканската линия, тѣй и за противодѣйствието на възможнитѣ опитвания на турцитѣ да настѣпятъ на русската комуникационна линия отъ истокъ и западъ,

Прѣзъ Шипченски проходъ, както видѣхме, минаваше най-удобния пътъ, който съединяваше Южна и Сѣверна България. По този причина той бѣше и най-чувствителната точка за турския ударъ. Слѣдователно, рѣшенето на Сюлейманъ паша да насочи своитѣ главни дѣйствиа въ това направление може да бѣде признато *за напълно столумиво*. Колкото за „затворенитѣ врата“ чини ни се, че къмъ първитѣ числа на августъ всичкитѣ проходи се прѣдставляваха почти еднакво затворени. Ако Сюлейманъ тръгнаше прѣзъ Твърдица за Елена, той щеше да сръбне не помалко съпротивление, тѣй като къмъ войскитѣ на генералъ Радеcki можаше да се присоедини и 11-та пѣхотна дивизия, която съставляваше дѣсна флангъ на отряда на Цесаревича. Осѣбнѣ това мѣстността между Корленъ и Търново или Златарица, на протяжение на 3 прѣхода е силно прѣсѣчена и малко плодородна, та една голѣма армия би сръбнала голѣми затруднения по снабдението си съ продоволственни припаси. За турската армия, която нѣмаше продоволственъ обозъ, това обстоятелство бѣше отъ първостепенна важность.

Но както и да е, турската Балканска армия най-послѣ се появява около Казанлъкъ, и, слѣдъ като сполучи довольно искусно да отвлече вниманието на генералъ Радеcki къмъ Елена, насочва удара си на Шипка, съ цѣль да овладѣе прохода. Успѣха на тази операция прѣди всичко зависяше отъ енергията и бързината на изпълнението. Въмѣсто това, Сюлейманъ произважда редъ

прѣдвижения, маневри и прѣстроения на 7 и 8-мо число, и атакува едва на 9-то. *Ако той извършеше марша на главнитѣ си сили прѣзъ нощта отъ 6-то на 7-мо число, тѣ можеше да пристигнатъ въ Казанлъкъ почти незабѣлвано*. Ако слѣдъ това 7-ий августъ се посветеше на една внимателна рекогносцировка, то до вечерята щѣха да се добиятъ всички данни за да може да се състави окончателно плана за дѣйствиата. На 8-мо число можаше да се произведе и самата атака, при което, вѣроятно е, че участъта на Шипка би се разрѣшила прѣди още да пристигне първото подкрѣпление — Брянския полкъ. Испълнението на този ларшъ-маневръ бѣше толякозъ повече възможно, че Перодовая огрядъ, слѣдъ отстъпванието задъ Балкана, остави само 5 сотни кавалерия въ долината на Тунджа, и тѣй можаша да бѣдагъ лѣсно смѣтени отъ многочислената кавалерия на Сюлейманъ и Реуфъ паша. *Русскитѣ оставаха на Балкана съ единъ видъ затворени очи*, а това улесняваше твърдѣ много и скритото маневриране и сполучливитѣ демонстрации.

По една или друга причина, началника на Балканската турска армия рѣшава да атакува на 9-то число Непонятно е тогава, защо не се ползува отъ авангарда си, който още на 8-й сутрента пристигна около Шипка за да произведе самъ лично рекогносцировка. Въ този случай, вѣроятно, той би се убѣдилъ въ трудността на фронталнитѣ атаки и близкитѣ обхвати, и, безсѣмѣнние, би избралъ по други способъ за дѣйствието. Ний сме убѣдени, че ако Сюлейманъ паша оставяше 10—12 баталиона съ по-голѣмата частъ отъ артилерията си като заслонъ сръшу върха Св. Никола отъ югъ и отъ истокъ, и ако испрагаше още първия день 20—25 баталиона къмъ Малуша, а кавалерията си съ 1—2 баталиона — по пътя за Зелено дърво, то русско българския отрядъ, заплашванъ да бѣде отгѣзанъ, едва ли би се удържалъ тѣй упорно на Шипченскитѣ вър-

хове. Най-слабото и най-чувствително място отъ руската позиция се намираше на тѣхния дѣсенъ флангъ, на линията която съединяваше Централната Кръгла и Тигна багарей. Подстѣпигитъ въ това направление бѣха сравнително тѣй удобни, че на 11-то число Расимъ паша съ 9—13 баталиона едва не завладѣ тѣзи линии. Питатъ се сега, какви биха били резултатитъ, ако сѣщия Расимъ паша атакуваше на 9-то число сѣщата линия съ 25 баталиона? Прѣдняя русска позиция, вѣроятно, щеше да бѣде отръзана, или пакъ отбраняющия би я напусналъ, безъ да чака съсванието на съобщенията му.

На 11-то число обстановката бѣше се измѣнила значително въ полза на отбраняющия. Прѣди всичко бѣше пристигналъ цѣлия Брански полкъ, а въ Габрово на 18 километра разстояние бѣше сърѣдоточена цѣлата 4-та Стрѣлкова бригада. Освѣнъ това съединения русско-български отрядъ бѣше отбилъ вече редъ турски атаки и неговия мораленъ духъ бѣше силно повдигналъ, тогазъ когато у турцитъ се забѣлѣваше вече извѣстенъ упадокъ. При все това, ако на 10-то или 11-то число Сюлейманъ повтаряше атакитъ на дѣсния русски флангъ съ 26 баталиона, които той събра тукъ на 14-то число, то шансовитъ му за успѣхъ все още бѣха голѣми.

Слѣдъ несполукитъ, обаче, и на 11-то число, понаташатнитъ опитвания на турцитъ да дѣйствуватъ на стѣпалелно, бѣха съвършено безполезни и поведоха само къмъ нови напрасни загуби. Още прѣзъ нощта отъ 11-то на 12-то число силиитъ на русситъ се угълѣмиха съ 4 прѣсни баталиона, а сутрента на 12-то почнаха да пристигатъ и частитъ на 14-та дивизия. Сега на Сюлейманъ паша оставаше едно — да се ограничи съ строгата пасивна отбрана на зетитъ командующи пунктове и да дочака пристигането на солидни подкрѣпления, послѣ което само можеше да се мисли за нови активни дѣйствия. Въмѣсто това, ние виждаме Расимъ паша и на 12-то число да води редъ безо-

лезни атаки сръщу Страничната височина, които, при дадената обстановка, бѣха съвсѣмъ безцѣлни.

Въ резултата, Сюлейманъ паша достигна своята цѣль на половина: Той завладѣ командующитъ на руската позиция височини, расположи на тѣхъ достатъчно силна артилерия и съ това *създаде за отбраняющия едно извѣстнрдно тѣжко положение*, което както ще видимъ по доло, се продължава повече отъ 4 мѣсяца и имъ струва огромни жертви.

Въ Цариградъ бѣха доволни и отъ тия сравнително скромни резултати, и името на Сюлеймана на врѣмешана едно отъ най популярнитъ. Султана, Великия везиръ и Серактерията побързаха да поздравятъ побѣдителя на Шипка въ най лѣсгни за него изражения. На днешенъ рѣдъ биде поставенъ въпроса за назначението на Сюлейманъ паша за главнокомандующъ на вѣчката Дунавска армия. Днитъ на командуванието на Мехмедъ-Али паша бѣха прѣброени. Сюлейманъ приписа нещеплънѣтата на своитъ успѣхи на бездѣйствието на другитъ турски армии. Той се оплакваше въ Цариградъ, че Османъ и Мехмедъ-Али паша не прѣминали едноврѣменно въ настѣпление отъ Пѣвненъ и Османъ-Пазаръ, и съ това освободили много русски войски, за да дѣйствуватъ на Шипка. Тѣзи аргументи се приемаха като несъмнѣлни и Сюлейманъ паша бѣше герой на дѣни.

Колкото до дѣйствиата на русситъ до 11-то число, тѣ ни се прѣдставяватъ като образцови, и вѣроятно ще останатъ въ историята като високо поучителенъ образецъ за пасивната отбрана на една дълга линия.

Неможемъ обаче да кажемъ сѣщото и за дѣйствиата на 12-то, 13-то и 14-то число. Самото рѣшение да се прѣмине въ настѣпление сръщу лѣвния турски флангъ и да се завладѣятъ командующитъ височини на западъ отъ Шипченския проходъ, самата тѣзи идея бѣше твърдѣ-

цѣлесобразна. Испълнението ѝ, обаче, като че ли остана да се желае много. Прѣди всичко, за тѣзи цѣли би трѣбвало да се назначатъ достатъчно солидни сили, а това можеше да стане не по-рано отъ 13-то число сургента. Слѣдователно атакитѣ на 12-то число сръбцу Зеленага височина бѣха прѣждеврѣмни и вредни. Освѣнъ безплезнитѣ загуби, които понесе дѣсния страниченъ отрядъ на подполковницитѣ Худякова и Кобилански и на полковникѣ Липински, съ тия атаки се откриваха по начатѣшнитѣ намѣрения на генералъ Радецки, и Сюлейманъ паша взема своитѣ мѣрки, като сѣрѣдоточи по голѣмата половина отъ армията си на другия день именно на този пунктъ. Ако бѣше желателно да се обездѣйствува на 12-то число, да се изморява противника съ частни атаки, то, чини ни се, че можеше да се произведе тоя день едно демонстративно настѣпление сръбцу 5-тѣхъ баталиона на Вессель паша и сръбцу дѣсния флангъ на Редженъ паша. Съ това щеше и да се прикове вниманието на турцитѣ въ това направление, а на 13-то да се атакува съ половината или по голѣмата частъ отъ 14-та дивизия височината Малуша. Ако тѣзи атака се съединеше съ единъ по солиденъ обходъ отъ къмъ Зелено Дърво, и ако частитѣ се ввождаха въ бой не тѣй послѣдователно бавно, то Малуша би била взета. Слѣдъ това, положението на Сюлейманъ паша ставаше твърдѣ трудно, тѣй като неговата позиция би се простирала отъ висотата Сосокъ до Бердекъ, т. е. паралелно на пѣтя на отсѣжлението му. Послѣдния би се заплашавалъ всѣка минута отъ къмъ висотата Малуша. Съмнително е при тѣзи условия да ли турцитѣ биха останали на върховетѣ на Шипка, или щѣха да се слустнатъ и изберѣтъ позиция на югъ отъ прохода на равнината. Въ послѣдния случай, положението на Шипченския русски отрядъ се би силно облекчило и освѣнъ това тѣ биха владѣли активно тоя важнейши проходъ.

Съ това ний завършваме собствено шестдневнитѣ августовски боеве на Шипка, които ще съставятъ най свѣтла страница въ историята на Освободителната война. *За насъ българитѣ тѣ иматъ особенъ мораленъ интересъ.* Тукъ, на дивитѣ и негостоприемни върхове на Шипка, българскитѣ опълченци за пръвъ пѣтъ слѣдъ 500 годишно робство, поженаха първитѣ побѣдни лаври и положиха основата на ~~наши~~ ^{наши} национални бойни традиции. Тукъ славнитѣ синове на България, рамо до рамо съ руския войникъ, доказаха нашата жизнеспособность и че българския народъ заслужава една по добра участь отъ колкото до сегашното робство.

вършенно ги считаше непригодни за сериозни настъпателни дѣйствия. Къмъ първиятъ числа на септемврий, турската позиция на Шипка получи форма на подкова, на която стрѣлната се намираще на терасата на сѣверъ отъ с. Шипка, а крайщата ѝ — на височинитѣ на сѣверъ отъ върха Малуша и на Браненото гнѣздо. Както виждаме, тѣзи подкова блокираше руското разположение отъ три страни, и оставяше свободна само тѣснага отъ 2 километра ивица, по която минаваше пътя за Габрово. Турската артилерия обстрѣлваше отъ всички страни пространството, гдѣто бѣха разположени русскитѣ войски. Самия пътъ за Габрово се намираще подъ най дѣйствиелния артилерийски огнѣнъ на блокирующия.

На турската позиции се забѣлѣваше една усилена дѣятелност, която имаше за цѣль да усили фортификационно заеитѣ пунктове и да ги направи недостъпни. Работата се извършваше повече нощи, и русскитѣ всѣка сутринъ забѣлѣзваха да се появяватъ нови окопи въ допълнение на вече направенитѣ. Къмъ края на септемврий, турската укрѣпена позиция състоеше отъ слѣдующитѣ фортификационни постройки (планъ № 6):

Лъвъ флаангъ. Два отдѣлни люнета, на височинитѣ, които се намиратъ право на сѣверъ отъ Малуша, това бѣше крайния лѣви флаангъ на турската позиции. Една планинска батарея (нова бат.) за 4 орѣдия бѣше разположена между тия люнета и батареята на Малуша. Една голѣма батарея отъ 6 полски орѣдия на Малуша. Двѣ батареи по на двѣ орѣдия на Зелената височина, отъ тѣхъ едната бѣше въоръжена съ двѣ мортири, а другата съ 2 планински орѣдия. Между и около тия упорни пунктове бѣха построени редъ пѣхотни окопи на мѣста въ двѣ и въ три линии. Всичко това съставляваше лѣвния флаангъ на Сюлейманъ паша. Пѣхотата на този флаангъ състоеше отъ 18—20 баталиона. Зелената височина играеше роль на прѣдѣнъ пунктъ на този флаангъ, който грѣбнаше да усили отбраната на важнѣйшата височина-Малуша.

ГЛАВА IV.

Положението на Шипка слѣдъ августовскитѣ боеве.

Слѣдъ августовскитѣ боеве работитѣ на Шипка се измѣняватъ коренно: Сюлейманъ паша се отказва врѣменно отъ всички активни дѣйствия, и въ продължение на 20 дена, до 5-й септемврий, се ограничава съ строгата отбрана. Турската артилерия на окръжающитѣ височини се усилява съ още нѣколко орѣдия, въ това число нѣколко мортири. Ежедневно и двѣтѣ страни водятъ сравнително слаба канонада, която искарваше изъ строя по десетина души отъ всѣка страна. Сюлейманъ води най енергична прѣписка по телеграфа съ военния министъръ Мустафа паша, отъ когото иска и настоява на двѣ нѣща: 1) Да му се испратятъ укомплектовани за баталионитѣ, а така сжщо и нови 15—20 баталиона; и 2) Да се прѣдпие на Мехмедъ-Али и Османъ паша да пристѣпятъ къмъ по енергични дѣйствия, за да отвлекатъ силитѣ на русскитѣ отъ Шипка. Той особено настояваше да се заповѣда на Османъ паша отъ Плъвенъ да излѣзе съ цѣлата или частъ отъ армията си, и, като се упѣти за Севлиево и Габрово, да му облеghi дѣйствиата отъ тая страна. Съ това, казва той, русския Шипченски отрядъ ще бжде окончателно обиколень, и като не му остане други исходъ, той (русския отрядъ) ще трѣбва да капитулира.

Къмъ края на августъ, огряда на Сюлейманъ паша биде усиленъ, и неговата численность достигаше до 30 хиляди души съ 60 орѣдия, отъ които нѣколко мортири. Новитѣ подкрѣпления, обаче, състояха отъ редици и мустахъвзи, на които Сюлейманъ не довъряваше, и съ-

Артилерията на турския лъви фланг стрѣляше по Св. Никола, Централната, Кръгла и Тилна батареи и — по околитѣ около тия пунктове. Двѣтѣ планински орджия на Зелената височината имаха специална задача да обстрѣлватъ отъ разстояние 1 1/2 километръ колѣното на шосето между Драгомировската и Подтинската батареи, което мѣсто получи оригиналното название „Райска долина“.

Центръ. Центра състоеше отъ една мортирна батарея на 12 орджия, *) която бѣше построена на разстояние 800 метра на югъ отъ Св. Никола, непосредствено около шосето. Въ дѣсно, лѣво и прѣдъ батареята се намираха сжко редъ пѣхотни окопи, които прѣграждаха фронтално пѣтя на настѣлението на руситѣ на югъ. Мортирната батарея стрѣляше главно по рускитѣ окопи на Св. Никола и около Стоманената батарея, а така сжко — и по сѣверния склонъ на тѣзи височина, гдѣто се прѣдиологахе да сж расположени рускитѣ резерви. На този участакъ турцитѣ държаха 4 баталиона, които по нѣкога усиляха до 6.

Дѣсенъ флангъ. Този флангъ състоеше: отъ деветиока батарея на 9 орджия на височината м. Бердекъ; батареята на височината „Вранено гнѣздо“, на четири планински орджия; батареята на височината Сосокъ на други 2 планински орджия; батарея на 4 планински орджия, на западнии склонъ на м. Бердекъ на 500 метра отъ девятиоката; и най послѣ редъ пѣхотни окопи въ нѣколко яруса за прикритие на тия батареи отъ къмъ руския лѣвъ флангъ.

Освѣнъ укрѣпленитѣ, турцитѣ бѣха расчистили и поправили планинскитѣ пѣтеки за съобщение, насякоха и расположиха прѣдъ по главнитѣ си окопи засѣвки и построиха цѣли села и колиби за укривание на защитницитѣ. Доло въ полето, около с. Шейново, тѣ распо-

*) Споредъ нѣкои источники тукъ е имало само 4 мортيري.

ложиха общия си резервъ, обозъ и необходимитѣ припаси. За обезпечение на тоя лагеръ биде проектирано да се укрѣпи една площадъ съ радиусъ около 1 и окръжностъ около 7 километра. По подробно описание на тоя укрѣпенъ лагеръ, който биде построенъ много по късно, ний ще направимъ въ послѣдствие, когато ще опишемъ Шейновския бой.

Положението на руситѣ. Генералъ Радеcki, слѣдъ безрезультатнитѣ настѣлениа на 12-й, 13-й и 14-й августъ, рѣши тѣй сжко да се ограничи съ строгата охрана. Въ цаба на 8-ия корпусъ, повидимому, бѣха склонни да считатъ турцитѣ много по силни отъ колкото тѣ бѣха въ дѣйствителностъ. Освѣнъ това укрѣпениа турска позиция ставаше отъ день на день по силна, и ако атакитѣ отъ 12—14 несполучиха, то малко шансове имаше, че тѣ ще сполучатъ сега. Общото положение на работитѣ на цѣлия театръ, тѣй сжко диктуваше осторожностъ. Мехмедъ-Али паша бѣше почналъ да проявява признаци за серъезно намѣрение да настѣпи отъ Джумая или Османъ-Пазаръ къмъ Търново. Можаше да стане нужда да се отдѣли частъ отъ Шипченския отрядъ за защита на Търново. Османъ паша, слѣдъ като бѣше заелъ Ловечъ, тѣй сжко заплашваше дѣсниа флангъ на 8-ия корпусъ. При тѣвъ условия русската главна кватира не считаше за възможно да се прѣдприемагъ кавито и да било настѣпателни дѣйствия до паданието на Плъвенъ което, се очакваше да стане въ зрач на августъ; за това на генералъ Радеcki се прѣдписваше само да се удържа на заетитѣ позиции, като прѣгражда лѣтя на отстѣлението на турцитѣ въ това направление*).

Русската позиция къмъ това врѣме получи едно значително уголѣмявание. Прѣди всичко, въ състава на

*) Въ срѣдата на августъ въ продължение на 3—4 дена се бѣше появила мисълта да се обиколи съ 2-рата дивизия Шипка прѣвъ Иметлийския проходъ, но тя скоро биде изоставена и тѣзи дивизия получи заповѣдъ да се прѣмѣсти обратно въ Севлиево.

дѣсниятъ флангъ биде включена окончателно Страничната височина, която до сега се заемаше само като прѣдентъ пунктъ; слѣдъ това, въ тѣла бѣха построени нѣколко допълнителни постройки. Изобщо, руската позиция сега взе формата на една гѣсна крива ивица, направлението на която се опрѣдѣляше съ направлението на шосето. Срѣдната ширина на тази ивица бѣше отъ 50—150 крачки, и само на двѣ мѣста тя получаваше едно уширочаване, което, обаче, не надминуваше 1000 метра около Кржглата и 600—700 метра у Св. Никола.

На 20-й августъ на Шипка пристигнаха двѣ роты отъ 2-ия Саперенъ батальонъ, и отъ тоя день, а особено слѣдъ несполучливата третя атака на Игъвентъ, се почва истъпнението на онаи гигантска работа, която трѣбваше поне до нейдѣ да отслаби неудобствата на тѣзи оригинална позиция и да направи възможно оставанието на нея прѣз зимата и подъ най-дѣйствителния огънь на противника.

Прѣди всичко, трѣбваше да се построятъ редъ окопи и батареи, за да се импонира на турскитѣ сили срѣщу дѣсниятъ русски флангъ. За тѣзи цѣль, Централната и Кржгла батареи бидоха прѣправени и приспособени за по на 6 орджия; на Тилната височина бѣше построена батарея за 4 орджия, и получи название — Драгомировска; на половинъ километръ на сѣверъ отъ последната, около пжтя, биде построена тѣй нарѣчената Скорострѣлка (бързопостроена) батарея на 2 орджия. Още по на сѣверъ се направи батареята на Подтигина за 4 орджия, която и съставляваше най-сѣверното русско укрѣпление. На Страничната височина, която сега получи название Волинска, се расположиха двѣ батареи по на двѣ орджия, отъ които едната, тѣй наречена скорострѣлна № 2, а другата щурмова № 1. Първата отъ тѣхъ бѣше вяржена съ двѣ скорострѣлни орджия и обстрѣлваше подстъпнитѣ къмъ Зелената височина, а втората, съ 2 полски орджия, защищаваше западнитѣ склонове и тѣла на Св. Никола.

На Св. Никола, прѣдшнитѣ батареи и окопи бѣха усилены и прѣправени, и къмъ 1-й септемврий тукъ се издигаха: Батареята № 1, бившата стоманена, на 4 орджия*, батареята № 2 на двѣ орджия; батареитѣ № 3 и 4 по на 4 орджия; скорострѣлната № 1 — на 2 скорострѣлни орджия; планинската — на двѣ орджия на 500 крачки на сѣверъ отъ Стоманената; Мортирната № 1 на сѣверния склонъ на Св. Никола — на двѣ 6-ти дюймови мортири. Около батареитѣ се построиха редъ окопи за пѣхотата въ пѣколко яруса. Артилерията на Св. Никола се приспособяваше така, че да може да стрѣля въ всички направления, но особено внимание се обръщаше на създаванието добръ обстрѣлъ на истокъ, югъ и сѣверо-западъ.

Срѣщу дѣсниятъ турски флангъ стрѣляха батареитѣ отъ Св. Никола и ония отъ Централната и Кржгла височина, а така сжщо — и Драгомировската; но за ближайши обстрѣлъ на подстъпнитѣ на позицията отъ къмъ истокъ, построи се още щурмовата № 2 батарея на двѣ орджия. Тя бѣше расположена между Кржглата и Централна батарея съ фронтъ на истокъ.

Пѣхотнитѣ русски окопи състояха отъ три главни групи: 1) Групата на Св. Никола за 2 1/2 батальона. Тѣ вѣччаваха всички батареи и имаха сжщия фронтъ, както и последнитѣ. На сѣверния склонъ на височината осѣвнъ това бѣха ископали нѣколко пѣхотни еполимента за укриване на частнитѣ резерви на тоя участокъ. 2) Групата на Волинската височина състоеше отъ два реда окопи, съ профилъ за стрѣлба отъ колѣно и стоишкѣмъ. Задъ тѣхъ, непосредствено около шосето, бѣше построень другъ единъ дългъ окопъ за двѣ роты, който съставляваше като последня позиция за частитѣ отъ Волинската височина, въ случай, че тѣ бждатъ принудени да отстъпятъ. Въ тѣла на този окопъ, на контръ-

*) Стоманенитѣ орджия по недостатокъ на снаряди бѣха смѣнени съ 4 орджия отъ 14-та артилерийска бригада.

форса, който се слуша отъ Кръглата батарея на истокъ, бѣше построенъ другъ единъ окопъ също на двѣ роги.

3) Третия група пѣхотни окопи, на два баталиона, се простираше отъ Кръглата до Драгомировска батарея, и имаше за цѣль да обстрѣлва също подстъпнитѣ къмъ источния фронтъ на позицията.

Тѣй като позицията на руситѣ се обстрѣлваше отъ всички страни, то стана нужда щото на всичкитѣ батареи да се строятъ тилни и междинни травети, блиндиrowани ровики, прикрити съобщения и расходни зимници за снарядитѣ и зарядитѣ. Също трѣбваше да се направятъ почти въ всичкитѣ пѣхотни окопи блиндажи, бонели а на нѣкои мѣста и траверси. Грунта по всичката позиция бѣше каменистъ, покритъ съ единъ самодѣлнъкъ слой земя. Отъ доло подъ него бѣше скала, която се копаеше твърдѣ мѣчно съ имбюция съ шанцевъ инструментъ. Велѣствие на това, повечето бруствери и траверси се правяха отъ фашины, или турове, съ добавление на прѣносни землени торби. Саперитѣ исплитаха всѣки день до 300 тура, 100 фашины и 50—60 прѣносни плѣтица, които поща се прѣнасаха и нареждаха на мѣстата си. Също голѣмъ трудъ струваше и направата на землянки и окопни пѣтица. Участока отъ шоссе, на сѣверъ отъ Скороспѣлката, на протяжение до 1200 м. прѣдставляваше една съвсѣмъ откритая ивица, по която турцитѣ стрѣляха съ двѣ оръдия, специално назначени за тѣзи цѣль. Деня тамъ неможеше да мине безнаказано даже отдрѣленъ чловѣкъ. Опасността при прѣминаването на този участокъ бѣше толкова голѣма, че единъ отъ участницитѣ на отбраната, иронически бѣше нарѣкалъ това мѣсто „Райска долина“, което означаваше, че който се опита да мине отъ тамъ, отива въ Рай. Стана нужда да се прокара на цѣль километръ обходенъ пѣтъ, по твърдѣ трудна мѣстность. Вторъ такъвъ обходенъ пѣтъ съ дължина $1\frac{1}{4}$ километра трѣбваше да се направи между Централната батарея и

височината Св. Никола. Трети обходенъ участокъ отъ триста метра биде прокаранъ въ обходъ на височината около мортирната № 2 батарея.

Всичкитѣ тия постройки прѣдзвиваха страшень расходъ на енергия и съставляваха за защитницитѣ на Шишка не по-малка тежестъ отъ сѣдението въ окопитѣ подъ куршумитѣ и гранатитѣ на неприятеля.

Силитѣ на отбращающия къмъ 1-витѣ числа на септемврий се распредѣляха тѣй: Отъ 6—8 баталиона стояха постоянно въ окопитѣ и съставляваха дежурна часть. Останалитѣ 12—14 баталиона оставаха на бивацитѣ на своитѣ полкове въ землянкитѣ и почиваха. Бойни и продоволственни припаси и храна на позицитѣ се доставляваше прѣимущественно нощя, подъ прикритието на ноцната темнина.

До 30-й августъ русската главна квартира прѣдполагаше, че стоннието на Шипченскитѣ височини, при всичкитѣ неблагоприятни условия, ще се продължи само нѣколко дена. Слѣдъ третия обаче, Плѣвень, този срокъ се продължаваше на неопрѣделено врѣме и отъ тѣзи дата работението по укрѣпяването на позицията стана особено енергично.

Така вървяха днитѣ на Шишка, безъ да се прѣдвидѣ край на това мѣчително сѣдение въ влажнитѣ и студени окопи и землянки.

Нападението на Зелено Дърво.

На 19-й августъ Сюлейманъ папа пакъ изрѣвъ нарушава това мѣчително спокойствие: Единъ отрядъ отъ 400—500 черкези, прѣминава скрито по Иметлийския пѣтъ и сполучва незабѣлзанъ да се появи прѣдъ расположението на 5-та и 10-та български дружини,

около Зелено дърво. Въ това време дружинитѣ сж се занимавали съ единично обучение и войницитѣ излѣзали безъ патрони въ патронташитѣ. Черкезитѣ се въсползували отъ това обстоятелство и атакували стрѣлнително грѣднитѣ части. Произлѣзълъ единъ значителенъ безпорядѣкъ, и нападающия сполучилъ да настигне и излѣче 15—20 души. Дружинитѣ отъ втората линия, като заблѣзали отстъплението на грѣднитѣ, по инициативата на полковникъ Кесковъ, ударили тревога, построили 2—3 роги и ерѣщали неприятеля съ огънь. Черкезитѣ следъ това повърнали назадъ, като сполучили да запалятъ селата Топлишъ и Зелено дърво. 3 сотни отъ 23-й Донски казашки полкъ, които биле расположени задъ първото село се приготвили на бърже и се пуснали да прѣсѣдватъ атакующия противникъ. Настигнати по стрѣмния склонъ къмъ Маркови стѣлби, черкезитѣ оставили подкараната плячка отъ добитоетъ и отстъпили на югъ къмъ с. Иметли.

Този успѣхъ на турската конница се е дължалъ исклучително на твърдѣ посрѣдственната организация на стражевого охранение. Дружинитѣ и казациитѣ считаха себе си напълно обезпечени отъ нечаенни нападения, защото биле въ тила на главната Шипченска позиция, а на Иметлийския пѣтъ се гледало като на труденъ илъ съвсѣмъ непроходимъ. Въ сжщия день, отъ Габрово биле испратенъ Якутския пѣхотенъ полкъ, (отъ 11-та дивизия), който знае позиция около Зелено дърво и заедно съ дружинитѣ получи назначение да обезпечи окончателно този флангъ.

Положението прѣдъ боя на 5-ий Септемврий.

Между туй, военния съвѣтъ отъ Цариградъ настояваше да се дѣйствиува активно. И Мехмедъ-Али и Османъ получиха заповѣдъ да налетнатъ на русскитѣ флангове,

да привлѣкътъ на себя си вниманието на русситѣ и съ това да направятъ възможно и движението нагрѣдъ на Сюлейманъ паша. Въ изпълнение на този планъ, Мехмедъ-Али паша насочи една дивизия отъ Джумая къмъ Попкой и атакува русскитѣ авангарди при Кара Хасанкей на 16-й Августъ и Коцелово на 18-й. Прѣдъ видъ обаче на енергичното съпротивление на частитѣ отъ XIII-й русски корпусъ, турцитѣ трѣбваше да се ограничатъ само съ този частенъ успѣхъ, който не отвлѣче нищо отъ силитѣ на генералъ Радецкий.

Съ сжщата цѣль се опита да настъпи и отъ Плъвень Османъ паша: На 19 й Августъ, той излиза съ 20 баталиона по пѣтя за Пелинагъ, но следъ единъ упоренъ бой, който му струва до 1000 души загуба, биде принуденъ да се върне още сжщия день обратно въ Плъвень подъ защитата на неговитѣ укрѣпления.

По всичко се виждаше, че настѣпателнитѣ дѣйствия на фланговетѣ не можтъ да приведътъ къмъ нѣкой рѣшителни резултати. Русситѣ имаха достаточна сила за да не допустнатъ това. Къмъ Севлиево пристигна и 3-та пѣхотна дивизия съ 3-тята стрѣлкова бригада. Сега заедно съ 2-рята дивизия, тукъ се образуваше една група отъ 26 баталиона колто нѣмаше да допустне никакво настѣпление отъ Ловичъ за Севлиево. Срѣщу Османъ паша, на Пелинатската позиция, русситѣ държаха други 30 баталиона, които слѣдяха за всѣка стѣлка на Плъвенския гарнизонъ. На 22-й августъ напрогивъ русситѣ сами прѣминаватъ въ настѣпление отъ Севлиево, и вземагъ обратно Ловичъ, като разбиватъ 8-тѣхъ турски баталиона, расположени въ този пунгтъ.

Сюлейманъ паша, като че ли не искаше да разбѣре това трудно положение на Мехмедъ-Али и Османъ паша, и, притворно или искренно, все още настояваше да му се помогне съ диверсия къмъ Севлиево и Търново или Бяла. Едноврѣменно съ това, той все още не напуца и мисълта да добие нѣкоя по блѣстлица побѣда

на Шишка. Бъмъ 1-й септемврий пристигнаха отъ Цариградъ нови подкрѣпления и силигѣ на Сюлеймана, собствено на Шишка, достигнаха до 25 хиляди души. Сета той намислюва да овладѣе русската артилерия нощна атака. Отъ 1-й септемврий турската артилерия усили свои огънь, 12 оржедейната мортирната батарея, която се построи на ската на югъ отъ Св. Никола, почна тъй сжце да обстрѣлва русскитѣ окопи и батареи. Загубитѣ на последнитѣ се увеличиха и достигнаха до 40—45 души въ день, вмѣсто 10—15, както бѣше до сета. Но независимо отъ материалнитѣ вреди, огъня на турскитѣ мортири произвеждаше и твърдѣ тѣжко морално дѣйствие Бавно лѣтящитѣ бомби, които се пуциха прѣзъ всѣки 5 минути, се ясно виждаха. Защитницитѣ инстинктивно обѣха длѣжни да слѣдятъ за тѣхното хвърчание и да се хвърлятъ задъ това или онова закритие, за да намѣрятъ защита. Бомбитѣ, които падаха по сѣв. склонъ на Св. Никола, се търкаляха на доло и повечето лѣгли се спираха около бруствера на тозъ или онзи окопъ, гдѣто се и прѣскаха. Всѣчко това произвеждаше едно угнетающе нравственно впечатление на защитницитѣ на Шишка и не имъ даваше покой нито деня, нито нощи. Въобще мортирния огънь бѣше единъ сторпризъ за всички и неговото морално дѣйствие бѣше по силно даже отъ анфиладния и тилень огънь на полската артилерия.

ГЛАВА V.

Нощния бой на 5-ий септемврий.

На 3-й септемврий Сюлейманъ паша събира воененъ събѣтъ, на когото предлага да обсъди въпроса за едно нощно печаенно нападение на руската позиция. На събѣта присѣдствувать пашитѣ Шакиръ и Веселъ и всичкитѣ офицери отъ генералний щабъ. Слѣдъ недолго обсъждане, Сюлейманъ рѣшава да направи главната атака на височината Св. Никола, а една второстепенна — по направление на Волинската височина. Нападението се извършва по слѣдующия начинъ:

1) Водянието на главната атака се възлага на единъ своденъ полкъ отъ избрани доброволци отъ 3 сводни баталиона, подъ началството на подполковника Ибрахимъ бей. Този отрядъ още вечерта на 4-то число се събира незабѣлзано задъ турския центръ и ще чака условията — 1 и 30 слѣдъ полунощъ, за да настѣпи. „Избранницитѣ“ се насочватъ право на Св. Никола, когото тѣ ще достигнатъ пълзишкомъ. Когато дойдатъ до върхата ще хвърлятъ право на пожове. „ще избиятъ артилерийската прислуга и ще завладѣятъ оржедята и близкитѣ окопи“. Слѣдъ това, двата баталиона оставатъ въ завладѣнитѣ окопи, и само единъ ще се пустне да прѣслѣдва противника. За да могатъ да отличаватъ своитѣ отъ неприятеля, войницитѣ ще повтарятъ чѣсто думата „Киба“.

2) Като поддрѣжка на полка отъ „избранницитѣ“ се назначаватъ: 5 баталиста отъ 1-рата бригада, подъ началството на майора отъ генералний щабъ Хамди бей, и 4 баталиона отъ 2-рата бригада.

Баталионитѣ отъ първата бригада ще се приближатъ незаблѣзано къмъ окопитѣ отъ първата линия на центра, и ще чакатъ тукъ първия успѣхъ на доброволческия полкъ, слѣдъ което настѣпватъ въ три линии, достигатъ до върха и се утвърдяватъ въ заетитѣ руски окопи и батареи. Само единъ отъ тия баталиони може да преслѣдва противника.

Баталионитѣ отъ втората бригада се събиратъ въ шумата на дола, който се намира на западъ отъ Св. Никола, ще тръгнатъ въ условения часъ, и, когато се приближатъ до русскитѣ укрѣпления, ще съобразуватъ дѣйствиата си съ баталионитѣ отъ 1-вата бригада.

3) Отъ дивизията, която е расположена на Малуша и около зелената височина, ще се отдѣлетъ 6 баталиона за атака на Волинската височина. Тия баталиони да извършатъ всичкитѣ си движения ноцта, като се приближатъ колкото е възможно по близо до окопитѣ на противника. Самата атака ще произведеть на разсъмнуване.

Тѣзи распоряжения бѣха изложени въ една обширна диспозиция, която впрочемъ турцитѣ наричатъ инструкция, и която прѣтендираше да регулира всичкитѣ най дребни подробности.

Вечерята на 4-то число, полка на „избранитѣ“ се събра на едно загънтено мѣсто въ дола около с. Шипка, гдѣто, слѣдъ малко, пристигна самъ Сюлейманъ паша. Той заповѣда на всички да извършатъ вечерния намазъ съ лѣгание два пѣти на змята. Мулага прочита съответствующитѣ молитви и цитати отъ корана. Слѣдъ това главнокомандующия се обръща къмъ „избранниците“ си съ пламенна рѣчь, гдѣто апелира къмъ тѣхния патриотизмъ, и ги кани въ името на вѣрата и отечеството да се пожертвуватъ, ако потрѣбва, до единъ, но да не помословатъ за отстъпление. Прочувствуванитѣ визами, съ слъзи на очи, се къннатъ да си изпълнятъ дълга до послѣдния капка кръвъ. Слѣдъ това Сюлейманъ се прощава, а „избранниците“ отиватъ на изходния

пунктъ да чакатъ условния часъ. Тѣ се намираха на около 2000 крачки отъ върха Св. Никола.

Другитѣ части, съ настѣпване на ноцта, тѣй сжщо почнаха на отдѣлни групи да се приближаватъ къмъ назначенитѣ имъ изходни пунктове.

Понеже мѣсеца този день засѣдаше около 1 часа, то рѣшителното движение на „избранниците“ трѣбваше споредъ диспозицията да се почне въ 1 ч. и 30 минути. По неизвѣстни, обаче, причини, тѣ зигъснватъ и тргватъ едва въ 3 часа слѣдъ полунощъ.

Расположението на русситѣ, на атакуванитѣ пунктове на позицията, къмъ това врѣме бѣше както слѣдва:

Като дежурна частъ, въ прѣднитѣ окопи на Св. Никола, бѣха расположены двѣ стрѣлковы роты отъ Подольския полкъ. Въ траншеитѣ на втората линия, около батареитѣ стоеше 9-та рота отъ сжщия полкъ. Отзадъ на сѣверния склонъ на височината бѣха расположени въ частенъ резервъ двѣ роты отъ Житомирския полкъ, и още по отзадъ, около Централната батарея — 2-ия и 3-ия баталиони на сжщия полкъ. Началникъ на отбраната на Св. Никола този день бѣше командира на Подольския полкъ полковникъ Духонинъ.

Въ дѣсно, на Страничната височина, бѣха расположени 7 роты отъ Волинския полкъ, подъ началството на подполковникъ Сендецкий. Отъ тѣхъ една рота замаше прѣдняя линия окопи, а другитѣ шесть — главната позиция на този пунктъ, на върха на висотата, гдѣ Лѣвия флангъ на позицията, отъ Стоманената до Кржлгата батареи, се заемаше отъ 7 роты отъ другитѣ полкове.

Всички останали части бѣха на бивацитѣ си задъ позицията и почиваха.

Вечерята на 4-то число, нѣкои войници отъ прѣднитѣ руски постове донасяха, че сръбчу Страничната височина се чува нѣкакъв шумъ и прѣдвижение. Часа около 2 сжщитѣ неопрѣдѣлени донесения се получиха и

отъ секретитѣ, поставени прѣдъ окопитѣ на Св. Никола. Вслѣдствие на това, на войницитѣ отъ прѣдната линия се заповѣда да бодрствуватъ, а на частнитѣ резерви — да бждатъ готови за бой. Слѣдъ малко, обаче, като не се забѣлѣзваше нищо ново, което да потвърди прѣдшнитѣ извѣстия, хората се успокоиха и бѣха готови да се прѣдадатъ пакъ на почивка.

Между туй, равно въ 3 часа, сводния полкъ на „избранницитѣ“ се спуща напѣрѣдъ и почна да се искава по южнии и лого-западнии склона на Св. Никола. Баталионитѣ на този полкъ вървѣха въ отдѣлни баталионни колони въ една линия и се прѣдшествуваха отъ гъста верига на патрули. Русскитѣ прѣдни роти дълго врѣме не можаха да отличатъ движущата се верига, но когато се приближиха съгъстениитѣ части на рязостояное 400—500 крачки, нѣмалце вече никакво съмнѣние, че противника настѣпва. Двѣтѣ роти допустнаха неприятеля още на стотина крачки и откриватъ дружни залпове, насочени прѣимущественно по сръдния турски баталионъ. Турцитѣ неиздържаха този огънь и по голѣмага частъ отъ тѣзи флангови баталиони се хвърлиха въ дѣсно и въ лѣво за да търсятъ укрития, обаче, централния продължаваше своето настѣпление упорно и, подъ убийственния огънь на двѣтѣ стрѣлковии роти, до стига до прѣднитѣ русски окопи, Патрулитѣ, които първи влѣзоха въ тѣхъ, или бѣха уничтожени или отхвърлени назадъ. Слѣдъ тѣхъ, обаче, се показватъ съгъстени тѣли отъ 600—700 души, хвърлятъ се на ножове, принудяватъ двѣтѣ русски роти да отстъпятъ и се утвърдяватъ въ първата линия окопи.

Прѣднитѣ двѣ русски роти отстъпватъ въ окопитѣ на втората линия и заедно съ 9-та рота на Подолския полкъ откриватъ силенъ огънь. Турцитѣ се опитватъ на нѣколен пѣти да се хвърлятъ на батареитѣ, но всѣки пѣтъ сж принудени да се върнатъ обратно въ заеитѣ окопи отъ първата линия. При все това първия успѣхъ

пободри останалитѣ отзадъ „избранници“ и тѣ скоро почнаха да прииждатъ и да усилаватъ частитѣ въ окопитѣ. Въ сжщото това врѣме пристгнаха и русскитѣ поддрѣвления. Най напѣрѣдъ се появиа двѣтѣ житомирски роти отъ частния резервъ, които веднага бидоа испратени въ бойната линия. Слѣдъ нѣколко минути пристгнаха още 8 роти отъ сжщия полкъ подъ личното начало на командира на полка полковника Тяжелникова. Русситѣ се опитаха на пѣколко пѣти да прѣминатъ сами въ настѣпление, но силния огънь на турцитѣ и ноцната темнина побъркаха на това. Врѣменно и двѣтѣ страни залѣгнаха въ окопитѣ си и се ограничиха съ усилена прѣстрѣлка. Въ това врѣме на позицията пристгна и генералъ Радецки. Слѣдъ като се ориентира въ дѣйствиелного положение на работитѣ, той заповѣда на всички части отъ втората линия и отъ бивацитѣ да се приготвятъ за бой.

Бѣше вече почнало да се разсъмнува. Турцитѣ не надѣйно за всички, изваждатъ и забяждатъ на заетата позиция бѣлъ флагъ съ червенъ полумѣсець. Подъ прѣдлогъ да прибератъ раненитѣ си, тѣ, очевидно, искаха да спечелятъ врѣме за да се утвърдятъ на заеитѣ позиции. Изненадани отъ това, прѣднитѣ русски роти на минута прѣкращаватъ огъня. Но генералъ Радецки праща заповѣдъ да се необръща никакво внимание на каквито и да било флагове до тогава, до гдѣто противника не бжде окончателно отхвърленъ и боя се възобновява съ нови сили.

Когато окончателно се разсъмна, русситѣ можаха да констатираатъ, че въ прѣднитѣ окопи на Св. Никола и въ крайнитѣ южни канари на Орлиного гѣздо се бѣха загнѣдили около 1000 нисами, които се укрѣпваха и усилаха заеитѣ мѣста Останалитѣ турски части въ това число и баталионитѣ отъ 1-ра и 2-ра бригади, сръбшнати съ силенъ пѣхотенъ и артилерийски огънь се

бъха оттеглили въ долината отъ двѣтъ страни на Св Никола и се ограничиха само съ водението на безцѣлна стрѣла.

Генералъ Радеcki, слѣдъ като оставя нѣколко роты на источния и западная склонъ на височината за противодѣйствието на посѣгателството на турцитѣ срѣщу фланговетѣ му, заповѣда на полковника Тяжелникова да се спусне съ три роты въ атака срѣщу „избранничитѣ“. Слѣдъ като противника биде обсипанъ съ градъ куршуми и картечь, ротитѣ трѣгватъ напрѣдъ, но и тѣ отъ своя страна бѣха срѣщнати съ силенъ огънь и сѣ принудени да отстъпятъ въ окопитѣ си. Слѣдъ това, атакитѣ се повтарятъ още нѣколко пжти. Генералъ Радеcki всегда послѣдователно въ бой по голѣмата частъ отъ своитѣ сили. Часа около 10, най послѣ русситѣ сполучватъ да достигнатъ до турскитѣ окопи и съ щикове изгонватъ защитничитѣ имъ отъ тѣхъ. Съ отстъпванieto на „избранничитѣ“ отстъпиха сжщо и частитѣ отъ 1-ва и 2-ра турска бригади, които на нѣколко пжти се опигзаха да се хвърлятъ на Св. Никола отъ истокъ и западъ, но които всѣки пѣтъ биваха отбойвани отъ дѣйствиата на фланговитѣ роты и отъ огъня на артилерията (1-ва и 4-та батареи отъ 14-та артилерийска бригада).

Едноврѣменно съ боя на Св. Никола, турцитѣ, както помѣнахме и по горѣ, бѣха рѣшили да атакуватъ и Волинската височина. За тѣзи цѣль шестьгѣхъ баталіона на Вессель паша се приближиха скрито прѣзъ ноцта до русскитѣ аванпости и се слрѣха въ гората на разстояние около стотина крачки. Баталіонитѣ върваха въ три линии, по два въ всѣка, и на облизени дистанции. Часа въ 5, когато бѣше почнало вече да се заорява, турцитѣ изведнѣжъ искачатъ отъ шумата и се нахвърлюватъ на прѣднитѣ двѣ роты. Послѣднитѣ не свариха даже да направятъ по единъ залпъ. Слѣдъ това, прѣвитѣ два табора продължаватъ настѣпленieto по отстъпающитѣ русски роты. Обаче подполковникъ Сендецъ

кий въ това врѣме бѣше се вече приготвилъ да срѣщне неприятеля отъ втората линия окопи. Когато турцитѣ се приближиха на 50—60 крачки, и когато прѣднитѣ русски роты очистиха фронта, Волничитѣ срѣщатъ настѣпающия съ залповъ огънь и слѣдъ четвъртия залпъ сполучватъ да ги повърнатъ назадъ. Едноврѣменно съ това, срѣщу тѣхъ насочва огъня си и № 4-та батарея отъ Св. Никола. Взети подъ крътосанъ огънь, турцитѣ огстъпватъ въ гората и почватъ да се устрояватъ. Часа къмъ 8, тѣ повтарятъ атаката си, но пакъ несполучливо. Най-послѣ, въ 9 часа, Вессель паша пуца въ атаката послѣднитѣ свои части, но и този пжтъ тя биде отбита. Сега русската батарея отъ Св. Никола, която се бѣше добре пристрѣляла (4-та батарея отъ 14 артил. бригада на полков. Гофмана) наясне на турцитѣ страшни загуби и тѣ трѣбваше да се отдръпнатъ въ окопитѣ си на Зелената височина.

Часа къмъ 10 сутренъта боя малко по малко почна да утихва, а къмъ 12 той се съвсѣмъ прѣкрати. Само артилерията на двѣтъ страни продължаваше още да се обмѣнява съ рѣдни изстрѣли. Загубитѣ и на отбраняющия и на атакующия бѣха огромни. Турцитѣ, по досененията на Сюлейманъ паша, имаха убити и ранени 1400 души; русситѣ, по тѣхни источници, — до 1000 души. Най-голѣми загуби понесоха, разбира се, „избранничитѣ“. Отъ 1000 души, които достигнаха до Св. Никола, малцина уцѣляха и можаха да се върнатъ.

Слѣдъ боя Сюлейманъ паша нареди слѣдствие, което трѣбваше да изслѣдва причинитѣ на несполуката и нейнитѣ виновници. Отъ него можа да се констатира, че неуспѣха се дължи прѣди всичко на впечатлителността на „избранничитѣ“, отъ които по голѣмата частъ, слѣдъ прѣвитѣ залпове, се хвърля въ лѣво и дѣсно въ долищата. При туй венчитѣ усилия на частнитѣ началници да ги вдигнатъ напрѣдъ останаха безрезультатни. Войничитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада, като видѣли огстъпъ-

лението към тѣхна страна на „избранниците“, биле тѣй сѣщо деморализирани, и по нататъшнитѣ имъ усилия да атакуватъ, не се отличавали вече съ особена енергия.

Но да анализираме по подробно тоя интересенъ и типиченъ нощенъ бой: По дѣйствиата на турцитѣ, споредъ насъ, можѣтъ да се направятъ слѣдующитѣ заблѣлки:

1) Нощния настѣпателенъ бой, за услѣха си, прѣди всичко изисква отъ участницитѣ единъ необикновено голѣмъ запасъ на енергия и твърдѣ високи морални качества. Войскитѣ на Сюлейманъ паша, послѣ августовскитѣ несполуки, бѣха нравствено силно поколебани, а отъ таква мѣчно може да се иска необходимото интензивно напращане на моралнитѣ сили. Силитѣ, и особено моралнитѣ сили, на войника иматъ извѣстенъ прѣдѣлъ, който не може да се прѣминава безъказано. Турския главнокомандующъ пожела да има 3000 „добриволци“ и тѣ *бидога искарани*, но това далечъ още не означаваше, че тѣ отиваха доброволно на смъртъ. Сюлейманъ, по видимому, и самъ разбираше това психологическо противорѣчие, и прибѣгна къмъ цѣль редъ, изпълненъ съ религиозенъ драматизмъ, сцени за да исцѣди отъ сърцата на тия „добриволци“ това, което тѣ не можаха да дадѣтъ.

2) Организацията на самата атака бѣше твърдѣ сложна, а *нощнитѣ дѣйствиа вгобше трѣба да се отменаватъ съ извънредна простота*. Чини ни се, че щеше да бжде по правило, ако баталионитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада се ешалонираха задъ „избранницитѣ“ и ако се употребахъ за подбутване на прѣднитѣ части. Тогава на Св. Никола биха достигнали повече хора, и, може би, тѣ щѣха да намѣрятъ у себе си сили за да атакуватъ и взематъ и втората линия траншеи и батареитѣ.

3) Отряда на Вессель паша нѣмаше защо да чака на 100 крачки отъ неприятеля разстъпванieto, а трѣб-

ваше да се хвърли въ атака веднага слѣдъ като се раздадохъ първитѣ изрѣкли на Св. Никола. Въ този случай, той би привлѣкалъ на себѣ си частъ отъ резервитѣ на генералъ Радечки и, може би, щеше да облегчи задачата на „избранницитѣ“ и на баталионитѣ отъ 1-ва и 2-ра бригада.

4) Едно отъ главнитѣ условия за избора на пунгата на атаката е, щото той *да бжде достъпенъ*. Въ нощния бой това правило е още по вѣрно. Между туй, ний виждаме, че Сюлейманъ избира и насочва „избранницитѣ“ сръщу най-малко достъпния юженъ фронтъ на Св. Никола. Чини ни се, че шанситѣ за услѣха щѣха да бждатъ по-голѣми, ако избранницитѣ заедно съ 2-ра бригада се насочаха по дола между висотата Св. Никола и Волинската. Тукъ тѣ биха излѣзли право въ гърба на гървата височина и можаха да отрѣжатъ слабитѣ руски сили, които се намираха тамъ. Разбира се, че едноврѣменно съ това трѣбоваше да атакува и Вессель паша, а Реджепъ паша да прѣдприеме поне една демонстрация сръщу Кржглата, или Тилна батарея.

5) На разстъпване турскитѣ батареи отъ фланговетѣ, повидимому, не поддържаха достатъчно енергично дѣйствиата на своята пѣхота. Тѣ трѣбоваше да оставятъ на страна всички други цѣли и да насочатъ единъ огненъ градъ на пространството между Централната батарея и Св. Никола, по което се движаха рускитѣ резерви. Съ това щеше значително да се затрудни формиранието на щурмовитѣ колони и, може би „избранницитѣ“ щѣха да сполучатъ да се утвърдятъ по основателно въ заетитѣ руски окопи и въ скалитѣ.

6) Сюлейманъ паша испослѣ мотивираше нощната атака на 5-й септемврий съ прѣвземанкето на Ловичъ отъ русситѣ. Ние не можемъ да разберемъ каква урѣска можеше да съществува между вземанието на Ловичъ и този неумѣстенъ бой. Напротивъ, слѣдъ паданието на тоя градъ, възможността да се съгласуватъ дѣйствиата

на Османъ паша съ Шипченския отрядъ. стана още по-рудна. Освѣнъ това силитѣ на Сюлейманъ паша на Шипка бѣха приблизително еднакви съ ония на генералъ Радецки. Нѣма съмнение, че ако Сюлейманъ даже сполучеше да завладѣе атакуванитѣ пунктове, то малочислеността на неговитѣ сили нѣмаше да му позволи да развие този успѣхъ, и работата въ най добъръ случай щеше да се сведе къмъ една частна, но многоскъпа побѣда. Тя нѣмаше да промѣни нищо съществено въ стратегическо положение на двѣтѣ страни, а между това щеше да истоши и отслаби и безъ това слабия турски отрядъ. Съ силитѣ, които располагаше къмъ това врѣмя турския генералъ, той неможеше и неврѣваше да си задава други цѣли, освѣнъ съромната задача да удържа пасивно Шипченския проходъ до пристиганieto на сериозни подкрѣпления. Слѣдователно, отъ точка зрѣние на стратегическата обстановка, бой на 5-й Септемврий *бѣше свършено безполезенъ.*

Касателно дѣйствията на руситѣ въ той бой могатъ да се направятъ слѣдующитѣ изводи.

1) Двѣтѣ Подолски роти на Св. Никола откриватъ огъня сравнително рано, поради което моралното впечатление отъ нево бѣше не достаточено потрѣсающе. Чини ни се, че ако тѣ дочакаха противника да се приближи на 100-тина раскрача до окопитѣ, ефекта отъ дружинитѣ залпове би билъ много по силенъ и атакующия едвали щеше да има и този частенъ успѣхъ, който първо врѣмя достигна. Въ ноцния бой два три дружини залпа, дадени въ упоръ, произвеждатъ страшно морално дѣйствие. Напротивъ, ранното откриване на огъня дава възможность на настѣпалющия да се усвои, да привикне къмъ опасността и слѣдователно да я прѣнася по спокойно. Както показва опити отъ сѣщия бой на Волинската височина 3—4 залпа направени въ упоръ, бѣха достаточни за да се повърне атакующия назадъ. Подполковникъ Сендецкій съ 3—4 залпа направи много

повече, отъ колкото Подолскитѣ роти съ своитѣ многочисленни залпове.

2) Мѣрkitѣ, за въ случай на ношно нападение на Св. Никола у руситѣ, като че ли не сѣ биле достаточна, но частнитѣ поддрѣжки трѣбоваше да бждатъ точно пълни. Дежурната частъ отъ двѣ роти бѣше достаточна, но частнитѣ поддрѣжки трѣбоваше да бждатъ по силни и да се държатъ ноця по близко. Ако при 9-тата Подолска рота се държаха още поне 4—5, увѣрени сме, турцитѣ щѣха да бждатъ отхвърлени веднага и нѣмаше да иматъ и она частенъ успѣхъ, когото достигнаха, а загубитѣ за отбиване на атакующия щѣха да бждатъ въ нѣколко пѣти по малко.

3) И на двѣтѣ атакувани височини руситѣ проявиха чудеса отъ храбрость и самоотвържение, които заслужаватъ подражание. По голѣмата частъ отъ офицеритѣ на атакуванитѣ части на Св. Никола биде извадена отъ строя.

4) Взаимната поддрѣжка между пѣхогата и артилерията бѣше образцова Артилериститѣ работиха съ едно истинно героическо самоотвържение. Особенно се отличаваха дѣйствията на 1-вата и 4-та батареи отъ 14-та артилерийска бригада. Първата отъ тия батареи, за да получи по добъръ обстрѣлъ истъркалва орждията отъ ложементитѣ на съвършено открито мѣсто. Въ нея пада убитъ командира ѝ полковникъ князь Мещерски и послѣдния офицеръ поручикъ Сидоринъ биде протрѣленъ съ два куршума, отъ които единъ въ гърдитѣ.

Атаката на 2-рата турска бригада биде отбита почти исклучително съ огъня на 4-та батарея на полковникъ Гофмана. На разсъмнувание тя поврѣща огъня срѣщу таборитѣ на Вессель паша, и съ това значително облекчава дѣйствията на подполковникъ Сендецки.

5) Случая на Волинската височина, съ заеманieto на прѣдната позиция, още веднажъ подтвърждава, до колко сѣ въобще неудобни и не желателни въ ноцния

бой предниѣ позиции, когато нѣматъ намѣрене да ги защищаватъ упорно. Атакующия, слѣдъ като отхвърли защитницитѣ на такъвъзъ позиция, може по летитѣ на отстъпалоститѣ да достигне и до главната.

Зимуванието на Шипченскитѣ върхове.

Слѣдъ боя на 5-ий септемврий, на Шипченската позиция настѣва единъ периодъ на относително спокойствие, който се продължава до последнитѣ числа на декемврий мѣсець.

У русситѣ, слѣдъ несполукитѣ на 30 й августъ подъ Пльвенъ, всичкия интересъ се съсредоточи главно на този последния пунктъ. Отъ Руссия бѣха повикани нови подкрѣпления въ лицето на Гвардейския и Гренадерски корпуси, които се прѣдзнаначаваха, главно, за операциитѣ срѣщу Пльвенъ и источния фронтъ. Въ очакванието на тия подкрѣпления, въ русската главна квартира, бѣха взели рѣшение да прѣминатъ пакъ къмъ строга отбрана. По всичко се виждаше, че войната ще се продължи и прѣзъ зимата. Генералъ Радеcki получи здповѣдъ да продължава фортификационното усиление на своята позиция и да се държи на нея строго отбранително.

Сѣщото произлизаше въ това врѣмя и у турцитѣ. Слѣдъ блѣскавитѣ успѣхи на Османъ паша въ края на августъ мѣсець, въ Цариградъ погледнаха на Пльвенската турска армия като на якоръ за спасение на Империята. Всички свободни войски, които по прѣди се назначаваха за Шипка, сега бидоха насочени къмъ София, а отъ тамъ прѣзъ Орханіе за Пльвенъ. Шипка съхрани сега и за турцитѣ само второстепененъ интересъ. И тѣ рѣшиха да се ограничатъ тукъ само съ удържаніето на заетата позиция.

И дѣтѣ страни отново пристѣпаха къмъ гигантски трудове за усиление на позицитѣ си и за устройството на помѣщения за зимуване. Защитницитѣ на Шипка сега се прѣвърнаха въ работници, които по цѣли дни роваяха земята, съчаха вършина, плѣтаха тури, и прѣносни плѣтища, вързваха фашины, прѣнасиха на рѣцѣ чимъ, земя и камани и, повидимому, бѣха всецѣло погълнати отъ една мисль — да се зароятъ *по-добре и по-основателно въ земята, за да могатъ да прѣкаратъ по-сносно настѣпващата зима.*

Между туй, пощитѣ студове още отъ септемврий почнаха да ставагъ доста чувствителни. Върховетѣ на Шипка рѣдко оставаха не покрити съ гъста мъгла, дѣждоветѣ почнаха да ставагъ по чѣсти, а сегисъ тогисъ се появяваха леки мразове и утрѣшна слана. Частитѣ бѣха скоро принудени да прѣвърнатъ своитѣ биваци въ цѣли села отъ колиби. Турската артилерия дена прѣпятствуваше на работянieto твърдѣ силно, за това трѣбваше да се работи нощя. Въ срѣдата на октомврий се почнаха по силни мразове, които чѣсто се съпровождаха съ студень съверенъ вѣтръ. Въ края на този мѣсяць студа по нѣкога вече достигаше до 10° Р. Въ първитѣ числа на ноемврий, върховетѣ се покриха съ снѣгъ, който вече не се топеше. На пжтевитѣ за съобщение се образува цѣла ледена кора, която правеше движението твърдѣ бавно и опасно. Особенно се затрудниха съобщенията съ Волинската височина, които бѣха съвършено отерити за кръстосания огънь на неприятеля.

Полковетѣ отъ 9-та и 14-та дивизия и Стрѣлковата бригада бѣха силно искѣсани, истощени и се нуждаха отъ почивка. Отъ друга страна турцитѣ усиляха своя гарнизонъ. Прѣдъ видъ на това, на 21-й октомврий на Шипка пристигнаха три полка отъ 24-та пѣхотна дивизия, за да усилятъ а отчасти и замѣстятъ изморенитѣ защитници. Орловския полкъ и 4-та Стрѣлкова бригада

бидоха смѣнени и испратени на почивка въ Търново. Мѣстата, които заеха тия полкове се виждатъ отъ прилагасия планъ № 6. Якутския полкъ остана на Зелено дърво, гдѣто заедно съ българскитѣ дружини служеше за обезпечение на дѣсния флангъ.

На 16-й септемврий Сюлейманъ паша биде назначенъ за главнокомандующъ на всичката турска дунавска армия и замѣстенъ на Шипка отъ неговия непримиримъ врагъ и съперникъ Реуфъ паша. Първата грижа на новия началникъ на Балканската армия бѣше да усили още повече заетитѣ позиции съ прибавлението на нова артилерия. Отъ Цариградъ бидоха поискани нѣколко още мортири и круповски полски оръдия, които се и разпредѣлиха по разнитѣ участоци на позицията. Турската позиция сега състоеше отъ редъ редути и люпети, които заобикаляха русското расположение отъ западъ, югъ и истокъ. По между си тѣзи солидни фортификационни постройки се съединяваха съ почти непрекъснута линия отъ пѣхотни окопи, които имаха една обща дължина около 15 километра. По валнитѣ подстъпи се зацѣпяваха отъ 2, 3 и 4 ярусенъ огънь.

Въ края на ноемврий студоветѣ на Шипка почнаха да ставатъ почти несносни. Снѣга постоянно валеше и се образува една покривка отъ 1 $\frac{1}{2}$ —2 аршина. Заванаха сегисъ тогисъ да ставатъ и виелици, които прѣхращаваха на врѣме всѣкакво съобщение между разнитѣ части на позицитѣ. Въ рѣдкитѣ добри дни снѣга се топеше и водата пълнаше рововетѣ на траншеитѣ, гдѣто се образуваха цѣли блатата отъ калъ. Ставаше нужда въ такива случаи да се прочистватъ и правятъ особни водосточни вади и то подъ огъня на противника. Биваха дни когато отъ снѣга и дѣжда огнетѣ изгасваха и хората отъ траншеитѣ често излизаха съ измързнали окончености. Понече кладението на огънь съ дърва произвеждаше димъ, който привличаше вниманието на не-

приятелскитѣ стрѣли, то дървата скоро се замѣниха съ вѣглища, които се горѣха задъ позицията.

Особенно не носна и ужасна бѣше снѣжната буря, която се почна на 7-й декемврий и трая до 15-й почти безъ прѣкъсване. Това бѣха ужаснитѣ дни на зловѣщото „Шипченско спокойствие“, за което генералъ Радеcki бѣше длъженъ да рапортува всѣка вечеръ съ следната телеграма: „На Шипкѣ все спокойно“. Оставанието въ траншеитѣ, даже на слабитѣ дежурни части, стана невъзможно. Достаточна бѣше войника да посѣди 1—2 часа вѣгъ отъ землянката, за да се вкопачени. Часовитѣ, оставени да наблюдаватъ за противника, ги намираха чѣсто вдървени или затрупани отъ снѣгъ. При всичко, че снѣгитѣ се правяха прѣзъ всѣки 1/2 часъ, загубитѣ вземаха ужасяющи размѣри. Дрѣхитѣ на гърба на войницитѣ замързваха, ставаха твърди като кора и се чупаха при всѣко движение; башлицитѣ вдървени вече не горѣяха, а само жуляха врата, ушитѣ и лицето; биваха случаи че войницитѣ за естественитѣ си нужди вече не се раскопчаваха. Землянитѣ се окаяха не достаточна солидно направени. Снѣга който ги покриваше, се топеше отъ втрѣшната топлина и водата капаше въ втрѣшността. Въ случай на виелица тѣ чѣсто се навѣваха съ снѣгъ, а по нѣкога и сбаряха. Поправката, поради дебелия снѣгъ и огъня на противника, бѣше много мѣчна. Въ голѣмитѣ виелици, много отъ войницитѣ се отказваха да излизатъ отъ землянкитѣ си за топла храна и прѣкарваха полуладни съ сухари. И двѣтѣ страни, като че бѣха се мълчливо съгласили да прѣратетъ взаимната вражда и да насочатъ всичкитѣ си сили въ борбата съ стихията. Прѣдъ видъ малката вѣроятностъ за настѣпление, и двѣтѣ страни прибраха всичко отъ траншеитѣ въ землянкитѣ, като оставиха за наблюдение само слаби караули и отдѣлни постове. Имаше случаи когато цѣли постове се намираха замързвали на мѣстата си. За да можемъ да си съставимъ

едно по ясно прѣдставление за ужасния студъ, досточно е да кажемъ, че само на 12-ий декемврий единъ полкъ отъ 24-та дивизия имаше 629 души заболѣли и изгѣзли отъ строя, т. е. $\frac{1}{4}$ отъ цѣлия съставъ. Тѣзи дивизия, която бѣше по малко приготвена за зимната война, имаше въ третѣ си полка къмъ 13-ий декемврий 6013 души болни и измързнали, което съставлява около $\frac{2}{3}$ отъ цѣлия съставъ. Въ дневника на Енисейския полкъ отъ тѣзи дивизия е показано, че на 12-ий декемврий, въ 3-ия батальонъ, освѣтъ наряда за втрѣшна служба, сж оставали свободни здрави хора: въ 9-та рота — 3 унтеръ-офицера и 8 редника, — въ 10-та рота 4 унт.-офиц. и 9 редника, въ 11 рота — 4 унт.-офицера и 11 редника. Всичко въ батальона 65 щика, а съ домашния расходъ — 119! Цифрата на болнитѣ и измързнали въ цѣлия полкъ е достигала до 2046, а въ строя сж оставали само 831 человекъ и то относително здрави! Полковетъ отъ другитѣ дивизии, макаръ повече втегнати, все пакъ бѣха понесли грамадни загуби. Частитѣ на Шипченския отрядъ бѣха на края да се дезорганизируютъ окончателно. Ако бурята би се продължавала още 2—3 дня, имаше опасностъ, че въ строя нѣма да остане здравъ войникъ. Особенно ужасно бѣше положението на онии части, които стояха на Св. Никола и на Волинската височина. Сравнително въ по благоприятни условия се намираше Минския и Брански полкове отъ 14-та дивизия.

На 13-й декемврий силно пострадавшитѣ полкове отъ 24-та дивизия бидоха снети отъ позицията и истратени на почивка въ Габрово и околнитѣ села. Тѣ се признаваха вече за неспособни въ близко бждще за кавито и да било дѣйствиа. На Шипка сега остана пакъ знаменитата Драгомировска дивизия и славния Брански полкъ отъ 9-та дивизия.

Прѣзъ всичкото врѣме на зимното стоение на Шипка, боевитѣ дѣйствиа се ограничаваха само съ вза-

имно обстрѣлване. Артилерията и на двѣтѣ страни всеки день отриваше огънь, който впрочемъ даваше сравнително ничтожни резултати. И двѣтѣ страни се бѣха закопали въ своитѣ траншеи и землинки доста солидно. Само при смѣнитѣ и при рѣдкитѣ движения по позицията огъня се усиляваше и по нѣколко души се изгядаха отъ строя. При туй, тѣй като русската позиция бѣше по слаба, то и тѣхнитѣ загуби надминаваха онии на турцитѣ.

Този ходъ на работитѣ биде съществено нарушенъ само два пѣти: На 30-й октомврий, слѣдъ продължителна кононада, въ 3 часа слѣдъ пладнѣ, турцитѣ подадоха сигналъ за настѣпление и нѣколко табори се опитаха да атакуватъ върха Св. Никола и дѣсниа флангъ на Стоманената батарея. Русската артилерия скоро откри това настѣпление и обесна противника съ картеченъ огънь. Атакующитѣ части се спрѣха испърво въ мъртвото пространство на югъ отъ Орлиного гнѣздо, а слѣдъ малко съвсѣбмъ отстъпиха. като се укриха въ окопитѣ си около шосето. По този начинъ атаката на този день биде отбита исключително съ артилерийски огънь.

Вторъ такъвъ опитъ за атака биде направенъ на 3-й ноемврий вечерта: Часа около 7 вечерта, саперитѣ, които работяли на върха Св. Никола, зачули нѣкакъвъ си шумъ доло въ турскитѣ окопи. Тѣ извѣстили началника на този участъкъ за чутото и веднага прѣкратили работитѣ. Дежурнитѣ роти отъ Иркутский и Енисейский полкове скоро заели своитѣ мѣста въ окопитѣ и чакали въ пълна готовностъ. Слѣдъ малко шумътъ се усилили и въ тѣмнината можало да се забгѣжи движението на нѣколко гѣсти колони, които сж били насочени къмъ батареята № 3 и 4. Когато противника се наблжжилъ на 300—400 крачки батареитѣ отъ Св. Никола откриватъ картеченъ огънь почти въ упоръ. Турцитѣ при все това продължаватъ да се искачватъ на стрѣмнината. Въ сжщото това врѣме тѣхната артилерия открива участенъ

огънь, насоченъ главно по II-ия и III-ия отдѣли на позицията, съ видимата цѣль да се попрѣчи на движението на резервитѣ. Когато движението на противника се окончателно опрѣдѣли, откриватъ огънь и пѣхотнитѣ части. Слѣдъ нѣколко залпа атакующия се спира и сжщо отквива безпорядъченъ огънь. Още малко и звука на турскитѣ изстрѣли почва да се отдалечава. Атаката и този пѣхтъ е била несполучлива. Въ това дѣло отъ турска страна сж вземали участие повидому не повече отъ 4—5 баталиона, и очевидно тѣ сж смѣтали да изненадатъ противника си съ своего нападение. Въ 8 часа вечерята всичко се успокоява и само артилерията продължава да стрѣля усилено прѣзъ цѣлата нощ. Съ тѣзи атака турцитѣ сж имали, повидому, и цѣльта: да безпокоятъ противника си и да му покажатъ, че е възможно и нощно нападение, та съ това да го принудятъ да държи въ готовность винаги значителни части на позицията си. Тѣзи цѣль биде до нейдѣ достигната.

Срѣщу Св. Никола и Волинската височина турскитѣ окопи бѣха приближени на мѣста до 200—300 раскрача, и тукъ всѣки день се водѣше и оржейна прѣстрѣлка. По нѣкога откриваха оржженъ огънь и частитѣ на Реджепъ паша отъ дѣсна турски флангъ, но той бѣше почти безрезультатенъ, особенно отъ послѣднитѣ числа на септемврий, когато русскитѣ бѣха си вече направили на всѣкадѣ доволно солидни закрития.

Къмъ това врѣме цѣлата русска позиция биде разделена на 4 самостоятелни отдѣла, отъ които всѣки единъ се повѣри на особенъ началникъ.

I-ия отдѣлъ заключаваше височината на Св. Никола съ Стопанената батарея.

II-ия отдѣлъ включаваше Волинската височина и могилитѣ, на които бѣха расположени Централната и Кржгла батареи, засдно съ всицитѣ окопи около тии пунктове.

III-ия отдѣлъ се намираше на сѣверъ отъ II-ия, и включаваше всицитѣ постройки и окопи до Подгяинската батарея.

Най послѣ *IV-ий отдѣлъ* се захващаше у послѣдната батарея и се свършваше до телеграфната станция (вижъ плана № 6).

Началникъ на отбраната генералъ Радеци съ щаба си бѣше се расположилъ въ турского беклеме, около телеграфната станция. На сжщото мѣсто се намираше и главния прѣвѣрзоченъ пунктъ.

У турцитѣ позицията бѣше разделена сжщо на 4 отдѣла: 1) *левъ флангъ* съ централенъ упоренъ пунктъ височината Малуша. 2) *Центръ* — съ упоренъ пунктъ батареитѣ на посето на югъ отъ Св. Никола. 3) *Дясенъ флангъ* — съ упоренъ пунктъ девеликоката батарея на малкия Бердекъ и 4) най послѣ *мигъ* — укрѣпения лагеръ у Шейново.

Въ пѣрвитѣ числа на декемврий, силитѣ на турцитѣ на Шипка и въ укрѣпления Шейновски лагеръ биде попълнени съ нови укомплектования, и тѣ достигаха до 30 хиляди души съ около 100 орждия. Отъ тѣхъ по голѣмата частъ бѣше расположена по върховетѣ на прѣднитѣ позиции и само нѣколко баталиона и цѣлата кавалерия оставаха въ долината, въ лагера около Шейново.

На 29-й ноемврий, слѣдъ извѣстието за паданието на Плъвенъ, биде смѣненъ военния министръ Мустафа паша и замѣстенъ отъ команданта на Шипка Рауфъ паша. За замѣстникъ на послѣдния биде назначенъ Ахмедъ-Еюбъ паша, който впрочемъ съвсѣмъ не се яви на Шипка, а фактически командуванието прѣмина въ раждѣтъ на Вессель паша. Послѣдния бѣше генералъ съ твърдѣ ограниченни способности, пѣршителенъ и неспособенъ да прояви каквато и да била инициатива. Това, както ще видимъ по послѣ, бѣше една отъ главнитѣ причини, които повлѣкоха къмъ плѣнение на Шипченската турска армия.

Да кажем сега няколко думи и за продоволствието на двѣтѣ страни:

Продоволственигѣ магазини на руския отрядъ бѣха устроени въ Габрово. Доставка на продуктите се извършваше отъ извѣстната компания Коганъ и Горвицъ. Припаситѣ отъ брашно фуражъ и дребни продукти се купуваха почти изключително въ България и се прѣвозваха на волнонаемнигѣ руски транспорти. Порционенъ добитѣкъ сѣщо се вземаше отъ населението съ заллата. Останалитѣ продукти се купуваха въ Румъния и Южна Россия и по желѣзницитѣ достигаха до Зимничъ, а отъ тамъ се испращаха нанаярѣдъ съ транспортитѣ.

До 20-й августъ, храната на войницитѣ се приготвяваше задъ позицията, на нѣколко километра, а отъ тамъ се доставляваше на рѣцѣ до расположението на частитѣ. Тѣзи процедура, обаче, бѣше твърдѣ сложна и съединена съ голѣмъ рискъ. Войницитѣ, испращани съ храната, често биваха ранявани или убити, а тѣзи които достигваха, донасяха съвсѣмъ студена храна, която се ядеше лошо. За отстранение на това неудобство, бѣха направени на самата позиция, около расположението на частитѣ, особенни блиндиранни кухни, гдѣто се почева и приготвянето. Това даде възможностъ, щото по-го-лѣмата частъ отъ хората да получаватъ ежедневно го-рѣща храна, което не захъсна да се отрази твърдѣ благоприятно на санитарното състояние на войскитѣ. Порционния добитѣкъ се докормваше живъ до кухнитѣ, а останалитѣ продукти се донасяха прѣимущественно поща на военни или волнонаемни кола. Команданта на Габрово, заедно съ интенданството, взеха грижата за прѣвното и своеврѣменно испращане на всичко необходимо, и защитницитѣ на Шипка не тѣрпѣха вече остра нужда отъ нищо.

Сѣщо бѣха добре снабдени и турскитѣ войски. Въ лагера при Шейново бѣха учредени грамадни складове, които се попълваха главно съ подвозъ отъ Цариградъ

и Одринъ до станцията Барабунаръ и Радне Махале, а отъ тамъ — на мѣстни кола до Шейново и Казанлъкъ. На своето мѣсто ний ще говоримъ още за запаситѣ на тоя лагерь, които бѣха намѣрени при неговото прѣвземане.

отдълнитѣ укрѣпени етапни пунктове между Плъвенъ и Орхание, да завладѣе съвернитѣ исходи на Етрополския балканъ и съ това да осуети всичкитѣ опитвания на турцитѣ да деблокиратъ Плъвенъ. Съ схщата цѣль, по-голъма часть отъ 3-тя армейска дивизия заемаше Ловечъ, Троянъ и Тегевенъ, и наблюдаваше за Троянския и Роселитски проходи. Други Руско-Ромжнски отрядъ зае Рахово и пжтищата отъ Видинъ за Плъвенъ. Въ боеветѣ на 12-й и 16-й октомврий генералъ Гурко зае послѣдователно Горни Джебникъ и Телишъ, слѣдъ което се насочи къмъ западъ. На 15-й ноемврий западниа отрядъ, слѣдъ значителни боеве у Правецъ, Етрополъ и Орхание, заема всичкитѣ пжтища и исходи, които водятъ отъ София за Плъвенъ и съ това направи свършено невъзможно подаванието на каавато и да било помощъ на обсадения Плъвенъ.

Прѣзъ това врѣмя на источния фронтъ Сюлейманъ паша развиваше трѣскава дѣятелность, съ цѣль да прѣмине въ рѣшително настѣпление и да помогне на обсадения Плъвенъ. На 14-й ноемврий, новия турски главнокомандующъ атакува съ 30 хиляди души позицитѣ на XII-ия русски корпусъ у Пиргосъ, Тръстеникъ и Ханъ Гюль-Чешме, но, слѣдъ кръвопролитенъ бой, биде принуденъ на другия день да отстъпи задъ рѣвата Ломъ. На 22-й отъ схщия мѣсяць Сюлейманъ се нахвърлюва съ 25 хиляди на Еленския отрядъ, и сполучва да му нанесе твърдѣ чувствителни загуби и да заеме гр. Елена, но, благодарение на слабостта на силитѣ си и на слаба маневрена способность на импровизования отрядъ, турцитѣ немогатъ да развиятъ този свой частенъ успѣхъ, и се принуждаватъ да заематъ и тукъ отбранително положение, а слѣдъ това да отстъпятъ къмъ Стара рѣва.

На 28-й ноемврий най послѣ падна Плъвенъ. 30 хилядната турска армия, слѣдъ единъ отчаенъ опитъ да си пробие пътъ на западъ биде принудена да капитулира.

ГЛАВА VI

Общъ очеркъ на събитията на цѣлия театръ на войната отъ августъ до паданието на Шипка.

По горѣ ний помѣнахме, че въ края на юлий руситѣ бѣха рѣшили врѣменно да се ограничатъ съ строга отбрана и да дочакатъ пристиганието на нови подкрѣпления.

Частнитѣ подкрѣпления, които пристигнаха прѣзъ августъ мѣсяць бидоха употребени за атаката на Плъвенъ, но послѣ 3-тата несполучлива атака, отново вземаха рѣшение да прѣминатъ къмъ отбраната и да дочакатъ пристиганието на послѣднитѣ по голѣми резерви.

Въ първитѣ числа на октомврий мѣсяць, на театра на войната пристигнаха Гренадерския и Гвардейски корпуси. Тѣ бѣха насочени веднага на западъ, съ цѣль да усилятъ Плъвенския отрядъ и да прѣкъснатъ окончателно съобщенията на Османъ паша съ останалитѣ турски армии. Двѣтѣ дивизии отъ Гренадерския корпусъ*) и 3-тата Гвардейска останаха въ съставъ на Плъвенската блокадна армия и стѣсниха оня желѣзенъ обратъ, който трѣбаше да стисне и уничтожи побѣдоносната до сега армия на Османъ паша. Другитѣ двѣ Гвардейски дивизии съ Гвардейската стрѣлкова бригада и часть отъ 3-тата армейска дивизия, съ многочисленна конница, подъ началството на генералъ Гурко, съставиха тѣй нарѣчения Западенъ отрядъ. Послѣдния биде испратенъ на Софийския пжтъ, съ задача да уничтожи

*) Първата дивизия на този корпусъ дѣйствуваше на азиатския центръ и само 2-ра и 3-та на европейския.

У турците въ това врѣме положението на работитѣ се прѣдставляше въ слѣдующия видъ.

Около 80 хиляди души заемаха четирехъгълника на крѣпоститѣ и линията отъ Русчукъ до Елена и съставляваха противовѣсъ на равносилната армия на Наслѣдника Цесаревича.

10 хиляди души заемаха Котленския, Хайнскійския, Твърдишкия и Старорѣцки проходи.

Около 30 хиляди души, подъ началството на Весель паша, заемаха Шипченскитѣ позиции и укрѣпения лагеръ у Шейново.

6—7 хиляди души варяха Роселитския и Троянски проходи и служаха за свѣрзка между Шипченския отрядъ съ она на Араба Конакъ.

35 хиляди, подъ началството на Шакиръ паша, стояха на Арабаконакската и Златишка позиции и въ г. София, като прѣграждаха пѣтицата отъ Егрополь и Орхание за София и Златица.

Около 20 хиляди други на скоро сформировани войски се движаша отъ Македония и Цариградъ за да усилятъ Балканската армия и главно — отряда на Шакиръ паша, който сега се заплашаше и отъ къмъ Сърбия. Въ Цариградъ вървеше една трѣскава дѣятелност по формированието и испращанието на нови части. Прѣдполагаше се въ най скоро врѣмя да се сформирова въ още 60—70 баталиона, които трѣбваше да послужатъ, отъ една страна като общъ резервъ, а отъ друга — като непосредственъ заслонъ на Столицата.

Най послѣ, около 28 хиляди съставляваха гарнизонъ на Видинъ и Бѣлоградчиъ и наблюдаваха проходите, които водятъ отъ долината на Тимокъ въ западна България.

Въ Цариградъ, повидимому, недолуцаха, че руситѣ ще прѣдприематъ нѣщо рѣшително до настѣпването на пролѣтѣта, и бѣха рѣшили да удържатъ Балканската линия съ кордонъ отъ Берковецъ до Слив-

Сега у руситѣ се освобождаваха цѣли 8 дивизии, които можаха да поддрѣпатъ останалитѣ отряди за активни дѣйствиа. Зимата, обаче, бѣше вече настѣпила и въ руската Главна Квартира възникна и се обсъждаше въпроса: да се настѣпили незабавно къмъ рѣшителни дѣйствиа, или да се дочака пролѣтѣта. Генералъ Толбенеъ, а съ него и другитѣ по осторожни съвѣтници на Главнокомандующия, изказваха мнѣние да се усилятъ тритѣ отдѣлни фронта на армията, и да се дочака пролѣтѣта, послѣ което само да се прѣмине въ рѣшително настѣпление. Защитницитѣ на този планъ имаха едно прѣвезлично представление за Балкана като прѣпятствие и считаха, че операцията за форсиранието му, прѣвъ това врѣмя на годината, когато той бѣше покритъ съ дебелъ снѣгъ, е съединена съ голѣмъ рискъ. Другитѣ, на чело съ самия Главнокомандующия и генералитѣ Гурко и Скобелева, не раздѣляха този ваялдъ и, върайки въ износливостѣта и енергията на руския войникъ, бѣха на мнѣние да се дѣйствува незабавно и енергично; тъй като всѣко спиране на операциитѣ щѣше да даде врѣме на противника да събере и организира нова армия, за нова упорита борба. Послѣдното мнѣние взе върхъ и слѣдъ всестранни обсъждения, въ първитѣ числа на декемврий мѣсяцъ, бившата блокадна плѣвенска армия биде распрѣдѣлена както слѣдва: 9-ия армейски корпусъ и 3-тя гвардейска дивизия съ артилерията си се испратиха къмъ Орхание, за усиление на Западния отрядъ на генерала Гурко. Гренадерскитѣ дивизии се оставяха врѣменно около Плъвенъ като общъ стратегически резервъ.

За усиление на Шипченския отрядъ биде назначенъ 4-ия армейски корпусъ, т. е. 16 та и 30-та плѣхотна дивизия, 3-тия стрѣлкова бригада — 3 баталиона, и 9-тия казашки полкъ.

2-рата плѣхотна дивизия се испрати въ Търново, гдѣто трѣбваше да състави общъ стратегически резервъ за Русчукския и Шипченския отряди.

венъ. Имаше, истина, и отдѣлни гласове, които искаваха съмнѣние въ цѣлестобразността на таквазъ отбрана и расхвърленостъ, като прѣпорѣчаха да се отстъпи къмъ Одринъ; но таквизъ се обвиняваха въ отстъпие на патриотизмъ и малодушие, и тѣхнитѣ мнѣния не се слушваха Сюлейманъ паша самъ не вѣрваше въ възможността да се удържи съ располагаемитѣ сили дѣлгата Балканска линия, но нему не достигна гражданското мжество да защитава съ подобающата енергия и отперито единъ планъ, който не можеше да се хареса на тълпата. Надъ главата на турския главнокомандующъ висеше Домоковия мечъ, да навлече на сеоя си гнѣва на Султана и на неразсжждающата тълпа, която искаше ефтини побѣди, и той имъ малодушието да се подчини на този страхъ. Въмѣсто да погледне на злото право въ очигъ, и да направи това, което му диктуваше неумолимата обстановка, патриотизма и висшия дѣлгъ като главнокомандующъ; той губише всичката си енергия за да турси покровители и популарностъ, и да парира интригитѣ на своитѣ противници. Послѣднитѣ, опирайки се на военния министръ Реуфъ паша, дебяха случая да му отгжстятъ, и той се отдаде на течението, безъ да слуша своя здравъ смислъ. Въмѣсто да настои да се остави дѣлгата и неудобна за отбрана Балканска линия, като съсредоточи 80—100 хиляди души въ Одринъ, или пакъ, ако този планъ не сполучи, да снѣме отъ себя си главното командование; той съхранява номинално това звание, и въ дѣйствителностъ върши това, което му диктува военния съвѣтъ отъ Цариградъ. Между туй, слѣдъ паданието на Плъвенъ, бѣше ясно, че Турция се намира на края на пропастьта и трѣваше да се дѣйствува енергично. Ако Сюлейманъ паша настояеше да се съсредоточатъ 80—100 хиляди души на линията Одринъ-Къркьлисе, той можеше да създаде отъ тия два пункта два грандиозни Плъвена, които щѣха да спрѣтъ русската армия още поне на

4—5 мѣсца. Въ това врѣмя можаше да се събере и организира нова армия на Чатаджийската линия и войната да се продължи още на цѣла година. Подобно съпротивление би прѣдизвикало отъ страна на Россия едно висше напяржение на нейнитѣ сили, и кой знае дали Петербургския кабинетъ не би станалъ по отстъпчивъ въ своитѣ трѣбования.

Едипъ отъ мотивитѣ, за да се удържа още Балканската линия, бѣше и надѣждата, че Англия ще обяви също война на Россия; а Султана не искаше да се изгубятъ прѣимуществата, които се получаваха отъ владението на тая отбранителна линия. Въ Цариградъ вѣрваха, че най много слѣдъ мѣсець английскитѣ войски ще се появѣтъ въ Солунъ, Гелиполь и Цариградъ и ще дадѣтъ единъ новъ обратъ на хода на войната.

Но да продължимъ разказа си: На 13-й декемврий Западния отрядъ на генералъ Гурко трѣгва отъ Орхание и Етрополь и на 17-й по голѣмата частъ отъ обходнитѣ колони се слущатъ въ Софийската долина. На 19-й началника на Западния отрядъ атакува Араба-Конашката позиция отъ къмъ тила. Поставения сръщу него турски ариергардъ при Ташкесенъ отъ 8 баталиона се удържа толкова врѣме, колкото бѣше необходимо на Шакиръ паша за да отгжпи къмъ Петричъ, Златица и Ихтиманъ. На 23-й декемврий, частъ отъ силитѣ на генералъ Гурко заематъ София. По този начинъ Балканската линия бѣше форсирована.

Отъ Цариградъ въ това врѣмя засипватъ Сюлейманъ паша съ наляквания и укори, които го правятъ да изгуби вѣско присжтствие на духа. Въмѣсто да помисли серьезно за напушание на Балкана и съсрѣдоточение на силитѣ си, той приема най лошето рѣшение, което можеше да се вземе при ладената обстановка: На разбитата и почти дезорганизирана армия на Шакиръ паша се дава заповѣдъ да задържа дѣлгата и крайно неудобна за отбрана линия — Коприщица, Петричъ, Поибрене,

Ихтиманъ, Самоковъ. Самъ Сюлейманъ паша напуца общото командование и бърза да ржководи тѣзи безразсждна отбрана. Като съзнава отъ друга страна всичката опасностъ на положението си, той, съ разни извѣрвания, се стреми да хвърли поне часть отъ отговорността на Реуфъ паша, и го прави отговоренъ началникъ за отбраната на централнитѣ и источни Балкани. Реуфъ разбира тия интриги и къмъ 24-й декемврий ограничении Бессель паша е прѣдоставенъ на собствена си участь. *По този начинъ, въ най критическата минута, когато съдбата на съхраняваната се турска армия висеше на конелъ, въ това време се явяватъ двама главнокомандуюци, двама заклети врагове, които се мжатъ да гласнатъ единъ друго въ пропастта, въ която трѣбваше да погине цѣлата Империя. Въ последната минута, когато русскитѣ обходни колони вече заобиколяха Шейновския укрѣпенъ лагеръ, Бессель паша е поставенъ въ положение да не знае чии заповѣди да изпълнява. На 26 й той съобщава и на двамата главнокомандуюци за опасността да бѣде отрѣзанъ и уничтоженъ, но на никого отъ тѣхъ не достига гражданското мъжество да поеме на себе си отговорността за отстъпление. Напротивъ, Реуфъ паша още настояваше да се удържатъ заситѣ позиции, като расчитва да спрѣ побѣдоноснитѣ русски колони съ нѣ какво въображаемо прѣмирие, което той наивно вѣрвалъ, че ще му се даде въ такъвъ рѣшителна за русскитѣ побѣди минута. *)* Всичко това, както ще видимъ по натакътъ, стана причина за пълната капитулация на Шипченската турска армия, която послужи като най-блѣстящъ вѣнецъ на досегашнитѣ русски побѣди.

*) Забѣлъжка: Последната телеграфическа заповѣдъ, която получена на 26-то сутрѣнѣта Бессель паша отъ В. министръ, гласеше: „Рѣшено е да се заключи веднага армистия между двѣтъ воююци страни. Азъ ви моля въ името на нашето бойно дружество“, въ името на държавата и на нашия да не останете позициитѣ, които ний защитавахме, тогкова връме наедно. Прѣпоръчвамъ ви също да обѣрните особено внимание за да съхраните свободенъ пѣтъ на отстъплението ви.“

ГЛАВА VI.

Положението на войскитѣ на генералъ Радечки непосредствено прѣди прѣминаването на Балкана.

Къмъ 20-и декемврий собствено на Шипченската позиция стояха: всичката 14-та дивизия и Брянский полкъ отъ 9-та дивизия; а всичко 15 баталиона и 40 орждия отъ разни калибри. Около Зелено дърво бѣха разположени 7 дружини отъ българското опълчение (1-ва, 2, 3, 4, 5, 6 и 10). За непосредствено наблюдение на ближайшитѣ обходни пѣтища бѣха поставени една дружина и 2 сотни у Кръстецъ и една уралска сотня у Топлишъ. Въ Габрово и околнитѣ села оставаха разстроенигѣ полкове отъ 24-та дивизия, които отпослѣ бидоха изпратени въ Търново. Къмъ 22-и декемврий, въ околноститѣ на Габрово пристигнаха отъ Пльвенъ и се разположиха по селата цѣлата 16-та дивизия съ една 4-фунтова батарея, 3 баталиона отъ 3-тия сръбска бригада и 6 сотни отъ 9-ия казански полкъ.

Къмъ сжщото това време, останалитѣ три полка отъ 9-та дивизия, 4-та сръбска бригада съ една плавинска и двѣ полски батареи се разположиха въ Тръвна, Дръново и околнитѣ села. Напрѣдъ на Кръстецъ, както видѣхме, стоеше освѣтъ това една дружина (9-тата) и 2 сотни. Останалитѣ 4 сотни отъ 23-ия казански полкъ бѣха тѣй сжщо се събрали въ Тръвна.

Елена и Хайнския проходъ се заемаха отъ частитѣ на 11-та 26-та пѣхотни дивизии и отъ кавалерията на 13-та кавалерийска дивизия.

Сѣвернитѣ изходи на Роселитския и Тропски проходи се заемаха отъ отряда на генерала Карцева, който

бъше вече на път за Карловс, и, по съображението на главната квартира, тръбваше да се спусне на 21-й декемврий от Балкана за да земе този пунктъ, послѣ което да дѣйствува прѣз Калоферъ срѣщу лѣвия флангъ на Шипченската турска армия.

30-та пѣхотна дивизия тръгна на 24-то на бързо отъ Търново и получи заповѣдь да се сърѣдоточи въ Тръвна.

По този начинъ въ околността на Габрово и Тръвна къмъ 24-й декемврий бѣха събрани 56 баталиона, 8 дружини, 12 сотни и около 100 орждия, които всички можаха да се употребятъ за завладѣването на Шипченския проходъ.

Силитъ на турцитъ около Шипка къмъ това врѣме достигаха до 40 баталиона, 1500 конника и около 100 орждия. По свѣдѣнията, които се имаха, около 25 баталиона съ 60 орждия стояха на позицитъ, 3 баталиона наблюдаваха Мжглицкия път и стояха около това село. Останалитъ, — около 12 баталиона съ 40 орждия и конницата бѣха разположени въ Шейново и въ Казанлъкъ.

Ако сравнимъ силитъ на двѣтъ страни, то ще видимъ, че въ отношение на пѣхотата, генералъ Радецки разполагаше съ грамадно численно прѣвосходство, — около 50 хиляди срѣщу 27—28 турци. По количеството на артилерията двѣтъ страни бѣха равносили. Колкото до кавалерията, турцитъ испърво прѣвъзхождаха своя противникъ, но съ пристиганieto на 3-тъ полка отъ 1-вата кавалерийска дивизия численното прѣвъзходство прѣминаваше на страната на руситъ. Понеже прѣдстоеше да се дѣйствува на една крайно прѣсѣчена мѣстность, то тукъ пѣхотата имаше първенствующе значение, а този който се рѣшеше да води настѣпателни дѣйствия, не можеше да се възползува отъ своята артилерия, освѣнъ въ ограничени размѣри.

Плана на генерала Радецки за прѣминаването на Балкана.

При всичкото численно прѣвъзходство на силитъ, форсированието на Шипченската позиция отъ фронта се явяваше задача почти не изпълнима. Както видѣхме по горѣ, турцитъ бѣха сполучи да заематъ всичкитъ по важни командующи височини и да ги приведатъ въ общо разцово отбранително състояние. Нѣмаше ни педа земя отъ подстъпнитъ на турскитъ позиции, която да се не обстрѣлва съ най-дѣйствителенъ артилерийски и орженъ огънь. На нѣкои мѣста послѣдния бѣше въ нѣколко яруса. Независимо отъ това, Балкана бѣше покритъ съ твърдъ дъбокъ свѣтъ, който силно затрудняваше движението. На много мѣста склоноветъ на височинитъ, а така сѣщо и брустверитъ на окопитъ и укрѣпленията, се покриваха съ дебѣла лѣдена кора. по която бѣше немислимо каквото и да било масово движение.

По сѣщитъ тия съображения бѣха невъзможни охватитъ и тактическитъ обходи. Оставаше слѣдователно едно: да се произведе стратегически обходъ. Послѣдния можеше да стане: или само отъ единъ отъ фланговетъ, или едновременно отъ двата.

Отъ редъ рекогносцировки, които бѣха произведени въ разнo врѣме, и отъ свѣдѣнията събрани отъ мѣстнитъ жители, бѣше извѣстно, че сѣществуватъ двѣ пътеки, по които можеше да се направи обходъ и на двата фланга.

1) Първата отъ тѣхъ излизаше отъ с. Тошлишъ и Зелено дърво, прѣхвърляваше Балкана прѣзъ височинитъ Маркови стѣлби и Чифутъ и се спущаше у Иметли. Ростоянието по права линия съставляваше около 18 километра.

2) Пятъ, който обикаляше дѣсни турски флангъ, излизаше отъ Тръвна, прѣминаваше прѣзъ височината

Кръстецъ и главния балкански хребетъ, слѣдъ което се случаше въ колибитъ Селци. Отъ тукъ пжтеката се раздѣля на два клона, отъ които лѣвня води по Мжглишката рѣка за селото Мжглишъ, а дѣсния, слѣдъ като прѣхвърли още единъ по низъеъ гребенъ, спуща се въ с. Долньо Гузово. Разстоянието по права линия съставлява около 55 километра.

Генералъ Радецки, по указанията на Главнокомандующия, рѣши да испрати по тия двѣ пжтеки двѣ обходни колони, като остави на Шилченската позиция само 15 баталиона съ 40 орждия.

Движението трѣбваше да се почне на 24-й декемврий и да се свърши вечерьта на 26-й. На 27-мо число двѣтъ колони прѣдприематъ едноврѣмненна атака срѣщу Шейновския укрѣпенъ лагеръ, а за облекчение на тѣхнитѣ дѣйствиа, ако трѣба, ще се прѣдприеме отъ фронта демонстративна атака съ силитѣ, расположени на позицията.

Дъсната колона на генерала Скобелева се съставляваше отъ 16-та пѣхотна дивизия, 3 баталиона отъ 3-тата Стрѣлкова бригада, 7 български дружини, 2 роги, отъ 3-ия Салеренъ баталионъ, една планинска и една полска батареи, 7 казашки и една български сотни. Всичко 22 баталиона, 16 орждия и 7 сотни.

Лѣвата колона, подъ началството на генералъ-адютанта князь Свѣтополкъ Мирский, трѣбваше да състои отъ тритѣ полка отъ 9-та дивизия, 4 баталиона отъ 4-та стрѣлкова бригада, една опълченска дружина, една планинска и 2 полски батареи, 5 сотни отъ 23-й казашки полкъ, една рога отъ 5-ий Салеренъ баталионъ. Исключително тия сили се признаха за недостатъчни и въ състава на тая колона бѣше включена и цѣлата 30 пѣхотна дивизия. Всичко 26 баталиона, 24 орждия и 6 сотни.

Войскитѣ трѣбваше да трѣбнатъ съ 6-ти дневенъ запасъ на сухари и съ по 100 патрона на пушка. Часть отъ тия припаси се прѣнасяше на товарни коне. За по-

нататъшното снабдение на обходнитѣ колони, въ Тръвна и Зелено дърво се образуваха особни разходни магазини.

Този бѣше въ общи черти *плана* за прѣдстоящитѣ дѣйствиа. Като го разглеждаме критически, ний не можемъ да се не съгласимъ, че той бѣше твърдѣ рационаленъ и напълно съобразенъ съ обстановката. Главнокомандующия на Дунавската армия излизаше отъ правилото, че за пѣхотата нѣма недостѣпна мѣстность, а тамъ гдѣто мине пѣхота ще се прѣкара и кавалерия и планинска артилерия. Колкото за полската артилерия, тя се даваше на всѣки случай, като се допушаше въ крайность да бѣде оставена на пжтя или повърната обратно. Мжчно можеше наистина да се чака, че при съществуящото положение тя ще се прѣкара прѣвъ тия трудни пжтеки и ще слѣзе отъ планината едноврѣмнено съ пѣхотата, но ако тя достигнеше и по-късно, все пакъ би била полезна, особено ако дѣйствията подъ Шейново получатъ блокаденъ характеръ.

Рѣшението да се обиколи противника отъ двата фланга бѣше така смѣло твърдѣ цѣлесъобразно. Ако обхода се прѣдприемеше само отъ единия флангъ, то резултатитѣ нemoжаха да бѣдагъ тѣй пълни, защото противника би съхранилъ още пжтъ за отстъпление, или къмъ Калоферъ и Пловдивъ, или къмъ Сливенъ и Ямболъ. Отъ друга страна дебуширането отъ планинска мѣстность не може да става освѣнъ постепенно и поешалонно. Ако обхода бѣше извършенъ само отъ една колона, то колкото силна и да се направеше тя, все пакъ рискуваше да бѣде бита по части въ момента когато щѣше да излиза отъ устието на проходите и да се развърща въ полето. Друго бѣше положението, ако обхода се извършаше въ двѣ колони, и едноврѣмнено отъ двата фланга. Въ този случай отбраняющия не ще има възможность да сърѣдоточи едноврѣмнено и срѣщу двѣтъ колони достаточна сила, и той по неволя ще е при-

нуденъ да се дѣли, а съ това се облекчава твърдѣ много най важния моментъ на подобни дѣйствия — излизането изъ планинскитѣ тѣснини.

Всѣка отъ колонитѣ се прави достатъчно силна и самостоятелна за да бѣде въ състояние, ако трѣбва, сама да води отбранителенъ бой срѣщу всичкитѣ сили на противника. Остава само да се пожатѣ, че главната квартира, въ увлѣчението си да усили Западния отрядъ, бѣше оставила въ распоряжението на генералъ Радеcki твърдѣ малко кавалерия. Дѣйствително: въ цѣлия Шипченски отрядъ бѣха събрали само слаби 13 сотни, а послѣ се добавиха още 12 ескадрона и сотни. Въ обща сложность това бѣха 1600 саби. Капитулацията на Вессель паша бѣше една щастлива изненада за русскитѣ. По вѣроятност бѣше, че турския началникъ на Шипченската армия, слѣдъ като открие обхода на двата си фланга, ще се опита да се съпротивлява до гдѣто може, а подиръ ще търси възможность да си пробие пътъ къмъ Стара-Загора и Одринъ. Нѣма съмнѣние, че подобно отстъпление щеше да стане твърдѣ импровизирано, безъ артилерия и обози. Тукъ именно се отваряше широко поле за работа на руската кавалерия. Тя трѣбваше да бѣде достатъчно силна за да прѣслѣдва енергично и да не допусне противника си да влѣзе въ Одринъ. Ако армията на Вессель паша не бѣдеше плѣнена у Шейново, русската кавалерия трѣбваше да бѣде достатъчно силна за да я унищожи, или поне — задръжи на пространството между Шипка и Т.-Сейменъ. За тѣзи последната цѣль, тя бѣше твърдѣ слаба, и едва можеше да импонира на конницата на Вессель паша.

Другъ важенъ пробелъ въ организацията на обхода се явява отсъствието на свързка между двѣтѣ колони и щаба на генерала Радеcki. Ако главната квартира бѣше дала въ распоряжението на последния своерѣменно поне единъ отъ имѣвшигѣ се на театра на вой-

ната 6 телеграфни парка, то двѣтѣ крайни колони можаша да се свържатъ съ телеграфно съобщение и съ това щеше да се гарантира напълно съгласуването на тѣхнитѣ дѣйствия. Лѣвата колона имаше телеграфно съобщение съ главната квартира само до Гръстецъ, дѣсната оставаше свързана безъ таковозъ.

Но да разгледаме движенията и дѣйствиата на обходнитѣ колони.

трудъ движението на кола. Отъ Тръвна до Селци съ авангарда слѣдваха до 2000 души българи съ дървени лопати за да расчистватъ пѣтя. При все това, на дѣното на изринатата снѣжна траншея, оставаше още около $\frac{1}{2}$ аршинъ прѣхавъ снѣгъ, въ който тѣняха краката на войниците, и движението бѣше твърдѣ трудно.

Марша на 24-й Декемврий на лѣвата колона.

Сутринтъ на 24-то число всичкитѣ части отъ лѣвата колона, съ исклучение на 30-та пѣхотна дивизия, бѣха събрани въ околноститѣ на Тръвна.

Авангарда, подъ началството на полковникъ Брокъ, тръгна равно въ 4 часа. Въ него влизаха Стрѣлковата бригада, планиската батарея, една саперна рота и двѣ казашки сотни. Слѣдъ пристиганieto на Кръстець къмъ него се присъединява и 9-та българска дружина.

Колоната на главнитѣ сили почва движението си веднага слѣдъ като се извърветъ частитѣ отъ авангарда. Главнитѣ сили се движатъ въ слѣдующия рѣдъ: една казашка сотия, 33-й Елецки полкъ, 34-й Сѣвски полкъ съ 4 фунтовата полска батарея, 36-й Орловски полкъ съ 9-та фунтовата батарея и най послѣ въ арриергардъ другитѣ двѣ казашки сотни. 30-та дивизия пристига въ Тръвна на 24-й вечерта, и на другия день слѣдва къмъ Селци.

Слѣдъ голѣми трудности и необикновенни усилия, отряда този день прѣмина до с. Селци, при което авангарда пристигна въ 9 часа вечерта и се расположи на бивакъ около самото село*). За охранение на бивака си, той разстави пѣхотни аванпости и освѣтъ това ис-

*) Самото село бѣше изгорено и разорено отъ черкезитѣ и само една уцѣляла къща наименоваше за неговото съществуване.

ГЛАВА VII.

Движението и дѣйствието на лѣвата колона.

Описание на пѣтя.

Както поменахме по горѣ, пѣтя който трѣбваше да прѣмине лѣвата колона отъ Тръвна до Гузово имаше около 55 километра. Това бѣше една гѣсна и стрѣмна балканска пѣтека, по която движението ставаше само лѣтно врѣме и то исклучително пѣша и на товарни коне. Отъ Тръвна до Кръстець, на протяжение 19 километра, пѣтя бѣше сравнително не тѣй стрѣменъ и доволно утълканъ, тѣй като по него до сега ставаха съобщенията между 9-та българска дружина и града Тръвна. Отъ Кръстець се почваше най мѣжната часть. Пѣтеката, слѣдъ единъ малкъ спускъ, се искачва на два, макаръ и не дълги, но твърдѣ стрѣмни рѣта, слѣдъ това тя върви около 3 километра по една широка вълнеста тераса и послѣ въспира твърдѣ стрѣмно на главния хребетъ на Балкана, Отъ върха, тя испърво се спуща доста полегато, но около колибитѣ Селци изведнѣжъ се упира на единъ твърдѣ стрѣменъ спускъ, послѣ което слиза въ самитѣ колиби. Разстоянието отъ Кръстець до Селци е около 22 километра. У колибитѣ пѣтеката се раздѣля на два клона приблизително съ еднаква дължина. И двата се искачатъ на послѣдното прѣдпориѣ на Балкана твърдѣ стрѣмно и сетнѣ се спущатъ въ Тунджанската равнина. Источния клонъ въ с. Мглищъ, а западния въ Долне-Гузово. Разстоянието отъ Селци до Гузово или Мглищъ е около 14 километра, отъ които приблизително половината въспоръ, а другата половина спускъ. По Мглишкия клонъ е възможно съ

прати двѣ кавалерийски застави до гребена на последното прѣдторие, по пѣтицата за Мъглишъ и Гузово. Главнитѣ сили достигнаха последния слускъ около Селци часа въ 12, гдѣто се и расположиха да пощуватъ. Това закъснѣвание се дължеше на необходимостта да се помага на движението на полскитѣ батареи. Влечението на артилерията ставаше тѣй бавно, че началника на отряда още въ 12 часа прѣзъ деня рѣши да повърне обратно 9-ти фунтовата батарея. Колкото за 4 фунтовата, тя, слѣдъ страшни усилия, биде извлечена тоя день до главния само гребенъ на Балкана. Понеже въ сѣщия день князь Свѣтополкъ Мирски получи категорическо подтвърждение да се атакува противника непосредствено на 27-мо число, то той заповѣда щото 4 фунтовата батарея да се остави върменно на прѣвала, да се пропустнатъ всичкиѣ части напрѣдъ, и последния полкъ отъ 30-та дивизия да се погрижи за понатоптошното движение на тия орждия.

По този начинъ, къмъ разсъмнуване на 25-то число, частитѣ на колоната бѣха расположены тѣй: Въ с. Селци: — Стрѣлковата бригада съ 9-тата българска дружина, планинската батарея, петтѣхъ казашки сотни, двата полка отъ 9-та дивизия. На главния гребенъ: 4 фунтовата батарея и Орловския полкъ. Въ Трѣвна 30 пѣхотна дивизия и върнавата се 9-ти фунтова батарея.

Турцитѣ този день не можиха да узнаятъ нищо за движението на колоната, тѣй като, както можа да се констатира, тѣ не държали никакви наблюдаюущи часги по тѣзи пѣтека.

Движението на 25-й декемврий на лѣвата колона.

Сега, за да излѣзатъ въ долината, на авангарда и полковетѣ отъ 9-та дивизия имъ останахъ да прѣминатъ само около 15 километра. Това можеше да се извърше

още на 25 число. Но таквозъ ранно излизание отъ балканскитѣ исходи имаше и извѣстни неудобства: противника можеше да се хвърли на тѣзи колона и да се опита да я разбие прѣди да е слѣзла дѣснага. Отъ друга страна, 30-та дивизия едва този день трѣгваше отъ Трѣвна, и слѣдователно, ако вечерта на 25-то число, или даже прѣзъ деня на 26 турцитѣ атакуваха въ това направление, то половината отъ силитѣ на лѣвата колона не биха могли да взематъ участие въ боя. Прѣдъ видъ на тия съображения, князь Свѣтополкъ Мирски рѣши на 25-й декемврий да се ограничи само съ заеманието на последния юженъ гребенъ на планината, та съ това да облекчи дебуширанieto на цѣлата колона на другия день.

Рано сутринта на 25-то число, салерната рота съ работницитѣ българистѣиха къмъ расчитване на пѣти за Гузово. Авангарда на полковникъ Крока получи заповѣдъ да трѣгне слѣдъ саперитѣ, и *като се искачи на тревена, да земе позиция и се спрѣ, безъ да ираца на далечъ раззидитъ си*. Елецкия полкъ трѣбваше да се спустне въ колибитѣ Селци и, като продължи пѣтя, да се расположи задъ стрѣлковата бригада въ резервъ. Сѣвския и Орловския полкове този день трѣбваше да се спуснатъ до помѣнатитѣ колиби и да се спрѣтъ на бивакъ около тѣхъ. Полковетѣ отъ 30-та дивизия — да върветъ отъ Трѣвна за Селци и да пощуватъ на поляната, на която прѣдидущата нощъ бивакираха двата полка отъ 9-та дивизия, близо до Селци.

Всичкиѣ тия распореджания бѣха изпълнени безпрѣпятствено. Авангарда около 11 часа излезе на грѣбена и зае назначената му позиция. Турцитѣ и до сега не бѣха открили движението на лѣвата колона. Полковетѣ на 30-та дивизия късно вечерта достигнаха бивака си, при което последния отъ тѣхъ влече още нѣколко врѣмѣ останената отъ Орловцитѣ четирфунтова батарея, но понеже стана ясно, че тя нѣма да може да мине

Балкана, освѣнъ слѣдъ нѣколко дѣня, а боя, както видѣхме, се проектираше за 27-й число; то начальника на колоната заповѣда и тѣзи батарея да се върне обратно въ Тръвна.

Движението и дѣйствиата на 26-й декемврий на лѣвата колона.

За 26-то число прѣдстоеше да се изпълни една отъ най деликатнитѣ задачи на подобни операци — *дебуширанието и безопасното развръщанне въ долината на Тунджа*. За тѣзи цѣль, 2-рата бригада отъ 30-та дивизия съ една казашка сотня получи заповѣдъ, подъ началството на генерала Шнитникова, да тръгне по пътя за Мъглищъ, да земе това село и да обезпечи лѣвия флангъ на колоната отъ къмъ Хайкей и Нова-Загора. Авангарда на полковникъ Крокъ — да остане на позицията си и да дочака пристиганието на главнитѣ сили. Българската дружина остава въ колибитѣ Селци за обезпечение на тѣла.

Часа въ 10 сутринята, главнитѣ сили пристигнаха на авангардната позиция. Сега вече можеше да се пристъпи и къмъ спущанието въ равнината. Напрѣдъ тръгнаха двѣ казашки сотни и салерната рота съ 16-ия стрѣлковъ баталионъ; българитѣ работници вървѣха съ авангарда и расчистваха пътя. Около 1 часа слѣдъ пладнѣ, прѣднитѣ части се приближиха до послѣдната тераса съвършено още незабѣлзани отъ противника. Казашкитѣ сотни се испрацацатъ напрѣдъ за да заобиколятъ селото Горне-Гузово, послѣдното се намираше у политѣ на единъ стрѣменъ рѣгъ, та приближаванието можеше да стане съвсѣмъ незабѣлзано. Непосредственно слѣдъ казацитѣ вървеше развѣрнатъ въ боенъ редъ 16-ий стрѣлковъ баталионъ. Конницата изведнѣжъ се нахвърлява на селото и го заобикаля, стрѣлцитѣ и съперната

рота влизатъ въ него. Жителитѣ турци, изненадани, избѣгватъ и се затварятъ въ джамията и къщата; нѣколко башибозуци произвѣждатъ единични изстрѣли. Слѣдъ това, казацитѣ на бързо заематъ и селата сръбне и долне Гузово и, подкрѣпени отъ 3-тя сотня, достигатъ до Янина. Само сега отъ къмъ Шишка се показаха нѣколко черкески сотни. Казацитѣ, подкрѣжани отъ двѣ роти отъ 16-й Стрѣлковъ баталионъ и двѣ плавински оръдия, се спѣшватъ и принуждаватъ турската конница да отстъпи задъ Янина.

Часа около 4 слѣдъ пладнѣ, цѣлия отрядъ се спусна и зае на всѣки случай отбранителна позиция на линията прѣдъ двѣтѣ села Гузово. Дѣсния флангъ бѣше загнать малко назадъ като се опираше въ планината и съ фронтъ сръщу Шишка.

Около това врѣме се забѣлза въ лѣво и случанието къмъ Мъглищъ на колоната на генерала Шнитникова. Часа около 5 отъ тамъ се зачу доволно силна прѣстрѣла, която обаче, слѣдъ $\frac{1}{2}$ часъ се прѣкрати. Въ 7 часа генералъ Шнитниковъ донесе, че той сръбцналъ въ това село три турски табора, които атакувалъ и отхвърлилъ на истокъ.

Прѣзъ пощата частитѣ испратиха аванпости и останаха да ноцуватъ на заетата позиция. До мръкване по шосето отъ Казанлъкъ къмъ Шишка се забѣлзваше усилено движение на нѣколко кавалерийски групи и множество отдѣлни всадници. Около самия градъ тѣ сжщо се виждаше движение на пѣхота и кавалерия, които, повидимому, засаха на бързо позиция за неговата отбрана. По всичко се виждаше, че изненаданитѣ турци вземаха на бързо мѣрки за една упорита отбрана.

Между туй, началника на лѣвата колона получи въ този дѣнь вторично потвърждение непрѣмънно да атакува на 27-мо число. Като се има предъ видъ обстоятелството, че между двѣтѣ обходящи колонни не съществуваха непосредствена сръзка, но че послѣдната

се поддържахше чръзъ генералъ Радечки, естествено бѣше да се прѣдполага, че и тя ще атакува отъ западъ на 27-мо число. Началника на лѣвата колона се надѣеше чръзъ 26-то число да влѣзе и въ непосредственна връзка съ дѣсната. Слѣдъ зрѣло обсъждане, обаче, това се призна за неодолима задача. Дѣйствително, Грѣвненската колона располагаше съ твърдѣ ограниченото количество кавалерия, а турцитѣ имаха очевидно прѣвъсходство. Ето защо въ шаба на колоната признаваха за рисковано да правятъ опитъ за търсение свързка къмъ Иметли, което отстоеше отъ Гузовската позиция на повече отъ 20 километра. Оставаше да се чака, щото връзката да се възстанови на другия день, въ връме на самия бой.

Прѣдъ видъ на всичко изложено, частитѣ сърѣдоточени у Гузово, получиха заповѣдъ на другия день да настѣпятъ къмъ с. Шипка, което и да атакуватъ. Тукъ трѣбва да забължимъ, че генералъ Радечки както и Святотополкъ Мирский и до сега нѣмаха ясни данни за сѣществуванието на укрупнения лагеръ у Шейново.

Едновърменно съ това за обезпечение на лѣвия флангъ и тила, призна се необходимо, да се атакува и засеме и гр. Казанлъкъ. Послѣдната тѣзи задача биде поручана на 2-та бригада отъ 30-та дивизия, която, както видѣхме, на 26-то число зае Мѣглишъ. Генералъ Шингликовъ получи заповѣдъ, да остави единъ баталионъ въ послѣдния пунктъ за обезпечение на тила отъ къмъ Хайнкей, а съ останалитѣ 5 баталиона да настѣпаи къмъ Казанлъкъ.

Движенито и маневриранито на 27 мо число на лѣвата колона.

Сутрента на 27-мо число деля бѣше ясенъ и слънчевъ. Снѣга въ долината имаше срѣдня дебелина около 10—15 сантиметра и не прѣдставляваше особно прѣ-

питствие за движението. Студа бѣше твърдѣ умѣренъ и държеше войницитѣ въ едно бодро и възбудено състояние.

Войскитѣ се построиха въ резервни колони и чакаха заповѣдъ да тръгнатъ. Князь Святотополкъ Мирски обаче още не бързаше. Той очакваше да чуе началото на боя отъ къмъ дѣсната колона. Часа около 9 дѣйствително се зачуха нейде далечъ на западъ испърво единични изстрѣли, а послѣ дружни залпове, къмъ тѣхъ се прѣмѣнаха и оржейни изстрѣли. Нѣмаше никакво съмнѣние, че тамъ се биятъ войскитѣ на генералъ Скобелева. Трѣбваше слѣдователно да се върви. Въ 9 часа равно се раздаде заповѣдта „напредъ“. Войницитѣ снесаха шапки и се кръстяха на бърже и гѣститѣ колони, прѣдпестествани отъ рѣдка верига, се залюляха по бѣлото бѣгѣтище поле. Понеже, споредъ имевшитѣ се свѣдѣния, селата Янина и Хаской бѣха заети отъ турскитѣ пѣхотни части, то настѣплението ставаше въ боенъ редъ. Въ първата линия на дѣсния флангъ вървеше 13-ия стрѣлковъ баталионъ, влѣво отъ тѣхъ 15-ия и 16-ия съ планинската батарея, а на крайния лѣви флангъ 14-ия баталионъ и двѣ сотни казаки. Отзадъ въ частенъ резервъ слѣдваше 33-ий Елецки полкъ, а още по назадъ-общия резервъ отъ 34-ий, 35-ий и 117-ия Ярославски полкове; 120-ия Серпуховски полкъ биде оставенъ врѣменно на позицията въ Гузово. Войскитѣ отъ първата линия вървяха поротно въ двѣ линии съ рѣдка верига на напредъ. Частния и общъ резервъ се движиха въ слѣстени баталионни колони.

Боя на 27 мо число въ лѣвата колона.

Бодро и увѣрено тръгнаха напредъ войницитѣ отъ славнитѣ баталиони на „Желѣзната стрѣлкова бригада“. Тѣ вече втори пътъ минаваха тѣзи полета, които въ

юлий мѣсяцъ бѣха оръсени съ кръвта на тѣхнитѣ дугари. Тѣ вѣрваха, че и сега, както тогазъ, ще гонятъ прѣдъ себя си оплашения врагъ. Стройно слѣдваха задъ тѣхъ и испитанитѣ вече въ боеветѣ полкови отъ 9-та и 30-та дивизия. Съ приближаванieto до с. Янина, колоната биде срѣцната отъ огъня на турската пѣхота, която заемаше това село. Слѣдъ една, обаче, непродължителна прѣстрѣлка, противника напустна селото и отстъпи на западъ. Това бѣха два слаби баталиона, които заемаха селата Янина и Хаскей, като прѣдни пунктове. Часа около 11, прѣднитѣ части на колоната достигнаха шосето, гдѣто се и спрѣха.

Между туй турцитѣ вече бѣха открили силенъ артилерийски огънь отъ укрѣпения лагеръ. Въ това врѣмя истрѣлитѣ на западъ утихнаха. Последнето обстоятелство силно безпокоеше началника на лѣвата колона. Въ лѣвентѣ обстоятелства трѣбваше да се избере едно отъ двѣтѣ: или да се атакува рѣшително, или пакъ бойната частъ да се укрѣпи на загатата позиция и да чака възобновлението на боя отъ колонната на генералъ Скубелева.

Началника на колоната събра около себя си началницитѣ на отдѣлнитѣ части, и, слѣдъ кратко съвѣщание, биде рѣшено да се изпълни въ точностъ заповѣдта на командира на 8-ия корпусъ, т. е. да се атакува. Но прѣди да пристѣпимъ къмъ изложението на самия бой, да направимъ кратко описание на Шейновския укрѣпенъ лагеръ, источния фронтъ на когото и състави предметъ за атаката на лѣвата колона.

Описание на Шейновския укрѣпенъ лагеръ.

(Гледай планъ № 9).

Шейновския укрѣпенъ лагеръ съставляваше единъ кръгъ съ радиусъ около единъ и четвъртъ километра. По

окръжността му бѣха построени 14 отдѣлни редута и траншеи на разстояние единъ отъ други отъ 700—800 крачки. Отдѣлнитѣ джги на този кръгъ съставляваха укрѣпени позиции съ четири фронта: Сѣверо-источната и юго-источна страни съставиха двѣ позиции, които трѣбваше да атакува лѣвата колона. Сѣверо-западния и юго-западния — други двѣ позиции обърнати къмъ мѣстото, отъ гдѣто трѣбваше да атакува дѣсната колона.

Най силни се прѣдставляваха редутитѣ № 2 и 3 на юго-западния фронтъ и редутитѣ № 4 и 1 на источния. Останалитѣ имаха по слаба углублена профили и се прѣдзначаваха за по двѣ роги и 2 оръдия.

Прѣдъ источния фронтъ бѣше расположена групата укрѣпления № 5, която съставляваше единъ видъ прѣдна позиция на този фронтъ. Редутъ № 1 бѣше расположенъ на една голѣма искусствена могила, която се намираще на разстояние 1200 крачки отъ южния край на с. Шипка. По склоноветѣ на тѣзи могила бѣха построени редъ пѣхотни ложементи въ видъ на вигло. Тѣзи могила съставляваше редиютъ на цѣлия укрѣпенъ лагеръ, свързваше последния съ позицията на планината и заедно съ това тамъ се располагаше главната квартира на Вессель паша. Укрѣпленията № 5 тѣй сжцо се располагаха на върховетѣ и склоноветѣ на петъгъхъ отдѣлни искусствени могили.

Редутитѣ № 2-й и 3-й бѣха расположения на сами западенъ край на Шейновската кория, благодарение на което се маскираха твърдѣ добрѣ отъ гората. Отдѣлнитѣ редутѣ бѣха усилены съ пѣхотни окопи отпрѣдъ и отъ страни. Мѣстността прѣдъ укрѣпения периметръ бѣше на всѣкадѣ открита и достъпна, и се обстрѣлваше съ твърдѣ силенъ пехотенъ и артилерийски огънь. Само у Юго-Источния жгълъ подстъпа отъ къмъ Сегереченската кория бѣше сравнително по удобенъ и тукъ, приближаванието до 1000 крачки можаше да стане безнаказано прѣзъ корията.

Селото Шипка имаше чисто административно значение като складочен пунктъ, за това заеманието му не можеше да поведе къмъ нѣкакви сѣщественни тактически изгоди. Напротивъ ранното влизане въ него би поставило атакующия въ положението между два огня.

Разстоянието на укрѣпления лагеръ отъ Гузово е $10\frac{1}{2}$ километра; отъ Иметли — около 6. При настѣпванието къмъ источния фронтъ, атакующия, като се почне отъ с. Хаскѣй, нѣма никакви укрѣпленія и трѣбва да атакува испърво прѣдната позиция съ укрѣпената група № 5, и послѣ главната, която се намира задъ първата на 800—1000 крачки. При настѣпванието отъ Иметли къмъ Шейново мѣстността е сѣщо открита но има и нѣколко малки долища, които се спущатъ на югъ отъ планината и които прѣдставляватъ доволно добри укрѣпленія за разположение резервитъ на атакующия.

Вътрѣ въ лагера бѣха построени дѣли колонии отъ землянки, блиндиrowани погребѣ, бараки, болнични постройки и пр. Всичкигѣ изобщо стѣсняваха движението, но заедно съ това даваха и извѣстно закрытие на резервитъ на отбраняющия. Селото Шейново бѣше въ полуразрушено състояние. Двѣ вади пресичаха лагера отъ сѣверъ на югъ и тѣхнитѣ логовища даваха сѣщо извѣстно закрытие за резервитѣ.

Силитѣ на турцитѣ и тяхното распределение.

Къмъ описиваемото врѣме, турцитѣ располагаха: 38 баталиона на Шипка, 3 баталиона въ Мъглишъ и единъ въ Казанлъкъ. Мъглишкитѣ баталиони, както видѣхме, отгѣпиха на истокъ, но частъ отъ тѣхъ, вѣроятно сѣ се присѣдинили къмъ войскитѣ въ Казанлъкъ. Баталиона отъ Казанлъкъ се присѣдини прѣвъ нощта отъ 26—27 число къмъ Шипченския гарнизонъ. По този начинъ къмъ 27-мо число Вессель паша располагае съ около 40 баталиона, 1500 конника и около 100 орѣ-

дия. Отъ тѣхъ 20—25 баталиона съ 60 орѣдия стояха на позицитѣ на Балкана, останалитѣ 15—20 баталиона съ 40 орѣдия, и всичката конница бѣха сѣрѣдоточени въ укрѣпления лагеръ. Тѣй като Шипченскитѣ турски части бѣха получили нѣколко пѣти укомплектоване, то общата численность на отряда на Вессель паша достигаше 25—26 хиляди души съ 103 орѣдия*).

Вътрѣ въ лагера бѣха сѣрѣдоточени значителни запаси, които, заедно съ запаситѣ на Казанлъкъ допущаха да се издържи тукъ една продължителна отбрана. Турцитѣ повидимому сѣ се и готвили да създадатъ отъ тоя лагеръ единъ упоренъ пунктъ на подобие на Плъвечъ.

Хо̀да на боя.

Но да продължимъ расказа си за боя на 27-мо число. Ний оставихме бойния редъ на лѣвата колона въ момента, когато тя, слѣдъ като достигна с. Хаскѣй, се приближи и спрѣ около Шосето Шипка — Казанлъкъ. Разстоянието отъ тукъ до прѣдната турска позиция бѣше около 2 километра. Турцитѣ, които заемаха групата укрѣпления № 5, откриха силенъ артилерийски огънь. Едноврѣменно съ това тѣхната бойна линия отъ къмъ с. Шипка и Сѣвереченската кория загъна лѣвия си и дѣсния флангъ на прѣдъ и почна да фланкира частитѣ отъ бойния редъ на настѣпаящия. Понѣже разстоянието бѣше голѣмо, то послѣдния откри огънь само отъ планинската батарея. Въ това врѣмя на лѣвия русски флангъ, около Сѣвереченската кория, се показа значителна турска кавалерийска частъ.

*) Забѣлѣжка. Вессель паша въ своитѣ показания прѣвъ сѣдѣ, който съляше Сюлеймана исчислява своитѣ сили на 40 бат. или 22 хиляди души съ 22 орѣдия, но това е очевидно нѣкоя необяснима грѣшка особени по отношение на артилерията, защото рускитѣ вземаха тукъ 103 орѣдия.

За обезпечение на този фланг бидоха испратени и ос-
таналитъ три казашки соти. Осънъ това, въ това на-
правление отиде и единъ баталионъ отъ Орловския пѣ-
хотенъ полкъ. Грижитъ за обезпечението на този флангъ
се признаваха за крайно необходими, тъй като Казан-
лъкъ още не бѣше застъпъ, а тамъ, по събранитѣ свѣ-
дѣния, турцитѣ имаха нѣколко баталиона. Освѣнъ това
бѣха получени свѣдѣния, че Вессель паша чакалъ
10000 помощъ отъ Стара или Нова Загора, подъ лич-
ното началство на Сюлейманъ паша.

Позицията, която прѣдстоеше сега да атакува лѣ-
вата колона се пропакеше на три километра, при което
лѣвия ѝ флангъ се опираше въ шипченскитѣ лозя и
южнитѣ контръ форси на Балкана, а дѣсния — дости-
гаше до Секереченската кория.

Между туй, по нагаташното стоение на позицията
около посето се признаваше за бесполезно. Почнаха да
се появяватъ значителни загуби. Ето защо, въ 11 1/2
часа, стрѣлковата бригада получи заповѣдъ да настѣпи.
Спиранията на тѣзи равна мѣстность бѣха съединени
съ голѣми загуби, че тѣ бѣха и безцѣлни. Сериозна
подготовка на атаката бѣше невъзможна, тъй като
срѣщу оржейния огънъ турцитѣ бѣха добре укрити, а
разрушителното и фугасно дѣйствие на планинската ар-
тилерия бѣше невъзможно. Оставаше слѣдователно едно:
да се върви стрѣмително въ атака. Храбритѣ стрѣлци,
прѣдшествувани отъ своитѣ офицери и отъ слаба верига,
тръгнаха напрѣдъ съ ускоренъ ходъ. Рогитѣ се пост-
роиха въ разгънатъ строй и разрѣдиха редоветѣ. Тур-
цитѣ откриха убийственъ огънъ.

Съ приближението на 200 крачки отъ укрѣпениѣтѣ
могили, стрѣлцитѣ бѣха спрѣни на минута и откриха
огънъ. Въ това време планинската батарея на полков-
ника Гладкова се приближи на 800 крачки до позиция-
та на противника и откри чѣстъ огънъ, при което тя
случи да запали една неприятелска зарядна ракла,

която избухна съ голѣмъ трѣсъкъ. Това обстоятелство
произведе въ редоветѣ на турцитѣ извѣстно забъркване.
Стрѣлцитѣ се възползуваха отъ този моментъ и се
хвърлиха въ атака. Турцитѣ почнаха да оставятъ око-
питѣ, но една значителна частъ продължаваше да се
съпротивява упорно. Още минута и стрѣлцитѣ заобико-
лиха могилитѣ. Последнитѣ бѣха покрити съ ледъ и ис-
качието по тѣхъ бѣше твърдѣ мѣчно. При все това,
отдѣлни групи почнаха да се искачатъ. Завърза се же-
стока борба на ножове. По-голѣмата частъ отъ защит-
ницитѣ на окопитѣ биде уничтожена, и само около 70
души паднаха въ плѣнъ. Между другото турцитѣ оста-
виха и три полски оржия, отъ които едното подобито, а
другитѣ двѣ веднага се обърнаха срѣщу втората турска
линия. Стрѣлцитѣ понесоха въ тѣзи атака около 600
души загуба. Баталионитѣ бѣха силно забъркани и из-
нурени. Тѣ заеха турскитѣ окопи и откриха огънъ.

Въ това време, турцитѣ на своя лѣвъ флангъ око-
ло село Шипка, почнаха да се сърѣдоточавагъ и усил-
ватъ. По видимому, тѣ се готвяха да прѣминагъ въ
настѣпление срѣщу дѣсния русски флангъ.

За поддържка на първата линия биде извиканъ
33-ия Елецки полкъ. Два баталиона отъ него усилиха
дѣсния флангъ, като се расположиха въ частна поддър-
жка задъ 13-ия Стрѣлковъ баталионъ. Третия баталионъ
на този полкъ остана да усиле центра. Общия резервъ
се приближи и застана близо до посето, около с. Хас-
кей. Началника на Трѣвненската колона, заобиколенъ
отъ щаба си, наблюдаваше за хода на боя отъ тукъ.

Часа около 2 слѣдъ пладнъ, подиръ слаба подго-
товка на атаката съ огънъ, князь Святополкъ Мирски
рѣши да атакува и втората линия, а именно редута
№ 4 въ центра и с. Шипка на лѣвия турски флангъ.
Разстоянието на противника бѣше отъ 800 — 1000
крачки. Дружно станаха и бодро тръгнаха на напредъ
и този пътъ храбритѣ стрѣлци. Турцитѣ пуцатъ по

настъпвающитѣ цѣль ураганъ отъ куршуми и гранати, загубитѣ бѣха твърдѣ чувствителни. Скоро почна да се забълъзва едно намаление на хода. Частнитѣ началници се ползватъ отъ малкитѣ сѣнки на мѣстността и спиратъ уморенитѣ и истощени части на разстояние 200 — 300 крачки отъ главната неприятелска позиция. Огъня на турцитѣ достигна неимовѣрна сила. На фланга, на единъ отъ конгрфорситѣ надъ с. Шипка, се появи една неприятелска батарея, която почна да афилира цѣлия боенъ рѣдъ. Загубитѣ бѣха огромни. Нервигѣ на настѣпающия достигнаха крайного си напряжение. Чувствование се вече, че за понататашно движение силитѣ особено моралнитѣ бѣха исчерпани.

Между туй, турцитѣ, ободрени отъ това спирание на атакующия, рѣшаватъ да прѣминатъ сами въ настѣпление. Въ центра, и особенно на лѣвия турски флангъ, се показаха сгъстени маси. Прѣдшествувани отъ гъста верига, която продължаваше да стрѣля, тѣ се хвърлиха въ конгръ атака. Источениитѣ отъ продължителния бой стрѣлци не издържаха и повърнаха назадъ.

Въ това врѣме отъ общия резервъ биде испратенъ въ поддръжка Сѣвския пѣхотенъ полкъ. Храбрия полковникъ Жиржински бързо разгѣва своитѣ баталиони по рогно въ двѣ линии, и испраща два баталиона сръбшудѣния русски флангъ и единъ къмъ центра. Пристигаието на Сѣвскитѣ баталиони, обаче, спрѣ отстъплението само на минута. Макарь крайния дѣсенъ флангъ и да бѣше сполучилъ да навлезе въ с. Шипка, но напора на турцитѣ бѣше тѣй силенъ, че скоро всичкия русски боенъ рѣдъ повърна и продължи отстъплението. Сѣвския полкъ биде увлѣченъ заедно съ разстроснитѣ части отъ Стрѣлковата бригада и Елецкия полкъ. Още малко и турцитѣ можаха да заематъ отъ ново своята първа позиция. Тѣхния краенъ лѣвъ флангъ бѣше почналъ да обикаля дѣското русско крило. Въ тѣзи критическа минута пристига на помощъ Орловския полкъ. Стрѣмител-

ното и грозно мѣлчеливо движение на баталионитѣ на тѣзи полкъ, принуждаватъ противника да се спрѣ, а прѣднитѣ русски части — да заематъ огново и се утвърдятъ на позицията около моголитѣ № 5. Почва се усилена оржейна прѣстрѣлка, смѣсена съ грѣма на артилерията. Турцитѣ неиздържатъ този огънь, и отъ своя страна повръщатъ назадъ къмъ главната си позиция.

Въ общъ резервъ у князь Святополкъ Мирски сега оставаха само два баталиона отъ Ярославския полкъ. Отъ Казанлъкъ още нѣмаше никакви извѣстия. Не се чуваше нищо и отъ къмъ колоната на генерала Скобелева, колто по условнето трѣбваше да атакува днесъ. Турцитѣ, повидимому, бѣха събрали га своя источенъ фронтъ значителни сили. Загубитѣ на лѣвата колона бѣха огромни. Бригадниа генераль Домбровски, командиритѣ на Елецкия и Сѣвски полкове и двама отъ коменданитѣ на стрѣлковитѣ баталиони бѣха ранени. Една значителна часть отъ офицеритѣ и повече отъ 1000 долни чинове тѣй сжщо бѣха излѣзли отъ строя. Въ нѣкои части патронитѣ бѣха на съвршване. Войницитѣ прѣвъ този день не получиха горѣща храна. Сухарния ранцевъ запасъ тѣй сжщо бѣше на привършване.

При тѣзи условия, да се атакува повторно бѣше безразсѣдно, и началника на лѣвата колона взе рѣшение да се *укрѣпи на заетата позиция и да чака по-нататѣмното развитие на събитията*. Съ настѣпване на темнината огъня почна да отслабва и скоро съвсѣмъ прѣстана. Само турцитѣ още сегисъ тогисъ испращаха по нѣкой залпъ.

Веднага слѣдъ мръзване, на позицията пристига саперната рота заедно съ командира на баталиона опитния и енергиченъ полковникъ Свищевски. Отъ резерва и отъ обоза биде събранъ всичкия шанцевъ инструментъ. Подъ ржководството на салеритѣ, войскитѣ отъ бойната линия пристѣпиха трѣскаво къмъ работа. Земята бѣше силно замръзнала и се поддаваше мжчно на рование.

Пророботиха прѣз цѣлата ноцъ. Къмъ сунринята за-
тата линия бѣше достагочно усилена, и лѣвата колона
можеше да сръщне противника съ увѣренность, че ще
се удържи. Въ центра и на двата фланга бѣха построени
три люнета, които служаха като опорни пунктове. Между
тѣхъ се построиха пѣхотни окопи. Артилерията биде
расположена въ особна батарея около моилитѣ. Око-
питѣ на самитѣ могили бидоха прѣправени и приспо-
собени за стрѣла на западъ. Брустверитѣ се насип-
ваха отъ материала, който се намѣряше подъ ржка,
като главенъ материалъ послужиха каманитѣ и снѣга.
Ядрото на бруствера на единъ отъ окопитѣ биде напра-
вено отъ труповетѣ на убититѣ войници и коне. Снѣгъ
и камание войницитѣ носяха въ политѣ на шинелитѣ
си и въ палаткитѣ. Разбиванието на окопитѣ биде въз-
ложено на саперната рота, която до вечера на 27-мо
число се държеше въ дѣлокъ резервъ. Когато ротата
пристигна на позицията бѣше се вече съвсѣмъ стѣмвило.
Понеже въ началото на работата турцитѣ врѣменно
бѣха прѣбрагали огъня, то саперитѣ сръщаха голѣми
загруднения при ориентировката и нѣкои отъ окопитѣ
се разбиваха перпендикулярно къмъ линията на непри-
телската позиция. Скоро обаче турцитѣ възобновиха
огъня и само тогава по изстрѣлитѣ можиха да се испра-
вятъ направенитѣ грѣшки.

За посрѣщане случайноститѣ на другия день, на-
чалника на лѣвата колона взе още редъ мѣрки. На
генералъ Шнигниковъ, който въ 7 часа вечера дон-
саше, че заелъ безъ бой Газанлъкъ, бѣше заповѣдано
да остави въ този пунктъ 1 баталионъ, а съ другитѣ
4 да настѣпи по шосето, и сутрента да атакува южния
фронтъ на противника. Отъ Серпуховския полкъ тѣй
сжщо бидоха приближени и присединени къмъ общия
резервъ два баталиона. Войницитѣ отъ бойната линия
бидоха снабдени съ патрони отъ запаса, който се но-
саше на товарнитѣ коне. На генерала Радецки се ис-

праги екстренно и подробно донесение за положението
на колоната, като се моляше да взема мѣрки за облѣг-
чение на участъта ѝ. То се завършваше съ думитѣ:
„загубитѣ ни сж голѣми, отстъплението невъзможно, за
Скобелова не се чува нищо, положението ни е крайно.
Отървете ни, трѣбватъ патрони и храна“.

И тѣй боя на 27-мо число въ лѣвата колона се
свърши, безъ да се получатъ нѣкакви съществени ре-
зултати. Частния успѣхъ, достигнатъ прѣзъ деня се
почти заличаваше отъ огромнитѣ жертви направени за
него. Нѣщо повече: тѣзи изолирована атака трѣбваше
да убѣди противника въ слабостта на силитѣ, които
му бѣха противопоставени, и твърдѣ въроятнo бѣше, че
той, сутрента на 28-мо число, ще се нахвърли съ прѣ-
въходни сили сръщу истощенитѣ части на Святополкъ
Мирски. Прѣзъ ума на началника на лѣвата колона
минаваха въ тѣзи тѣжка ноцъ всевъзможни една отъ
друга по мрачни мисли: Ако Скобеловъ не дойде на
помощъ прѣзъ 27-мо число, той очевидно е спрѣнъ отъ
важни неодолими прѣпятствия, тѣй като неговия пѣтъ
бѣше въ два пѣти по късъ, и той би трѣбвало да се
спустне въ Иметли отдавно. Ще рече лѣвата колона
бѣше прѣдоставена сама на себя си. Ако прѣзъ ноцъта
Бессель паша остави на планината само слаби заслони,
а събере повечето си сили въ Шипка, то Тръвненския
отрядъ може да бѣде уничтоженъ. Нѣма ли да се появи
още отзадъ 10 хиляднитѣ отрядъ, за който говоряха
тѣй настоячиво—плѣненитѣ турци, че се очаквалъ?...

Боя на 28-й декемврий въ лѣвата колона.

Сутрента на 28-мо число деня бѣше облаченъ.
Балкана и лагера на противника бѣха покрити съ гъста
мъгла, сръдѣ която едва се мяркаха очертанията на

грознитѣ редути. Слѣдъ малко мъглата въ долината се поразрѣди, но върховетѣ на Шипка оставаха все още нецроницаеми.

Расположението на частитѣ отъ лѣвата колона сутрента бѣше слѣдующето: на дѣсния *флангъ* сръщу с. Шипка стояха три баталиона отъ Сѣвския полкъ, 13-й стрѣлковъ баталионъ и единъ баталионъ отъ Елецкия полкъ. Тѣзи части заемаха новопостроенитѣ прѣзь нощта окопи и нѣкои отъ колибитѣ и плевницата до источния край на селото. Крайния дѣсенъ флангъ се опираше въ стрѣмнитѣ контръ-форси на Балкана.

Въ *центра* бѣха расположены планинската батарея съ двѣтѣ турски орждии, 14-й и 15-й стрѣлковы баталиона и два баталиона отъ Орловския полкъ. Тѣ заемаха могилитѣ и окопитѣ около тѣхъ.

Лѣвия флангъ се заемаше отъ 16-й стрѣлковъ баталионъ, два баталиона отъ Елицкия полкъ и единъ Орловски баталионъ. Охранението на крайния лѣви флангъ биде поручено на тритѣ казашки согни отъ 23-й Донски казашки полкъ. Задъ този флангъ, като частенъ резервъ, биде оставенъ единъ баталионъ отъ Ярославския полкъ.

Два баталиона отъ Ярославския полкъ и два отъ Серпуховския съ двѣ казашки согни съставиха *общи резервъ* и се расположиха на западния край на с. Хаской.

Въ Гузово остана третия баталионъ отъ Серпуховския полкъ, а въ Мжглишъ — единъ баталионъ отъ Каломенския. Българската дружина все още оставаше въ колибитѣ Селци и служеше като дѣсенъ заслонъ отъ къмъ висотата голѣмъ-Бердекъ. Петѣтѣхъ баталиона отъ Шуйския и Каломенския полкове бѣха въ Казанлъкъ и трѣгнаха по пѣтя за Шипка.

По този начинъ, отъ общата численность на колоната въ 26 баталиона, въ бойната линия се намираха 13 баталиона, въ общъ резервъ 4, или *всичко на моментъ на сраженнето 17 баталиона*. Останалитѣ 10

баталиона, т. е. *повече отъ 1/3 отъ силитѣ оставаха като обезмечени на тила и лѣвия флангъ*.

На разсъмнувание турцитѣ усилиха орждейния огънь. Скоро загърмя и артилерията имъ. Повидимому, на источния фронтъ тѣ имаха около 20 орждии. Князь Свѣтополкъ Мирски бѣше рѣшилъ да остане на връме въ чисто отбранително положение, за това на турския огънь почнаха да отговарятъ съ сжщото. Борбата, обаче, на слабата русска артилерия бѣше твърдѣ не равна. Скоро огъня на турцитѣ взе твърдѣ силни размѣри; въ вжтрѣшността на лагера ставаха нѣкакви маневрирания. По всичко се чувствуваше, че тѣ се готвятъ да прѣминатъ и въ настѣпление. И наистина, около 8 часа, нѣколко турски табори се показаха на источния и южния край на с. Шипка, и прѣдшествувани отъ своитѣ офицери, прѣминаха въ рѣшително настѣпление. Сръщнаги обаче, съ дружитѣ залпове на частитѣ отъ дѣсния русски флангъ, тѣ повърнаха назадъ. Слѣдъ малко атаката се повтори и потрети, но вече не съ таквазъ енергия. При отбиванието ба послѣдната атака, командира на Сѣвския полкъ неутрапимия полковникъ Жирлянски, който командуваше дѣсния флангъ, прѣминава самъ въ настѣпление и сполучва да се утвърди задъ плевницата и къщата на источния край на селото. Турцитѣ влѣдѣха само центра и западния край. Двѣтѣ страни тукъ бѣха се оближили на мѣста до 50—60 крачки.

Около 9 часа сутринята боя малко поутихна, но скоро стрѣлбата се възобнови съ нова и особна сила. Най жестокъ бѣше огъня, насоченъ сръщу русския центръ. Слѣдъ малко нѣколко табори излѣзоха изъ задъ редута № 4 и трѣгнаха въ атака сръщу централнитѣ кургани. И този пѣтъ русската пѣхота, поддрѣжана отъ планинската батарея, принуди противника да се повърне назадъ съ голѣми загуби. Понеже отъ всичко ставаше ясно, че турцитѣ съсрѣдоочаваха главнитѣ си сили сръщу центра и лѣвия русски флангъ, то полковникъ

Айрижински, слѣдъ като получи единъ баталіонъ поддрѣжка отъ Ярославскія полкъ, възползува се отъ тоя моментъ и можа съвсѣмъ да ихвърри турскія лѣвъ флангъ отъ с. Шипка, а тѣй сѣщо да прѣкъса телеграфното съобщение съ позиціята имъ на Балкана.

Слѣдъ малко турцитѣ насочватъ нова една атака срѣщу крайния лѣвъ флангъ на русскія боецъ редъ, но и тя биде отбита съ частитѣ на този флангъ, усилена съ двѣ роты отъ Ярославскія полкъ. Освѣнъ това началника на фланга се възползува отъ врѣмненото замѣшателство на турцитѣ тукъ, прѣмина самъ въ частно настѣпление, зае и се утвърди на сѣверния край на Секреченската кория.

Сега лѣвата колона владѣще два важни упорни пункта на фланговетѣ на источния фронтъ на отбраняюція и получи възможность да обстрѣлва бойния му редъ съ кръгосанъ огънь. Това, безсѣмнѣнно, бѣше важно прѣимущество, но силитѣ на атакующія бѣха се вече силно истощили, и тѣ не можеха да развиятъ достигнатитѣ частни успѣхи съ рѣшителна атака на главната турска позиция. Въ общъ резервъ оставаха само два Серпуновскія баталіона, които благодарумието изискваше да се пазятъ за всѣки случай. Генералъ Шнитниковъ, по пѣти отъ Казанлъкъ! бѣше получилъ заповѣдъ да свърне къмъ с. Янина, и още не бѣше пристигналъ на полето на сражението. При тѣзъ условія оставаше едно—да се прѣмине пакъ врѣменно къмъ отбрана и да се чака по нататъшно развитие на събитията.

Часа бѣше вече 11 когато на западъ се зачуха отдѣлни артилерійски изстрѣли. Слѣдъ малко, отъ командира на Казашкия полкъ полковникъ Ралгина, се получи извѣстие, че на истокъ отъ Иметлий сж се показали сѣстени маси, които настѣпватъ къмъ Шейново. Въ заключение полковника искаваше прѣдположение, че това е колоната на Скобелева. Още слѣдъ нѣколко ми-

нути, казацитѣ на двѣтѣ колони елѣзоха най послѣ въ непосредствена свѣрска, и стана ясно, че лѣсната колона отива сѣщо въ атака на западния фронтъ на Шейновскія лагеръ. Настѣпваше тѣржественна минута—полѣдния актъ отъ упорната петмѣсечна Шипченска борба. Прогивника бѣше пригиснатъ отъ двѣ страни въ неговото укрѣпено гнѣздо и трѣбваше да се унищожи. Извѣстието за появлението на генералъ Скобелева отъ западъ се распространи по войскитѣ на лѣвата колона съ неимовѣрна бързина. Слабитѣ надѣжди и даже сѣмнѣнието въ успѣха сега се прѣвѣрнаха въ увѣренность. У турцитѣ напротивъ се забѣлѣваше едно суетение и хвърлюване на всики страни — признакъ на начинающата се деморализация.

Между туй огъня въ колоната на Скобелева продължаваше да се приближава и усилива. Въ 2 ч. слѣдъ пладнѣ князь Свѣтополкъ Мирски заповѣда на послѣднитѣ резерви да услятъ по слабитѣ участци отъ бойната линия и да се готвятъ за атака. Въ това врѣме отъ редута № 1 се показаха голѣми сгъстени турски маси и се насочиха къмъ дѣсния флангъ на лѣвата колона. Заедно съ пѣхотата вървѣха и нѣколко отдѣлни кавалерійски колони. Това бѣше послѣдния опитъ на турцитѣ да си пробиятъ пѣтя на истокъ. Срѣщнати изново съ дружитѣ залове на 13-ия стрѣлковъ баталіонъ и отъ баталіонитѣ на Елецкия и Сѣвскія полкове, у тѣхъ произлиза една безредица и слѣдъ това се хвърлятъ въ центра. Черкеската кавалерія се спуща стрѣмително напредъ, но биде отбита и повърнала отъ огъня на частитѣ, които заемаха централнитѣ могили. Тогава черкезитѣ повръщатъ на югъ къмъ малкото пространство, което оставаше незаето и сполучватъ слѣдъ страшни загуби да излѣзатъ отъ този огненъ кръгъ.

Въ сжщото това врѣме, войскитѣ на генералъ Скобелева завладѣха юго-западнитѣ редути № 2 и 3 на прогивника и бѣха се насочили срѣщу редута № 1. Вико-

да направимъ въ нѣколко думи разборъ на операциитѣ на Тръвненската колона

1) Силата и състава на колоната напълно отговаря на поставената цѣль. Малочислеността на артилерията бѣше една неизбѣжна отстъпка на обстоятелствата. Въ планинската война, обикновено пропорцията на артилерията бива ограничена до крайностъ. Артилерийската подготовка тука се замѣнява съ бързотата на маневрированieto и внезапността. При все това, слѣдъ случанието въ Тунджанската долина, прѣдстояха дѣйствиа, гдѣто артилерията можеше да се яви като необходимо сръдство за успѣха. Възможно бѣше турцитѣ да се затворятъ въ укрѣпения си лагеръ на подобieto на Плъвень, да окажатъ едно по голѣмо упорство. Въ този случай, безъ сериозна артилерийска подготовка, атаката би станала твърдѣ трудна за да не кажемъ невъзможна. Ето защо, рѣшението да се испратятъ въ състава на колоната и двѣ полски батареи бѣше твърдѣ цѣлестранно. Остава само да се пожалѣе, че щаба на тази колона не прояви достатъчно настойчивостъ за да прѣхвърли тия батареи прѣзъ Балкана, макаръ и слѣдъ 2—3 дена. Чини ни се, че ако тази работа бѣше изостанена макаръ на българитѣ работници и на 9-та опълченска дружина, то къмъ 28-й декемврий поне една отъ батареитѣ можеше да се спустне въ с. Гузово или Мжлишъ. За малочислеността на кавалерията ний вече говорихме по горѣ.

2) Марша на частитѣ отъ колоната отъ Тръвна до Селци на 24-й и 25-й декемврий прѣдставлява високо образецъ на подвижностъ, износливостъ и енергия, които заслужаватъ подражение. Пѣхотата и планинската артилерия правятъ прѣходъ въ 40 километра сръдъ студъ отъ 10°, и при условие че на Балкана лежеше снѣженъ покривъ отъ 1—1½ аршина. Рѣшението да се прѣдава постепенно полската артилерия на най-отзадъ идущитѣ части, та да се забавя цѣлото движение, е прѣвѣсно.

ветѣ „ура“ се смѣсваха съ страшиия трѣсъкъ отъ гърмежа на хиляди пушки и отъ 30—40 оръдия. Войскитѣ на лѣвата колона сжщо се устрѣмиха къмъ редута № 1. Една погрѣсающето „ура“ отъ 30 хиляди гърла и гжститѣ маси отъ всички страни се хвърлиха сръщу последния опоренъ пунктъ на противника. Въ това врѣме изведнѣжъ огъня на турцитѣ почна да прѣстава, сръдъ гърмежа се чуваха отдѣлни гласове, че тѣ се прѣдаватъ. Въ обладитѣ отъ гжстия барутенъ димъ не можеше да се види ясно какво става тамъ напредъ, но тукъ-таме се виждаха да се развяватъ бѣли кърпи привързани на байонетитѣ на низамитѣ; слѣдъ малко се показа голѣмъ бѣлъ флагъ и на главния турски редугъ. Армията на Весселъ паша се прѣдаваше, но ний ще опишемъ този тържественъ за побѣдителя моментъ по подробно при изложението дѣйствиата на дѣвената колона.

Загубитѣ на Тръвненската колона се простираха до 2100 души убити и ранени, въ това число 80 офицери. Между частитѣ на колоната тѣ се разпрѣдѣляха тъй:

	въ това число офицери	
Въ 33-й Елецки полкъ	74	496
34-й Севски	84	328
36-й Орловски	124	338
13-й Стрѣлк. бат.	14	120
14-й	26	136
15-й	29	130
16-й	12	91
23-й Донски полкъ	5	21
Планинската батарея	3	8
Саперната рота	3	2
Орославския полкъ	11	36
	47	

Въ другитѣ три полка отъ 30-та дивизия и въ 9-та опълченска дружина загуби не е имало съвсѣмъ. Прѣди да пристѣпимъ къмъ описанието дѣйствиата на дѣвената колона, която рѣши участъта на сражението,

3) Ръшението на 25-то число да се достигне само до гребена на последното прѣдгорие на Балкана отговаряше напълно на обстановката. Позицията на този гребенъ гарантираше напълно дебуширането въ долината, а заедно съ това избѣгваше се случайността за едно частично поражение до пълното сърѣдогочение силитѣ на колоната.

4) Образцова бѣше и мѣрката за създаването на единъ укрѣпенъ плацдармъ при изхода отъ Балкана между двѣтѣ Гузово. Съ това колоната гарантираше своето спирание у този изходъ отъ възможната атака на подвижнитѣ турски резерви, които обикновено въ такъвизъ случаи се оставятъ. Сжщо твърдѣ умѣстно бѣше и движението на двата полка отъ 30-та дивизия къмъ Мжглишъ. Отъ Селци за Мжглишъ води доволно удобенъ път и турцитѣ можаха по него да заплашватъ тила на колоната.

5) Рѣшението да се настѣпи на 27-мо число къмъ Янина и Шишка иначаше отъ смисълта на дадената заповѣдъ и отъ поставената на колоната задача. Чини ни се, обаче, че до влизанието въ свързка съ дѣсната колона, не трѣбваше да се атакува. Ако Тръвненската колона слѣдъ достигането до Хасково и шосето се бѣше спрѣла и укрѣпила, тя вѣроятно нѣмаше да попадне въ онова отчаяно положение, въ което се намираше прѣвъ ноцта отъ 27-й на 28-то число. На мнѣние сме сжщо, че при вснчката малочисленостъ на кавалерията, ако на 27-то число се проявеше повече настойчивостъ и енергия, в.е. можеше да се влезе въ свързка съ колоната на Скобелева, или поне да се надикне къмъ Иметлий и да се види, какво става тамъ. Възможно е, че това би повело къмъ сериозни загуби за казашкия полкъ, но биватъ случаи на войната, когато съображенията за загуби отстъпватъ на втори планъ, а този случай именно бѣше такъвъ. Двѣ три сотни поддържани съ 2—3 баталиона отъ Секереченската кория

имаха всички шансове да отидатъ до Иметлий и се върнатъ. 6) Испращанието на цѣли 5 баталиона да засагатъ Казанлъкъ и отдѣляванието имъ на цѣли 12 километра отъ полето на сражението при даденитѣ условия, произвежда впечатление на едно безполезно расхвърляване на силитѣ. Обезпечението на лѣвия флангъ можеше да се достигне и съ заеманието отбранителна позиция нейдѣ на 1—2 километра на югъ отъ Хасково, а къмъ Казанлъкъ да се испратеше само 1—2 сотни на 26-то число и единъ силенъ разбѣдъ на 27-мо. Въ дадената обстановка бѣше важно да се сърѣдоточи къмъ полето на сражението всичко и всѣки лишень баталионъ тукъ имаше голѣмо значение. Заеманието на Казанлъкъ бѣше една второстепенна задача, която смѣло можеше да се остави за подиръ боя. А какво щеше да бжде положението на генералъ Шнитникова и на лѣвата колона, ако турцитѣ бѣха имали 3—4 баталиона въ Казанлъкъ, и ако тѣ заемаха силна позиция? Нѣмаше ли това да поведе къмъ отдѣлно разбивание на тия 5 баталиона и къмъ съвършено оголяване на лѣвия флангъ на главнитѣ сили? Нѣмаше ли да стане съ това положението на главнитѣ сили вечерята на 27-мо число още по-тѣжко, и нѣмаше ли да поведе къмъ общо отстъпление за Гузово? Сжщо грѣшеше противъ принципа на сърѣдоточението на силитѣ и мѣрката, да се остави цѣли Серлуховски полкъ въ Гузово, на 12 километра отъ полето на сражението. При вснчката неизвѣстностъ на обстановката, несъмнѣнно бѣше едно, че главния противникъ е въ Шейновския лагеръ, слѣдователно срѣщу него трѣбваше да се насочатъ всички сили. Единъ баталионъ бѣше съвършено достатъченъ за прикритието на обоза, а заедно съ баталиона въ Мжглишъ и дружината въ Селци, тѣ стигаха за да се обезпечи достатъчно солиднота и съобщениата отъ всичитѣ възможни случайности. 7) Прѣминаването въ строго отбранително положение, слѣдъ 2 часа на 27-мо число, бѣше твърдѣ бла-

гораздна мърка, а укрѣпяването на позицията прѣз нощта отъ 27-мо до 28-мо число, гарантираше лѣвата колона отъ всички случайности. Трѣбваше само още прѣз нощта да се привлѣкнѣтъ 5-такъ баталиона, или поне 4 отъ тѣхъ по близо до полето на сражението, както това бѣше направено съ двата Серпуховски баталиона. Усилена съ тия нови 6—7 баталиона, Трѣвненската колона щеле да има 22—23 баталиона, които можаха да издържатъ отбранителенъ бой, даже срѣщу всичкитѣ сили на Весселъ паша. Ако колоната на Скобелева не пристигнеше и на другия день, тѣ все пакъ можаха да се удържатъ на заетата позиция до идването на помощъ.

8) Донесението, налисано вечерта на 27-мо число и адресирано до генералъ Радецки, бѣше твърдѣ психитично, и не съвсемъ съответствуваше по съдържанието си на истинското положение на работитѣ. Факта, че турцитѣ, слѣдъ първата своя контръ атака, бѣха принудени да се спрѣтъ безъ да могатъ да заематъ обратно прѣдната си позиция. Този фактъ служеше най добро доказателство, че турцитѣ въ лагера не обладаваха съ нѣкакво материално или морално надмощие. Положението не можеше да се счита тъй тѣжко за да се пишатъ отчаянитѣ думи „отгървавайте ни“. Цѣли 4 полка отъ 30-та дивизия бѣха още непокънати и началника на Трѣвненската колона имаше достотъчно собствени срѣдства за да не се нуждае отъ „отгърване“. Тѣзи отчаени думи, както ще видимъ по послѣ, послужиха като главенъ мотивъ за да се прѣдприеме оная кървава атака на 28-мо число, горѣ на Балкана, която струвѣ на генералъ Радецки около 1700 души безполезни жертви.

9) Стремлението да се земе с. Шипка не съответствуваше на важността на този пунктъ. Той нѣмаше и немоще да има освѣнъ второстепенно значение. Съ заемането му съобщенията на турцитѣ съ планината се прѣвращаваха само условно, защото сѣществваха и

други пътеки, а между туй атакующия попадеше между два огъня, она отъ планината и отъ редута № 1. Много по-важна бѣше Секереченската кория и тамъ именно трѣбваше да се насочатъ усилията на 27-мо число вѣчерта, защото отъ тукъ оставаше още единственния свободенъ изходъ за Казанлъкъ.

10) Дѣйствията на планинската артилерия бѣха образцови. Нейния командиръ, съ достойна за подражание самоувѣренность, води прѣзъ всичкото врѣме на боя състазание съ 20 полски оръдия, поддържа прѣхотага съ най-дѣйствителенъ огънь при движението ѣ въ атака, и силно съдѣйствува за отбиванието на неприятелскитѣ контръ-атаки.

11) Казашкия № 13 полкъ не проявява тѣзи два дена свойственната на тѣзи прѣкрасни части енергия и аеливность. По всичко се види, че полка се е намиралъ всичкото врѣме подъ налиска на мисълта, че турцитѣ иматъ грамадно прѣвѣсходство въ кавалерията си.

Съ това завършваме описанието дѣйствията на Трѣвненската колона. Колкото за дѣйствията на турцитѣ на 27-мо и 28-мо число ний ще ги разгледаме отпослѣ слѣдъ като изложимъ и дѣйствията на дѣснага колона и на центра.

се носяше 8-ми дневен запас слиргъ. Необходимото количество коне се събра: частъ отъ обоза, а друга частъ отъ купуванието на мѣстни коне и калъри при съдѣйствието на административнитѣ власти. Голѣми затруднения се срѣщаха сѣщо при събиранieto на нужното количество семери, (около 1000), но, благодарение на енергичнитѣ мѣрки, и този въпросъ получи едно удовлетворително разрѣшение, макаръ частъ отъ тѣхъ бѣха направени на бързо и прѣдставляваха прости сламеници укрѣпени съ нѣколко дървени обрачи и връви. Дребнитѣ продукти, като лукъ и пиперъ се носяха сѣщо въ раницитѣ на осемъ дена. Порционния добитѣкъ се караше живъ при всѣка частъ въ размѣръ на 8-ми дневна порция. Кухнитѣ оставаха въ Габрово, а храна биде заповѣдано да се вари въ манеритѣ, като се отгуща на всѣки войникъ по 1 фунтъ (около 400 грама) мѣсо въ день. Патрони се вземагъ по 172 на всѣка пушка, отъ които 96 на войницитѣ и по 76 на товарнитѣ коне. Още въ похода отъ Плъвенъ за Габрово, до колкото бѣше възможно, Генералъ Скобелевъ снабди частитѣ отъ 16-та дивизия съ топли полшубки, здрави богуши и разни консерви на 6 дена. При всѣки полкъ отъ 16 та дивизия вървяха по 16 коня съ санитарни принадлежности. Освѣтълъ шанцевия инструментъ, бѣха взети въ всѣка рота и по нѣколко голѣми брадви и триони. За прѣвозане на най-необходимото офицерско имущество се назначиха товарни коне смѣтно: на всѣки генералъ по два, на штабъ-офицеритѣ по единъ, а на офицеритѣ на всѣка рота сѣщо по единъ.

Артилерията се снабди съ по 130 снаряда на оржиде, които трѣбваше да се прѣвозватъ на особно назначени товарни коне, но отъ които по-големата частъ отъ послѣ се прѣнесе на рждѣ отъ пѣхотинцитѣ.

За облекчение на войницитѣ въ похода всичкото излишно ранцево имущество, като втори богуши, излишни дрѣхи и пр. се остави въ Габрово. Сѣщо въ този пунктъ

ГЛАВА VIII.

Движенията и дѣйствиата на колоната на Генералъ Скобелева.

Както видѣхме по-горѣ, обхода на корпуса на Весель паша отъ западъ биде възложенъ на дѣлната обходна колона, подъ началството на генерала Скобелева 2-ий. Младия генералъ бѣше си създагъ въ боеветѣ подъ Ловечъ и Плъвенъ репутацията на талантливъ полководецъ, неустранимъ герой и тѣнакъ познавачъ душата и сърдцето на русския войникъ. Неговото име се ползуваше съ заслужена и широка популярностъ, не само въ редоветѣ на русската армия, но и въ неприятелския станъ. Името „Бѣлия Генералъ“ се прѣдаваше изъ уста въ уста, и то само бѣше достатѣчна гаранция за успѣха на прѣстоящата трудна операция.

За началникъ на щаба на колоната се назначаваше младия подполковникъ отъ генералния штабъ Куропаткинъ, името на когото бѣше неразривно свързано съ онова на Скобелева. Оставилъ едва прѣди три години академическия столъ, той бѣше добилъ заслужено славата на блѣстящъ офицеръ отъ генералния штабъ, съ голѣми таланти и съ рѣдка храбростъ и хладнокръвие. Подполковникъ Куропаткинъ справедливо се считаше като необходимо допълнение на „Бѣлия Генералъ“ — неговата дѣсна рѣка.

Принуденъ да дѣйствува на една бѣдна и безъ съобщения мѣстностъ, генералъ Скобелевъ заповѣда, щото всѣки войникъ прѣдъ началото на похода да се снабди съ 8 дневенъ запасъ продоволствие на войницитѣ и четиридневенъ на особни товарни коне. Сѣщо на товарни коне

бѣха събрани значителни запаси продоволствие, фуражъ и патрони, които можаха да се испратятъ при първа нужда.

Частитѣ, които влизаха въ тѣзи колона, както видѣхме състояха отъ полковетѣ на 16-та дивизия: 61-ий Владимирскій, 62-й Суздальскій, 63-й Углицей и 64-й Казанскій, 9-ий, 11-ий и 12-ий батальони отъ 3-тата стрѣлкова бригада, 1-ва, 2-ра, 3-та, 4-та, 5-та, 6-та и 10-та български дрижини; двѣ роты отъ 3-ия саперенъ батальонъ, 4-та батарея отъ 16-та артилерийска бригада, 2-рата планинска батарея, 9-тия казашкия Донски полкъ и една уралска сотня. Всичко 22 1/2 батальона и дружини, 7 сотни и 14 орждия. Всичкитѣ, съ исклучение на 10-та дружина, бѣха си спечелили славата на закалени въ боеветѣ части: 16-та дивизия и 3-тата Стрѣлкова бригада проявиха чудеса отъ храбростъ въ боеветѣ подъ Ловечъ и Плевенъ. На 30-й августа повечето отъ тѣхъ имаха до 50% загуби и се държаха съ едно рѣдко самоотвържение. Българскитѣ дружини, съ исклучение на 10-та, така сжщо бѣха си заготовали релутацията на добри боеви части. Самоотвържението, храбростта и упорството въ боя на нашитѣ отълученци сж привождана за примѣръ и справедливо имъ бѣха заслужили уважението и пълного довѣрие на рускитѣ имъ бойни другари. Прѣдъ началото на похода, началника на отряда заобиколи и прѣгледа всичкитѣ части, като заедно съ това се запозна и съ българскитѣ дружини. Въ деня на трѣгванието генералъ Скобелевъ адресира къмъ войскитѣ отъ вѣрненния му отрядъ, слѣдуюция прочувстванъ и плененъ съ вѣра въ успѣха приказъ:

Войници!

„Намъ ни прѣдстои да изпълнимъ труденъ, но достоенъ за славата на рускитѣ знамена подвигъ: днесъ ний трѣваме безъ пѣтица за да минемъ Балкана, като вземемъ съ себе си и артилерията. Ний ще си проби-

ваме пѣтъ прѣзъ дълбокитѣ снѣжни прѣспи и прѣдъ очитѣ на неприятеля. Въ планината ни чака турската армия на Мехмедъ-Еюбъ паша. Тя се е осмѣлила да ни прѣгради пѣтя.

Помнете братя, че намъ е повѣрена честта на отечеството, че за насъ сега се моли нашия Царъ Освободителъ, а заедно съ него — и цѣла Россія.

Тѣ чакатъ отъ насъ побѣда!

Нека ви не смущава, нито многочислеността, нито упорството, нито злобата на врагътъ. Нашето дѣло е свято и съ Нами Богъ!

Българи дружинници! Вамъ ви е извѣстно защо, по държавната воля на Царя Освободителя, дойдоха рускитѣ войски въ България.

Още отъ първитѣ дни на сформированието на опълчението, вий се показахте достойни за участието, което взема въ вашата сжбда Царя Освободителя и цѣлия русски народъ. Въ юлскитѣ и августовски сражения, вий заслужихте любовта и довѣрието на вашитѣ бойни другари рускитѣ войници. Нека бжде сжщото и въ прѣдстоящитѣ боеве.

Вий се сражавате за освобождението на вашето отечество, за неприкосновеността на бащинитѣ ви отцица, за честта и живота на вашитѣ майки, сестри и жени — съ една дума за всичко най-цѣнно и священо. Вамъ и Богъ запобѣдва да бждитѣ герои“.

Описание на пѣтя.

Пѣтя, по който прѣдстоеше да мине дѣснага колона, прѣдставляваше една тѣсна пѣтека, удобна само за движение на пѣшеходи и то лѣтно врѣме. Зиме тѣзи козя пѣтека съвсѣмъ запустяваше, за това и свѣдѣнията за нейното състояние прѣзъ това врѣме на годинагата бѣха твърдѣ непълни.

Тя се захваща въ с. Топлешъ *) и заведнѣжъ почва да се искача на Балкана, като върви повечето върме прѣзъ лѣсната мѣстность. Отъ Топлешъ подѣма има едно протяжение отъ 6 километра, послѣ което се излиза на тѣй нарѣчената Вѣтрополска поляна. Тукъ мѣстността, на протяжение на два километра, е относително равна; послѣ минаването на поляната, пѣтя обикали отъ западъ върха Караджа (1353.8 метра) и се искача на върха Чафутъ (1523.5 м.). Тукъ мѣстността бѣше покрита съ твърдѣ гъста гора и за това стана нужда да се сѣче просѣка на продължение около единъ километръ. Висотата Чафутъ се състои отъ два отдѣлни върха. Пжтеката обикали сѣверния върхъ отъ западъ, и движението на войскитѣ е скрито, но южния върхъ се заобикаля по корнизъ, обърнатъ сръщу Малуша и турцитѣ неможаха да не видятъ всичкото движение. Истина, че тѣзи върхове се отдѣляха отъ Малуша съ единъ дълбокъ и трудно проходимъ сега долъ, но разстоянието не надминаваше 2 1/2 килом., и слѣдователно пжтеката се обстрѣлваше прѣкрасно съ артилерийски огънь. Около тѣзи върхове се отдѣля на юго-истокъ една друга пжтека, която води право въ Шейново. Движението, обаче, по нея бѣше изложено на по-голямото си протяжение на турския огънь и тя се признаваше за неудобна. Разстоянието отъ Вѣтрополската поляна до южния върхъ на Чафутъ е около 2 1/2 килом. Слѣдъ като заобиколи послѣдния тоя върхъ, пѣтя почва да се спуска по сравнително полегатия контръ-форсъ на протяжение 4 1/2 километра и слиза въ една малка котловина. Прѣди да достигне, обаче, послѣдната, той минава прѣзъ единъ почти отвѣсенъ спускъ, който има протяжение отъ около 30 крачки. Спуска прѣдставяваше почти неодолимо прѣпятствие и получи названието *стремния спускъ*. Отъ този спускъ на югъ се образува

*) Вижъ карта № 7.

единъ дълбокъ долъ съ стръмни и скалисти брѣгове. Дола е заключенъ между два отдѣлни гребена, които се отдѣлятъ отъ горѣпоменатия контръ-форсъ и се спускатъ право на югъ, като образуватъ послѣднитѣ южни отропи на Балкана. Отъ котловината, която се намира у политѣ на спуска, пѣтя върви испърво по лѣвния брѣгъ на дола и послѣ излиза на источния отрогъ, слуща се въ другъ сравнително малкъ долъ, на истокъ отъ първия, и слѣдъ това слиза въ селото Иметли. Разстоянието между малката котловина и с. Иметли е около 3 1/2 километра. Първитѣ три километра отъ този участкъ прѣдставляватъ една тѣсна камениста пжтека, която се виждаше и обстрѣлваше отъ двата отрога, идущи на истокъ (Б, В, Г, Д) и на Западъ (А) отъ дола.

Противника, който засамше тѣзи отрози, обстрѣлваше съ крътосанъ огънь послѣдния участкъ на пѣтя и движението по него ставаше твърдѣ опасно. Както ще видимъ по послѣ, турцитѣ заеха тѣзи пунктове по сравнително слабо.

Освѣнъ описания пжтъ, отъ Топлешъ за Иметли съществуваше и друга пжтека, още по стръмна и гѣсна. Тя излиза отъ с. Топлешъ, върви прѣзъ върха Корито и Патерешница и се спуща въ с. Софуларъ, а отъ тамъ за Иметли. Общото проляжение тукъ е 28 километра. По тѣзи пжтека се прѣдполагало испърво да испратятъ поголѣмъ страниченъ отрядъ, но испослѣ било рѣшено да се спуснатъ по него само двѣ казашки сотни.

Отъ направеното кратко описание се вижда, че пѣтя, който имаше да мине дѣсната колона, бѣше въ два пѣти по кжсъ отъ она на лѣвата. Първия имаше общо искачване 11 километра и общъ спускъ 7 1/2 километра. Втория 16 и 14. Сжществената разлика, обаче, между тѣхъ се заключаваше въ качеството имъ. Иметлийския пжтъ бѣше много по-стръменъ и труденъ, и *освѣнъ това минаваше въ сферата на най-близкото, тактическо влияние на противника*. Участицитѣ на Вѣтро-

польската поляна, и около върха Чафугъ се обстрѣлваха отъ артилерийския огънь на турцитѣ отъ Малуша. Движението на последния юженъ участокъ отъ пѣтя нemoжаше да се извърши безпрѣпятствено, защото противника, слѣдъ като забѣлѣжи появяването на обходящитѣ части на върха, нemoжеше да се не опита да пречи на дебуширанieto съ заеманie позиции на контрфорсигъ, на сѣверъ отъ Иметли.

Распределенe на войскитѣ и диспозицията за марша на дѣсната колона.

Вечерта на 23-й декемрий, войскитѣ отъ дѣсната колона бѣха разположени тѣй: Углицкия полкъ въ с. Тодоровци, Казанския — въ с. Недевци, Баевци и Спaсето. Седемтѣ български дружини — въ Зелено дърво. Планинската батарея — въ с. Баевци. Тѣзи части отстояха отъ исходния пунктъ — Топлешъ отъ 4—6 километра и съставляваха прѣдния ешалонъ на дѣсната колона. Самото село Топлешъ бѣше заето само отъ двѣ саперни роти на 3-ия Саперенъ батальонъ, тѣй като този пунктъ се виждаше добръ отъ Балкана и прѣждеврѣмненото събиране на значителни сили тукъ можаше да привлече вниманието на противника.

1-вата бригада отъ 16-та дивизия, стрѣлковитѣ батальони и полската батарея стoяха въ Габрово на 13 километра отъ началния пунктъ. 9-ия донски полкъ се разположи задъ с. Топлишь на 5 километра на Сѣверъ, на стария бивакъ на 23-и донски полкъ.

На 24-то число, генералъ Скобеловъ распрати въ частитѣ на колоната диспозиция за походното движение. Споредъ нея марша се организираше и извършваше тѣй: Спереди нея марша се организираше на началника на Българското Опълчение генералъ майоръ Столѣтова, се състои отъ една саперна рота, 1 стрѣлковъ батальонъ,

двѣ опълченски дружини, единъ батальонъ отъ Казанския полкъ и една Уралска сотня. Авангарда взема съ себе си всички си шапцевъ инструментъ и събранитѣ въ Топлешъ дървени лопати, и трѣбва въ сщия день, въ 6 часа слѣдъ пламъ. Непосрѣдствената му задача ще бжде: да земе Марковитѣ стѣлби и височината Караджа и да се укрѣпи на тѣхъ, послѣ което, уралската сотня съ саперната рота, подъ началството на инженерни полковникъ Ласковски, продължаватъ спущането къмъ Иметли, съ цѣль да разработятъ пѣтя и да разузнаятъ за силитѣ и расположението на противника. 2-тъ Казански сотни на 9-ия полкъ трѣгватъ сщия день по пѣтя прѣзъ висотата Корито и Сечепъ камъкъ, а съ излизанието имъ на върха на Балкана, да вѣзватъ на 25-то число въ свързка въ дѣво съ авангарда.

Слѣдъ авангарда ще трѣгнатъ 2-рата бригада отъ 16-та дивизия, планинската батарея и петъ дружини опълчение. Първата бригада отъ 16-та дивизия, полската батарея и двата стрѣлкови батальона да се съберуть на 25-то число въ Топлешъ, да съставятъ общъ резервъ на отряда и да бждатъ готови да трѣгнатъ сщия день, споредъ обстоятелствата: или по пжтеката за Вѣтрополь или по дѣсната — за Корито и Софуларъ.

Обозитѣ на частитѣ: Слѣдъ възка рота ще бждатъ взети три товарни коня съ патрони и единъ съ спиртъ. Всичкия други обозъ ще остане въ мѣстата на квартированieto на частитѣ и ще чака по нататѣшни распорѣждания.

Прѣвръзоченъ пунктъ да се огкрие отъ 16 та дивизия и отъ Червения кръсть въ с. Топлешъ, а дивизионния лазаретъ да остане въ Габрово.

До заеманието на върха Караджа, началника на колоната ще остане въ с. Тополешъ.

Тѣзи диспозиция, както ще видимъ по послѣ, биде изпълнена съ значителни отстъпления, които неизбѣжно произтичаха отъ по-нататъшното разяснение на обстановката.

Движението на 24-й и 25-й декемврий.

Понеже разстоянието, което имаше да прѣмине дѣсната колона, бѣше въ два пѣти по късо, отъ онова на лѣвата, то трѣгването на тая колона биде рѣшено да се почне малко по късно, а именно: вечерта само на 24-то число. Нощното движение се считаше и като мѣрка за да се скрие марша поне до засманието на висотата Караджа.

Слѣдъ обѣдъ на 24-то число се направиха нѣкои прѣмѣствания на частитѣ и вечерта тѣ стояха: 2-рата бригада отъ 16 та дивизия съ 7-тѣхъ дружини, планинска батарея, уралската сотня и двѣтѣ саперни роти въ селата: Топлешъ, Годоровци и Дележици. Останалитѣ части прѣминаха отъ Габрово къмъ с. Недевци и Спасето. 12-тия стрѣлковъ баталионъ, който влизаше въ съставъ на авангарда, достигна с. Топлешъ едва въ 5 часа подиръ пладнѣ.

Въ 4 часа слѣдъ пладнѣ на 24-то число, авангарда трѣгна отъ Топлешъ. Деня бѣше хубавъ и безъ вѣтръ, студа не надминуваше 10° по Реомюра. Сапернитѣ роти бѣха испратени още на 23-то число за да расчистватъ пѣтя къмъ Балкана, но този денъ тѣ едва можаха да минатъ 1—1½ километръ. На 24-то число, тѣ се испратиха също отъ сутрента, но работата имъ вървеше твърдѣ бавно.

Рѣда на движението на авангарда трѣбваше да бѣде слѣдующия: Уралската сотня, 12-тия стрѣлковъ баталионъ, сапернитѣ роти, 3-ия Казански баталионъ и най послѣ 1-ва и 2-ра дружина отъ Българското Опълчение. Но ний видѣхме по горѣ, че стрѣлковия, баталионъ закъсня, и пристигна въ Топлешъ, едва въ 5 часа слѣдъ пладнѣ. Вслѣдствие на това, непосредствено задъ уралцитѣ трѣгна Казанския баталионъ съ саперитѣ. Расчистванието на пѣтя вървеше испърво доста успѣшно,

и около 10 часа вечерята прѣднитѣ части на авангарда бѣха достигнали до срѣдата на подъема. Къмъ това врѣмя ги настигна 12-ия стрѣлковъ баталионъ. Понеже стрѣлцитѣ се назначаваха въ членъ отрядъ, а Казанския баталионъ съ саперитѣ като работници, то, за прикриване на послѣднитѣ стрѣлцитѣ се пропусгнаха на напредъ. Това надирѣдваряване, обаче, по дълбоки до 2 аршина снягъ и при нощната темнина, се обвърна въ пълно размѣсване на тия двѣ части. Около 11 часа прѣзъ нощта изгрѣ мѣсеца и въ целото на авангарда, на една отъ тераситѣ, се събра една компактна масса отъ 250—260 души, състояща отъ уралцитѣ и 2-рата рота на 12-ия стрѣлковъ баталионъ. Тукъ се намираха и 5—6 души селени проводници. Началника на щаба на Българското Опълчение подполковникъ графъ Келлеръ взе командуванието на този малкъ членъ отрядъ и рѣши да продължава движението безъ да чака расчистванието на пѣтя, та съ това да *испръвари и засме тръвала, прѣди турцитѣ да сж се опитали да побегнатъ на тѣзи важна задача.*

Движението на челния отрядъ понататкъ бѣше извнрѣдно трудно, тѣй като трѣбваше да се върви по нерасчиственъ пѣтъ; конетѣ на уралцитѣ загваха въ сняга на мѣста до толкова, че трѣбваше да имъ се помага за да излѣзатъ. Войницитѣ бѣха принудени чѣсто да се катерятъ пълзишкомъ, като се удържаха отъ клопичата на шубрацитѣ и дърветата. Силната жагда страшно мѣчаше хората и конетѣ и тя се слабо утоляваше съ гългалието на снягъ и лѣдъ. Слѣдъ неимоверни трудове, най послѣ, около 6½ часа сутрента на 25-то число, челния отрядъ излезе на Вѣтрополѣ. Полянага не бѣше заега и графъ Келлеръ, слѣдъ една къса почивка, настѣпи и зае върха Караджа. Около 8 часа почнаха да пристигатъ на поляната и другитѣ части на авангарда. Българскитѣ дружини, които бѣха трѣгнаха въ 10 часа прѣзъ нощта отъ Топлешъ, пристигнаха

на Вѣтрополе едва въ 11 часа прѣдъ пладнѣ на 25-то число.

По този начинъ, къмъ пладня на 25-то число, на върха на Балкана се събраха: Частъ отъ уралската сотня, 1-ва и 2-ра оплденски дружини, 12-ия стрѣлковъ баталионъ и 2-ия баталионъ отъ 64-ий Казански полкъ. Съ пристиганieto си тукъ, частитѣ си избраха мѣста на завятъ, расчистваха снѣга до земята и се располагаха на бивакъ. Испърво бѣше строго запретилено да се кладе огънь, но надвечеръ, когато студа се усили и когато стана явно че турцитѣ вече забѣлѣзаха движението, това запрѣщение се отмѣни. Войницитѣ раскладоха до колкото можеше огневе и нѣкои даже можаха да си сварягъ горѣща храна и чай. За обезпечението на заетия плацдармъ отъ посѣгателството на противника отъ къмъ Малуша, графъ Келлеръ избра една позиция за дѣѣ роти на Вѣтропльската поляна и друга, сѣщо таквазъ на источния склонъ на върха Караджа.

Турцитѣ още сутрента забѣлѣзаха движението на авангарда и отгриха огънь отъ артилерията си, която бѣше расположена на Малуша. Този огънь обаче не можаше да има никакви резултати, тъй като отъ една страна разстоянieto бѣше доволно голѣмо, а отъ друга — гранатитѣ се зараваха въ дълбокитѣ снѣжни прѣспи и не се прѣскаха.

Едноврѣменно съ движението на авангарда, по Имитльиската пхтека трѣгнаха, както видѣхме, и църквитѣ дѣѣ сотни отъ донския № 9-й полкъ по пхтеката за висогата Корито. Сотнитѣ трѣбваше да излѣзатъ прѣзъ нощта на планината, а непосредствено задъ тѣхъ да трѣгнатъ рано сутрента и останалитѣ 4 сотни отъ полка. Челната сотня бѣше снабдена съ нѣколко проводника и нѣколко десетки дървени лопати. Владението на върха Корито се считаше твърдѣ важно за въ случай, че противника заеме Вѣтрополе и се опита да прѣгради пхтя на авангарда. Въ този случай глав-

нитѣ сили пѣха да бѣдатъ насочени по дѣсната пхтека за Корито и Сѣченъ камакъ, за да обиколятъ противника отъ лѣвия му флангъ. Сега, когато се зае Вѣтрополе, тая пхтека вече гудяше предишното си значение, и отъ нея се въсползуваха само като втори паралеленъ пхтъ, за да се ускори общото движение и излизание въ долината на Тунджа.

Вечерта срѣщу Коледа, частитѣ отъ главнитѣ сили се събраха около пунктoветѣ на своето расположение и слѣдъ една къса молитва срѣщнаха този тѣржественъ празникъ срѣдъ дълбокия снѣгъ, на когото и налѣгаха за да си чакагъ реда за трѣвганието.

Часа въ 7 суринята на 25-то число, 1-ия и 2-ий баталионъ отъ Казанския полкъ съ планинската батарея трѣгнаха отъ Топлешъ. Слѣдъ голѣми трудове, тѣ пристгнаха и се събраха на върха Вѣтрополе едва къмъ 4 часъ слѣдъ пладнѣ. Генералъ Скобелевъ съ щаба си сѣщо пристигна тукъ около 3 часа слѣдъ пладнѣ.

Понеже марша на дѣсната колона, относително турското расположение на Малуша, бѣше фланговъ, то генералъ Скобелевъ взема по соайдни мѣрки за неговото обезпечение: 12-ия стрѣлковъ баталионъ съ 1-ва и 2-ра оплденски дружини, подъ началството на командира на 1-ва бригада на Оплѣчението, полковника Депрерадовича съставиха флангардъ, и се расположиха на височината Караджа и Вѣтропльската поляна. Позицията имъ биде усилена съ окопи направени исклучително отъ снѣгъ. На полковника Депрерадовича между другото се възложи и грижата да приготви топла храна за обѣдване на войницитѣ, които постепено ще минаватъ прѣзъ поляната.

Часа около 4 слѣдъ пладнѣ, Уралската сотня съ саперната рота трѣгнаха къмъ върха Чафутъ, Слѣдъ тѣхъ биде пустрнатъ 2-ия баталионъ отъ Казанския полкъ. Генералъ Скобелевъ лично пропустна баталиона прѣдъ себе си, като адресира къмъ офицеритѣ и войницитѣ нѣ-

колко ободряюци думи. Между другото той ги поздравя и съ прѣминаването на Балкана отъ отряда на генералъ Гурко. Войницитѣ отговаряха бодро на привѣтствията на своя любимъ началникъ и скоро русското „ура“ грѣмна по цѣлия авангардъ. Този шумъ бѣше твърдѣ не на връме, тъй като се привличаше вниманието на противника, който ипакъ можеше да мисли, че тукъ демонстрира нѣкоя малка частъ.

Сравнително лесното излизане на върха на Балкана на прѣднитѣ части, бѣше дало поводъ на началника на дѣлната колона да вѣрва, че на 26-то число до вечерята той ще се спустне съ всичкитѣ си сили въ Иметли. Сега него го безпокоеше само мисълта, да не бжде атакуванъ при дебуширанieto си отъ прѣвъзходни сили, и да не бжде изложенъ на риска да го разбиятъ отдѣлно. Нощта отъ 25-то на 26-то число генералъ Скобелевъ съ щаба си прѣзара на Вѣтрополската поляна. Отъ тукъ вечерята на 25-то число той испрати подробно донесение на командира на 8-ия корпусъ, въ което искаваше увѣренность, че ще се спустне съ всичкитѣ си сили на 26-то число въ Иметли, заедно съ това той състави и цѣль планъ за укрѣпяването на дебушето на Балкана около Иметли и за образуването отъ този пунктъ единъ видъ ретрашементъ, който да го гантира отъ всички случайности*).

Между туй, движението на останалитѣ части излезе много по-бавно отъ колкото се прѣдполагаше. Углиция лѣхотенъ полкъ, който слѣдваше непосредствено задъ Казанския, можа да излезе на поляната едва къмъ 12 часа слѣдъ пладнѣ на 25-то число, а 4-тѣхъ български дружини и 9-ия и 11-й стрѣлковъ баталионъ къмъ 6 часа сутрента на 26-то число. Първата бригада отъ

* Направата на таквъ ретрашементъ се считаше за мѣрка не-обходима, тъй като въ това връме, по имѣшитѣ се свѣдѣния, Сюлейманъ паша прѣбѣстваше една значителна частъ отъ Источно-Дунавската си армия, прѣзъ Котленския проходъ за Южна България, та не се знаеше да не би тия сили да се съсредоточатъ къмъ Шипка.

16-та дивизия съ полската батарея едва още трѣваха къмъ това връме отъ Топлешъ, а челния отрядъ все още спущаше къмъ Иметли.

Но да прослѣдимъ по-подробно за порядъка на движението на челния отрядъ отъ Вѣтрополе: Понеже 3-ия Казански баталионъ бѣше силно изморенъ, то въ 4 часа слѣдъ пладнѣ отъ Вѣтрополския бивакъ, непосредствено задъ саперитѣ, биде испрагенъ, както видѣхме 2-ия баталионъ отъ този полкъ; 1-ия баталионъ при това състави втора смѣна, а 3-ия остана да почива.

Прикриванъ отъ Уралцитѣ и стрѣлковата си рота, 2-ия Казански баталионъ пристѣпи доста енергично къмъ работа, и къмъ 12 часа прѣзъ ноца можа да изрине снѣжнага траншея отъ 2 1/2 километра отъ Вѣтрополе до южния склонъ на Караджа. Слѣдъ това той биде усиленъ отъ 1-ия баталионъ на сѣщии полкъ, който тръгна на напрѣдъ. Слѣдъ гигантски трудъ, къмъ 7 часа сутрента на 26-то число, двата баталиона расчистиха пѣтя до спуска отъ южния върхъ на Чафутъ. Между другото на този участокъ трѣбваше да се изсѣче и просѣката, за която полѣнахме, съ широчина три крачки и дължина около 1 километръ.

Отъ Чафутъ пѣтя вървеше по сравнително полегатия юженъ контръ-форсъ, гдѣто снѣга бѣше по-тънъкъ и расчистването му ставаше твърдѣ бърже. 2 1/2 роти отъ 1-ия баталионъ на Казанския полкъ, подъ началството на подполковника Завадски, бидоха испратени на бърже за да заловагъ южния изходъ отъ дефилето и ако можѣтъ да заематъ с. Иметли. Останалитѣ 7 1/2 Казански роти слѣдваша непосредствено задъ първитѣ и расчистваша пѣтя. Скоро челния отрядъ достигна до *Стрѣмная спускъ* и почна да се спуща по него поединчно и сѣдишкомъ.

Движението и боя на 26-й декемврий въ дѣсната колона.

Около 9 часа сутрента, рогитѣ на подполковникъ Завадски, слѣдъ като минаха спуска, наблюдаваха къмъ с. Иметли. Турцитѣ още сутрента се бѣха показали съ нѣколко ескадрона около това село. Слѣдъ малко се забѣлзва и една значителна пѣхотна колона съ една батарея, която, повидимому, се готвяше да заеме позиция, но която слѣдъ като извърши нѣколко еволюции около селото, скоро се изгуби изъ видъ. Къмъ това врѣме челинитѣ 2 1/2 роты се спуснаха въ котловината до стрѣмниня спускъ и сетне тръгнаха нанаярѣдъ, прѣдшествувани отъ 20—30 души уралци. Последнитѣ, увлечени отъ желанието да заематъ с. Иметли, минаха и послѣдния спускъ и вѣззоха въ селото. Тукъ, обаче, тѣ бидоха срѣщнати отъ една тѣпа слѣпени черкези и башибозуци и повърнаха назадъ, като оставиха въ ржцѣтѣ на противнииа нѣколко убити и ранени. Между туй, обезпокоенъ отъ чѣстата стрѣба нанаярѣдъ подполковникъ Завадски испраца двѣ Казански полуроти да поддръжатъ казацитѣ, а самъ съ другитѣ три полуроти тръгва като резервъ отзадъ.

Въ това именно врѣме турцитѣ заематъ могилитѣ А, Б, В, Г, Д на истокъ отъ пѣтя и почватъ да го обстрѣлватъ. Подполковникъ Завадски се спира съ фронтъ на истокъ и праца заповѣдъ на прѣднитѣ полуроти да се върнатъ. Последната се яви твърдѣ на врѣме, тѣй като турцитѣ бѣха навѣзли въ Имитлийскитѣ лозя и въ черпиченитѣ градини около селото и запалваха да отрѣжатъ пѣтя на отстѣпленieto на тѣзи шепа хора. Скоро къмъ огъня отъ источнитѣ могили се прибавва и она отъ западнитѣ А. На западния гребенъ бѣха се искачили нѣколко десетки слѣпени черкези, които обстрѣлваха съ твърдѣ дѣйствиеленъ огънь расположено на отряда на подполковникъ Завадски отъ отзадъ.

Около 12 часа сутрента положението тукъ бѣше близко до критическо, а между това заднитѣ части не пристигаха. Началника на челиния отрядъ вече донесе нѣколко пѣти за положението на работитѣ тукъ и молише за бърза помощъ.

Но да прослѣдимъ за движението на останалитѣ сили на колоната.

Сутрента на 26-го число генералъ Скобелевъ распрати отъ Вѣтрополоската поляна по частитѣ нова диспозиция за този день. Споредъ нея, *авангарда* сега състои отъ Углицкия пѣхотенъ полкъ, двѣ планински орждия и 3-ия казански батальонъ. Началникъ на авангарда се назначаваше генералъ-майоръ Гренквистъ. Той тръгва отъ Вѣтрополоската поляна въ 8 часа сутрента и продължава пѣтя по слѣдитѣ на челиния отрядъ, когото да настине, надмине и да се спусне къмъ Иметли.

Главнитѣ сили, подъ началството на генералъ-майоръ Столѣтова, слѣдватъ въ слѣдующия редъ: една саперна рота, 4 дружини (3, 4, 5 и 6-та) отъ българското опълченое, 6 планински орждия, Казашкия № 9-й полкъ, Българската сотня, Владимирския п. полкъ, 9-й и 11-й Стрѣлковы батальони и най послѣ Суздальския пѣхотенъ полкъ съ полската батарея.

12-й стрѣлковъ батальонъ съ 1-ва и 2-ра опълченски дружини, подъ началството на полковникъ Дерадочевича, продължаватъ да оставагъ тукъ въ видъ на *страниченъ отрядъ*.

Угличанитѣ тръгнаха бодро напрѣдъ, и около спуска на Чафутъ пасигнаха опашката на 1-ия казански батальонъ. Слѣдъ това къмъ 12 часа тѣ се спуснаха до Стрѣмния спускъ и почнаха да слизатъ въ котловината. Самъ генералъ Скобелевъ, безпокоенъ отъ тревожнитѣ донесения на подполковникъ Завадски, побърза съ щаба си къмъ челиния отрядъ, гдѣто и пристигна около 1 1/2 ч. слѣдъ пладнѣ. Тукъ той зарари послѣдния въ твърдѣ критическо положение. Нѣколко десетки убити и ранени

се търкаляха по птеката, а огъня на турците все по-вече и повече се усилваше. Войниците на челния отряд прѣкарваха единъ силенъ мораленъ кризисъ, което можаше да се забѣлѣжи отъ апатията, съ която тѣ по-срѣщнаха този пѣтъ любимии си началникъ. Искваше се бърза и сѣщественна помощъ. Генералъ Скобелевъ, слѣдъ като прѣмина по цѣлата стрѣлкова линия на този малкъ отрядъ, и слѣдъ като поободри войницитѣ, извика 30—40 доброволци и подъ началството на Хорунджия Дукмасова ги испрати къмъ западния гребенъ, А, за да пропѣдятъ спѣшенитѣ тамъ черкези.

Слѣдъ голѣми трудности храбрия казакъ сполучи да се искатери на почти недостѣпния гребенъ А. и скоро една частъ отъ черкезитѣ биде атакувана въ щикове и отхвърлена на югъ въ долината. Доброволцитѣ на Дукмасова увлечени отъ успѣха си се спуснаха сами на югъ. Сега положението на челния отрядъ се значително подобри. Слѣдъ малко генералъ Скобелевъ се върна къмъ котловината за да ускори случанието на отряда. При това движение, обаче, отъ сѣверната половина на гребена А, А се зачуха пакъ отдѣлни изстрѣли въ групата на генералъ Скобелева. Оказа се, че Дукмасовъ отхвърлилъ само южната половина отъ спѣшенитѣ черкези, а сѣверната, по близката къмъ котловината, само на връме прѣкратили огъня и сега стрѣляше пощаба на началника на колоната. Генералъ Скобелевъ съ графа Келлера побързаха да минатъ това опасно мѣсто. Храбрия подполковникъ Куронаткинъ се спрѣ за една минута за да разгледа расположението на неприятеля, но веднага биде силно раненъ въ плѣщата, единъ отъ казацитѣ на конвоя му сжщо биде убитъ и другия раненъ*). Подполковникъ графъ Келлеръ веднага заемѣството на иачалникъ щаба на отряда.

*) Раняването на подполковникъ Куронаткинъ пронзаведе въ чѣля отрядъ твърдѣ тежко впечатление. Тѣй като всички знаеха и го чувствуваха, че младия генералъ шабенъ офицеръ бѣше дѣсната рѣка на доблестния Скобелевъ.

Къмъ това връме вече идеше солидна помощъ. По голѣмата частъ отъ Углицкия полкъ бѣше се спуснала на полянката около Слуска и нѣколко роти се развърнаха съ фронтъ на истокъ и бидоха насочени въ атака. Слѣдъ непродължителна прѣстрѣлка, тѣ се хвърлиха на вожеве и принудиха противника да очисти послѣднитѣ контръ-форси на истокъ, а една рота и на западъ отъ пжтената. Сега движението къмъ Иметли можаше да стане сравнително безопасно, тѣй като фланговата турска частъ, която пречеше на това биде отхвърлена къмъ втория контръ-форсъ, на истокъ отъ пжтя. Генералъ Скобелевъ, обаче, считаше случанието въ селото съ малки сили за рисковано, за това заповѣда на прѣднитѣ казански и углицки роти да се спрѣтъ и заематъ позиция съ фронтъ на истокъ и югъ. Въ това положение се прокара връмето до настѣпване темнината.

Положението прѣзъ нощта отъ 26 то на 27-мо число.

Около 7 часа вечерта, нѣколко доброволци отъ казанскитѣ роти се спуснаха и намѣриха селото из-празднено. Слѣдъ това, около 10 часа вечерта се спуснаха и заеха сѣверния край на селото $4\frac{1}{2}$ роти отъ Казанския полкъ, подъ началството на подполковникъ Завадски. 1-ия и 2-ия баталионъ отъ Углицкия полкъ продължаваха да оставатъ на позицията на сѣверъ отъ селото и сечисъ-тогисъ се прѣстрѣлваха съ турския сраженичъ огрядъ, расположенъ на сѣверо-истокъ отъ Иметлийскитѣ лозя. Часа около 2 прѣзъ ношата се спуснаха въ Иметли 2-ия и 3-ия баталиони на Казанския полкъ. Общото началствование на събраниятѣ въ селото части биде повѣрено на генералъ Столѣтова. Още съ пристиганието на сѣверния му край послѣдния заповѣда да се прѣмине съ верига прѣзъ него, а слѣдъ това се

разстави аванпостна верига съ фронтъ къмъ Шейново, на югъ и на западъ. По пхтя отъ Иметли до Углицката позиция и по пататкъмъ до Стрѣмния спускъ бидоха нападени огневе, които се поддържаха отъ особни команди и които трѣбваше да обозначатъ и освѣтляватъ движението.

Общата залуба прѣзъ 26-то число, до заеманието на Иметли, се простираше до 140 души.

До гдѣто ставаха описанитѣ събития около южнитѣ контрѣ форси на Балкана, главнитѣ сили отзадъ продължаваха движението. Прѣзъ сжщата тѣзи нощъ отъ 26-то на 27-мо къмъ Стрѣмния спускъ постепенно пристигаха: главната частъ на Уралската сотня, 4 сотни отъ 9-ия донски казашки полкъ, 3-тя, 4-та, 5-та и 6-та български дружини, планинската батарея и Владимирския пѣхотенъ полкъ. Тия части бѣха се така расточили, че когато главата на колоната се намираще у спуска, опашката оставаше още около върха Чафутъ. Слущанието на войницитѣ, конетѣ и планинскитѣ орждия прѣзъ стрѣмния спускъ ставаше твърдѣ бавно и по единично. Орждията се сменяха на вѣжа, а конетѣ се тласаха насила. При това нѣкой отъ тѣхъ се търкаляха и падаха доло съ искупени крака и всакагени.

Задъ опашката на Владимирския полкъ там нощъ излѣзоха на Вѣтрополската поляна 9-ия и 11-ия стрѣлковъ батальонъ. Далечъ отзадъ се движеше Суздальски пѣхотенъ полкъ съ полската 4-и фунтова батарея. Къмъ сутрента на 27-мо число орждията едва бѣха изменили $3\frac{1}{2}$ километра отъ Топлепъ.

Страничниятъ отрядъ на полковника Деппераловича продължаваше да остава на мѣстото си и само 1-вата дружина получи заповѣдъ да се спусне слѣдъ Владимирския полкъ въ Иметли. Казашката сотня, която на 25-то число вечерта се испрати къмъ Съченъ камъкъ биде усилена на 26-то съ още една сотня. Сутрента на 27-мо число тия двѣ сотни въ качеството си на дѣсенъ

страниченъ отрядъ достигнаха до височината Исигча на приблизително еднаква височина съ Стрѣмния спускъ.

Прѣзъ нощта, генералъ Скобелевъ получи известие, че въ състава на неговата колона сж назначени още три полка отъ 1-вата кавалерийска дивизия. Тѣзи части трѣбваха отъ Габрово рано сутрента на 27-мо число. Заедно съ това се получиха и доцълнителни указания за съвмѣстнитѣ дѣйствиа съ колоната на князь Святополкъ Мирски. Въ тѣхъ се указваше, че лѣвата колона на разсъмване на 27-мо число, ще трѣгне къмъ село Хасково и ще пристигне до с. Шипка не по-рано отъ 12 часа. „Смѣтете вашето движение тѣй, че Мирски да може да пристигне къмъ Шипка малко по-рано отъ васъ,“ пишеше генералъ Радецки въ заключение.

Дѣйствиата на дѣсната колона на 27-мо число.

На разсъмнувание на 27-мо число, положението на дѣсната колона се прѣдставляваше тѣй.

Поголъмната частъ отъ Казанския и Углицки полкове съ цѣлата уралска сотня и двѣ планински орждия се слустнаха въ с. Иметли. Всичко тукъ имаше около 5 батальона и 1 сотня.

Дружинитѣ 3-тя и 4-та заеха позициитѣ на контрѣфорситѣ на истокъ отъ пжтеката Б, Г и смѣниха Углицкия полкъ. Дружитѣ двѣ дружини (5-та и 6-та) останаха на поляната около спуска като резервъ на прѣвитѣ. 9-ия и 11-ия стрѣлкови батальони, Владимирския полкъ, планинската артилерия и 4 казашки сотни се групираха у Стрѣмния спускъ и на поляната около него. Тукъ бѣха и двѣтѣ саперни роги, които разработваха пхтя. 1-вата опѣлченска дружина получи сжщо заповѣдъ да трѣгне къмъ Иметли. Суздальския пѣхотенъ полкъ едва се бѣше искачилъ на Вѣтрополската поляна.

Съ разсъмванието турцитѣ пакъ почнаха да обстрѣлватъ макаръ и съ далеченъ огънь пѣтеката между Иметли и Стрѣмния снѣсъкъ. Българскитѣ дружини (3-тя и 4-та) съ частъ отъ Казанския полкъ бѣха принудени да прѣминагъ въ настѣпление и да отхвърлятъ този турски страпиченъ отрядъ, който, повидимому, състоеше отъ 1—2 табора и нѣколко башибозуци.

Часа къмъ 12, отъ Шейново се показаха 2 значителни кавалерийски колони. Срѣщу тѣхъ се испратиха 4-тѣхъ донски и Уралската сотня. Кавалерията на двѣтѣ страни се ограничила само съ маневриране и оръжейна прѣстрѣлка. Въ сѣщото това врѣме се чуваше стрѣлоба на истокъ, по направление на с. Шилка.

Около 2 часа стрѣлобата се усили и отъ всички донесения ставаше ясно, че келоната на Святополкъ Мирски води рѣшителенъ бой на источния фронтъ на Шейновския укрѣпенъ лагерь. На генерала Скобелева се прѣдставляваше сега дилемата: *да атакува съ събраниитѣ 7 баталюна, 5 сотни и плавинската батарея, или да дочака сбора на всичкитѣ си сили и да атакува рѣшително на другия денъ.* Слѣдъ дълги колебания, и слѣдъ едно съвѣщание съ ближайшитѣ си помощници, той прие първото рѣшение. Обаче, за да отвлѣче на себе си поне частъ отъ силитѣ на турцитѣ и съ това да облекчи до нѣидѣ положението на лѣвата колона, генералъ Скобелевъ прѣдприема, около 2 часа слѣдъ, пладне едно демонстративно настѣпление съ частъ отъ силитѣ си къмъ Шейново. Около 2¹/₂ часа командира на Углицкия полкъ полковникъ Панютинъ настѣпва къмъ това село въ боенъ редъ съ 3 баталюна и 5 казашки сотни, и се приближава на разстояние на далеченъ оръжеенъ изстрѣлъ. Самъ генералъ Скобелевъ съ щаба си произведе рекогносцировка на неприятелското разположение. Последниятъ го убѣди още повече въ солидността на позицията въ опасността да се рискува да атакува съ таковизъ ничтожни сили съ каквито той

располагаше. Началника на Иметлийската колона си припомни живо картинитѣ на бол срѣщу таквизъ сѣщо укрѣпени позиции подъ Ловичъ и Плъвенъ и дойде окончателно до убѣдението, че настѣпванието съ 6—7 баталюна нѣма никакви шансове на успѣхъ. Отъ друга страна, той имаше свѣдѣния за състава и силата на колоната на Святополкъ Мирски и бѣше увѣренъ, че въ случай на крайностъ тя сама е въ състояние да се удържи противъ всичкитѣ опитвания на Весесељ паша да я разбие отдѣлно.

Часа къмъ 4 слѣдъ пладнѣ огъня на истокъ потихна и генералъ Скобелевъ заповѣда на полковника Панютина да се върне съ отряда си обратно въ Иметли на укрѣпената позиция.

Вечерта, около 6 часа, огъня на истокъ се пакъ усили, но скоро прѣстана.

Прѣзъ ноцта отъ 27-мо на 28-мо число се спуснаха въ Иметли 9-ий и 11-ий стрѣлковы баталюни, Владимирския полкъ и 1-ва, 5-та и 6-та опълченски дружини. Рано сутрента пристигнаха двѣ роты отъ 12-ия стрѣлковъ баталюнъ, испратени отъ полковника Депре-радовича, за да слѣдватъ 3-тя и 4-та дружини. Последнитѣ се спуснаха въ селото около 11 часа сутрента на 28-мо число. Суздаальски полкъ получи заповѣдъ да остави полскитѣ оръдия на отряда на полковникъ Де-прерадовича, а самъ да бърза съ спущанието. Полковецъ отъ 1-вата кавалерийска дивизия потеглиха вечерта на 27-мо число отъ Топлешъ и слѣдъ като върваха прѣзъ цѣлата нощъ се спуснаха на 28-й. Полковецъ отъ тѣзи дивизия пристигнаха въ Топлешъ още въ 12 часа прѣзъ деня на 27-мо число, и ако бѣха продължили пѣтя безъ спиране, то щѣха да бждатъ въ Иметли сутрента на 28-мо, и въ такъвъ случай черкеската конница би била вѣроятно уничтожена. Въ Топлешъ обаче се случи една забържка отъ цѣли 6 часа: единъ отъ офицеритѣ отъ генералния щабъ бѣше отишелъ да

посѣти ранения подполковникъ Куропаткинъ и да го распита за пѣтицата и положението на работитѣ. Последния *подъ влияніе на своитѣ страдания* бѣше казалъ мнѣние, че дивизията ще сръбне голѣми прѣпятствия при движеніето и нѣма да свари да взема участие въ боя, който трѣбваше да се свърши на 27-мо или 28-мо число. Вслѣдствие на това началника на дивизията испрати да иска разрѣшеніе отъ генералъ Радеcki да се върне и мине по шоссето, отъ гдѣто той считалъ, че ще се слустне по-скоро въ Тундженската долина. Командира на корпуса потвърди заповѣдта си да се продължи пътя за Иметли и дивизията можа да тръгне едва въ 6 часа слѣдъ пладне на 27-мо число. Като вспомнюва за този фактъ, генералъ Куропаткинъ свѣдѣва въобще на войната да се не слушатъ мнѣніята на ранени хора, защото тѣ сж склонни да гледатъ на работитѣ твърдѣ песимистично. 1-ия казашки полкъ отъ тѣзи дивизия бѣше въ Иметли около 9 часа сутрента, останалитѣ пристигнаха по-късно. Около сжщото врѣме се слустнаха и двѣгѣ роты отъ 3-ия саперенъ баталионъ.

Боя на 28-й Декемврий въ дѣсната колона.

Отъ изложелото се вижда, че рано сутрента Скобелевъ располагаше въ долината само съ 15 баталиона, 5 сотни и 8 орджия, а 7 баталиона, 8 орджия и 13 ескадрона и сотни бѣха въ пѣтъ и постепено се слустнаха. Макарь тѣзи сили и да бѣха значителни, началника на Иметлийската колона все още считаше себе си недостатъчно силенъ, за да почне дѣйствиата си веднага. Силната прѣстрѣлка къмъ истокъ служеше като най добро доказателство, че тамъ на источния фронтъ на Шейновския укрѣпенъ лагеръ вървеше горещъ бой. При все това генералъ Скобелевъ намѣри за възможно да от-

ложи своята атака още на 3—4 часа и *въ името на причина, на пълното съсредоточение на силитѣ да пожертвува на врѣме принципа на взаимната поддрѣжка.*

Но да видимъ какво ставаше това врѣме въ турския лагеръ. На 27-мо число сутрента, у Вессель паша въ Шейновския лагеръ, повидиому, имаше само 8—10 баталиона. Когато той се убѣди въ грамадното численно прѣвсходство на русситѣ, частъ отъ резервитѣ на Шипченската позиция получи заповѣдъ да се слустнатъ и усилятъ войскитѣ въ полето. Около 4 часа слѣдъ пладнѣ Шейновския отрядъ биде усиленъ до 20 баталиона и съ тѣзи именно сили турцитѣ вечерта црѣминаха въ настѣпление сръбцу лѣвата колона. Прѣзъ ноцта Вессель паша спустана още 4—5 баталиона и сутрента на 28 число се опита съ тѣхъ да прѣмине въ настѣпление и разбие отдѣлно колоната на Свѣтополкъ Мирский. Сръбцналтъ, обаче, на укрѣпената русска позиция, и заплашвантъ отъ грозно стройшитѣ се въ босентъ редѣ части на генералъ Скобелева, турския началникъ трѣбваше да прѣмине пакъ къмъ оторана, а по послѣ и да раздѣли силитѣ си на два фронта. Въ планината на турската позиция въ това врѣме оставаха отъ 12—15 баталиона, отъ които 5—6 въ центра сръбцу Св. Никола.

Въ 8 часа сутрента постепено усилившия се огънь на истокъ, най послѣ принуди генералъ Скобелева да пристѣпи къмъ дѣйствие. Частитѣ, събрани въ Иметли получи заповѣдъ да се строятъ.

Сега се явяваше въпросъ за *избирание нукта на атаката*. Въ прѣдписанието на командира на 8-ия корпусъ ясно се заповѣдваше да се атакува с. Шипка*),

*) По свѣдѣтелството на генералъ-майоръ Димитровски, началника на шаба на 8-ия корпусъ, тѣзи заповѣдъ била издадена на основаніе имѣвшитѣ се скѣдни свѣдѣнія за расположеніето на противника въ равнината около селото Шипка. Споредъ тия свѣдѣнія генералъ Радеcki ужъ до 26-то число не знаелъ нищо за сжществуваніето на Шейновския укрѣпенъ лагеръ.

но този пунктъ се памира въ сѣверо-источния край на укрѣпления лагеръ. За да се достигне до него, дѣсната колона трѣбваше да се вреже въ единъ видъ дефиле, което се образуваше отъ южнитѣ конгръ-форси на заката Малуша отъ една страна и отъ сѣверо-западнитѣ и сѣверни укрѣпления на лагера отъ друга. Такава атака, несъмѣнно, бѣше съединена съ грамадни жертви, а отъ друга страна тя не бияше въ най чувствителното мѣсто на противника. Въ най добъръ случай тя би при-вела къмъ прѣкъсване съобщенията между лагера на турцитѣ и тѣхната позиции на планината. Ако послѣд-нето се осъществеше, то на Вессель паша все още оставаше едно тѣсно пространство на югъ и юго-западъ отъ гдѣто войскитѣ му отъ укрѣплення лагеръ можаха да се промъкнатъ къмъ Сръдня гора. Ако напротивъ се отстъпеше отъ даденото приказание и се атакуваше юго-западни и западни фронтъ, тукъ се биеше въ най-болното мѣсто на турцитѣ, на тѣхния стратегически ключъ. Въ случай на успѣхъ дѣсната колона влизаше въ свръзка съ лѣвия флангъ на Тръвненската и тур-цитѣ биха биле отръзани съвсѣмъ отъ възможния миръ. Тозъ въпросъ е занимавалъ генералъ Скобелева прѣзъ цѣлата нощъ сръщу боя и най послѣ сутрента той рѣ-шава да атакува с. Шейново и юго-западни жгълъ, като се заслонява въ лѣво отъ слабъ заслонъ.

Юго-западния жгълъ на Шейновския лагеръ се за-вършваше съ краа на Шейновската кория на когото, както видѣхме и по горѣ, бѣха построени като упорни пунктови редутитѣ № 3 и 6 отъ твърдѣ силна про-филь. Въ дѣсно и въ лѣво подстъпитѣ, вжтрѣшността и до нейдѣ и тила на тия укрѣпления, се фланкираха отъ укрѣпленията № 10 и 7. Освѣнъ това прѣдъ редутитѣ № 2 и 3 бѣха построени редъ пѣхотни окопи, които позволяваха щото напрѣдъ лѣжащата мѣстность да се обстрѣлва съ 2—3 ярусенъ огънь. Самото село Шейново се намраше на 300—400 крачки задъ ре-

дутитѣ и служеше за расквартирование на резервитѣ. Тукъ бѣше расположенъ и прѣвѣрзочния пунктъ. Съ за-еманието на корията и селото, отбраняющия получаваше доволно солидно закрытие, както отъ погледитѣ, тъй и отъ огъня на противника. Слѣдъ излизанието, обаче, на источния му край отбраняющия можаше да го сръщне съ твърдѣ силенъ артилерийски огънь отъ редута № 1, и съ крѣтосанъ оръжеенъ — отъ укрѣпленията и око-питѣ на сѣверния и южния фронтове.

Силитѣ, които засаха западни фронтъ не бѣха извѣстни, но тъй като главната масса на корпуса на Вессель паша бѣше отвлѣчена отъ колоната на Свѣто-полкъ Мирски на источния фронтъ, то сръщу дѣсната колона, вѣроятно, не сж дѣйствували повече отъ 6—8 баталиона и до 20 оръдия. Мѣстността между Имели и Шейновската кория е съвършено равно и прѣдстав-лява прѣбрасенъ обстрѣлъ. По сръдата на пѣтя, съ приближаванието на разстояние 1 километръ отъ тур-скитѣ укрѣпления, се намиратъ нѣколко недѣлки до-лица съ направление отъ сѣверъ къмъ югъ, които да-ватъ извѣстно закрытие. Слѣдъ прѣминаванието на по-слѣднитѣ остава единъ поясъ, който е съвсѣмъ откритъ, и само съ приближаванието до окопитѣ на неприятеля на 200 расрача се получава пакъ едно малко закры-тие отъ отдѣлнитѣ дървета и шумакъ.

Въ 8 часа сутрента, войскитѣ получиха диспози-цията за боя. Споредъ нея колоната се распрѣдѣляше тъй: *Общата цѣль на боя* — заеманието на Шейновския лагеръ.

1) *Бойна частъ*: 11-й и 9-ия стрѣлковы баталио-ни, сводния Углици батальонъ, въоръженъ съ пушкитѣ „Пибоди“, 5-та и 6-та български дружини и планиската батарея. Началникъ на бойната частъ бѣше назначенъ бригадни командиръ отъ Българското Опълчение пол-ковникъ графъ Толстой.

2) Въ втората линия за частен резервъ, под начальството на генералъ майоръ Столбова, се назначава: Углицкия полкъ, 3-та и 4-та опълченски дружини и една саперна рота.

3) Полковецъ Владимирски, Казански и Суздальски съставляватъ общи резервъ, подъ начальството на генералъ майоръ Грелъвиста, и слѣдватъ задъ срѣдата задъ бойния редъ.

4) Всичката конница, подъ начальството на генералъ майоръ Дохтуровъ да се развърне на дѣсниа флангъ на бойния редъ и да тръгне да влезе въ свързка съ колоната на князи Святославъ Мирски. Ако ли противника почне отстъплението, то да тръска два емерично.

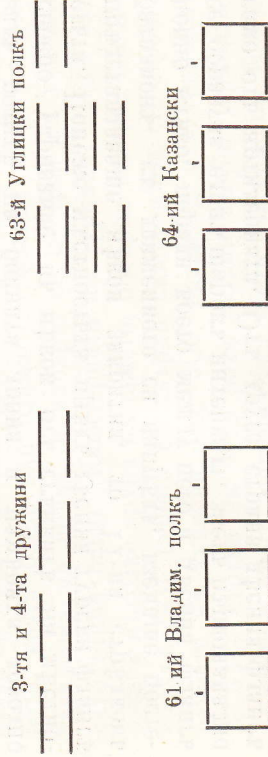
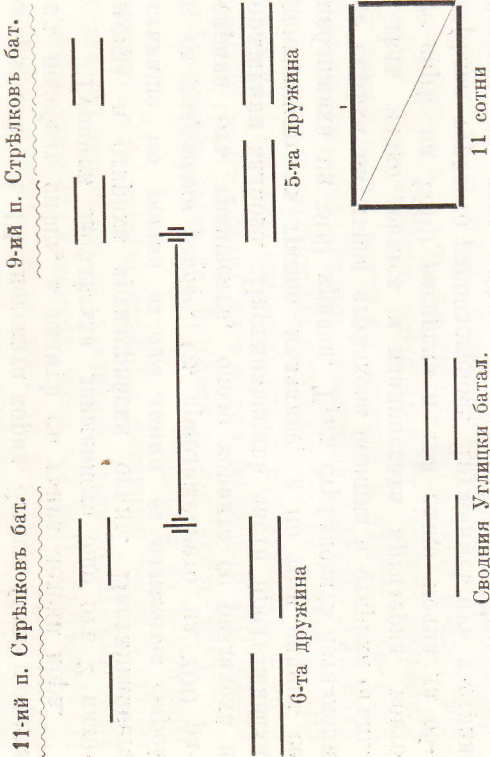
5) Началника на иметлиския отрядъ, въ началото на боя, ще се намира при бойнага часть, а покъсно — при общия резервъ.

6) Пръсързония пунктъ се назначава въ с. Иметли.

7) За охранението на тила отъ къмъ Калоферъ се испращатъ: Уралската сотня на Кирилова по пътя за този пунктъ, а 1-та българска дружина съ двѣ зашки сотни и една саперна рота се оставятъ въ с. Иметли.

8) Охранението на пътя за Толлеизъ се възлага на отряда на полковникъ Денперадовича, къмъ който се присъединява и 10-тата опълченска дружина.

Сутрента войскитъ имаха достаточна време да си починатъ, пообѣдатъ и да приведатъ въ редъ въоръжението и снаряжението си. Часа въ 9 тѣ се построиха въ опредѣления отъ диспозицията боенъ редъ, а въ 10 часа тръгнаха напредъ, въ реда показанъ на прилагателната схема:

По този начинъ за водниие на атаката се назначаваха 15 баталиона, 8 орждаи и 11 сотни. Къмъ тѣзи части слѣдъ 2—4 часа можаха да се присъединатъ още 2 баталиона на Суздальския полкъ и 1-вата дружина отъ опълчението, плюсъ 8 ескадрона кавалерия.

Хода на боя.

Денгъ 28-й декемврий както видѣхме по-горѣ бѣше облаченъ. Доволно гъста мъгла покриваше и полето. Прѣзъ нея отъ далечъ едва се мъркаха върховетъ на

шеята № 11. Движението на тия части се почна съ прѣбѣвания. Турцитѣ въ това врѣме усилиха огъня си до крайностъ. При все това, храбригѣ стрѣлци, поддръжани отъ угличанитѣ, достигатъ до тия окопи, хвърлятъ се на ножеве, изгонватъ турската верига къмъ главната траншея и ги заемагъ.

Тукъ, обаче, положението на тия части стана твърдѣ тѣжко. Заетигѣ окопи имаха една твърдѣ слаба профилъ и не прѣдставляваха нѣкое сериозно укритие. Отъ друга страна огъня на турцитѣ отъ траншеята № 11 и 12 нанасяше страшни поражения. Между туй поддръжкитѣ бѣха още далечъ и немаше съ какво да се развие до стигнатия успѣхъ. Турцитѣ бързо офъниха това, и скоро отъ дѣния флангъ на траншеята № 11, изъ корията се показа една кавалерийска часть, която се и хвърли въ атака на лѣвия флангъ на баталиона. Четвъртата негова рота, която бѣше най близо до фланга забѣлѣза тѣхъ кавалерия на врѣме, и набързо сестрои въ купчини, като отгри огънь. Кавалерията на турцитѣ, слѣдъ като остави нѣколко трупа на полето, повърна назадъ. Но този успѣхъ биде куненъ съ твърдѣ скъпа цѣна. Построяванieto на купчини, на 300 раскрача отъ траншеята № 11, струва на 4-та рота голѣми загуби: тримата ѝ офицери и много войници бѣха убити или ранени. Изобщо тѣхъ атака произведе едно потрѣсяюще нравствено впечатление на русскія лѣви флангъ, и той, слѣдъ като се продържа на заетата позиция около 40 минути, почна да отстъпва назадъ. Шестата българска дружина въ това врѣме по инициативата на нейния командиръ, тръгна напърдъ за да прикрие това отстъпление. Догдѣто ставаше прѣдвижението на послѣдния, турската кавалерия изново искача, и този пѣлъ сполучи да изсѣче нѣколко десетки хора, послѣ което, срѣщната отъ огъня на дружината и стрѣлитѣ, повърна назадъ. Тукъ биде раненъ съ куршумъ и храбри полковникъ графъ Толстой, който се замѣсти отъ командира на Углицкия полкъ полковникъ Панютина.

дърветата отъ Шейновската кория. Земята бѣше покрита съ недебелъ снѣгъ, а вадитѣ съ тѣнка ледена кора.

Турцитѣ забѣлѣзаха движението още отъ 2 километра и откриха артилерийски огънь. Настѣпванieto ставаше *по ротни въ две линии въ разгнати строй и съ разръдени редове*. Съ приближението на 200 раскрача отъ траншеитѣ, около корията се раздадоха и оръжейни залпове. Настѣпвающитѣ части продължаваха движението въ грозно мълчание, и по този начинъ се приближиха на 800 крачки. Тукъ стрѣлковитѣ баталиони се спрѣха на първа стрѣлкова позиция и откриха огънь. Слѣдъ малко довгаса и планинската артилерия, която се спрѣ на 1500 раскрача и тѣй сжщо почна да обстрѣлва турското расположение. Дружинитѣ отъ частния резервъ въ това врѣме се приближиха до 500 крачки задъ ротитѣ на бойната линия и намѣриха доволно сносно укривание въ нѣкои отъ стѣннитѣ на мѣстността. Понеже мѣстността прѣдъ дѣсния турски флангъ прѣдставляваше нѣкои закрития, то 11-ия стрѣлковъ баталионъ, съ движението си напърдъ, вземаше постепенно влѣво, поради което между него и дѣсния флангъ се образува единъ широкъ интервалъ, заетъ первоначално само отъ артилерията. Отъ друга страна дѣсния флангъ на 9-ия стрѣлковъ баталионъ бѣше се малко загъналь на напърдъ, съ цѣль да направи обходъ на редута № 2 отъ югъ.

Открития огънь отъ прѣднитѣ два баталиона се скоро усили и отъ огъня на сводния Углицки баталионъ. Тѣзи стрѣла, повидимому, достигна извѣстни резултати, тѣй като огъня на турцитѣ почна да отслабва; послѣдното обстоятелство особенно се прочувства срѣщу фронта на 11-ия стрѣлковъ баталионъ. Тогава командира на послѣдния полковникъ Карповъ, по своя частна инициатива, заповѣдва на баталиона, поддръжанъ отъ двѣ улицей роты, да настѣпятъ и завладѣятъ стрѣлковитѣ окопи, които се намираха на 300 крачки прѣдъ тран-

Цѣлия този епизотъ на крайния лѣвъ флангъ на бойния редъ произведе твърдѣ неблагоприятно впечатление, както въ войскитѣ, тъй и на генералъ Скобелева. За поддръжанieto отстъпвающитѣ части биде испратенъ единъ баталионъ отъ Владимирския полкъ и двѣ казашки сотни. Обаче, тѣзи частна несполука имаше и своитѣ добри послѣдствия. Вниманието на турцитѣ и тѣхнитѣ резерви повидимому, бѣха привлѣчени въ това направление, а огъня сръбцу дѣсна руски флангъ поотслабна.

Генералъ Скобелевъ, който много добре цѣнеше моралното значение на една макаръ и частна несполука, особено въ началото на боя, побърза да ускори настѣпванieto на дѣсна флангъ. Полковникъ Панотинъ биде назначенъ за общъ началникъ на този участъкъ и получи заповѣдъ да атакува. Около 12 часа дѣсна руски флангъ, съ разгнати знамена и подъ звука на музиката прѣмина въ настѣпление. Въ първата линия вървеше 9-ия стрѣлковъ баталионъ, като имаше непосредственно задъ себе си 5-та опълченска дружина. Слѣдъ тѣхъ слѣдваха въ три паралелни линии баталионитѣ на Углицкия полкъ. Всичкитѣ части съ движението си на напредъ се прѣстроваха по ротно въ двѣ линии на широки интервали въ разгнатъ строй и съ разрѣдени редове.

Слѣдъ нѣколко прѣбѣжки 9-ия стрѣлковъ баталионъ достигна на 200 раскрача отъ траншеята № 6 и се сирѣ. 5-тата дружина го послѣдва и се държеше още на 200 крачки отзадъ. Стрѣлцитѣ откриха отъ заетата позиция силенъ огънь, но понеже противника бѣше добре укрить, то стрѣлбата повидимому даваше ничтожни резултати, които въ всѣки случай не съотвѣтствуваха на огромнитѣ собствени загуби.

Полковникъ Панотинъ бързо схвана това положение и, слѣдъ като заповѣда на Углицкия полкъ да ускори хода, спусна се самъ да вдигне напредъ бойната линия. При минаването около 5-та дружина той ѝ заповѣда да трѣгне напредъ. Дружината веднага бѣше вдигната като единъ

человѣкъ и трѣгна прозно въ атака. Колкото за 9-ия баталионъ той бѣше вече изгубилъ почти всичкитѣ си офицери и прѣтърпѣлъ такъва сериозна загуба, че станието му можа да се извърше само слѣдъ като рогитѣ на 5-та дружина се слѣха съ него. Двѣтѣ тия части се хвърлятъ дружно напредъ и сполучватъ да завладѣятъ траншеята № 6 и да отхвърлятъ турцитѣ къмъ заднитѣ редици.

Мжду туй първия и 2-ий баталиони на Углицкия полкъ съ движението си напредъ, постепенно вземаха направление въ дѣсно на редута № 2. Турцитѣ бързо разбраха за готвящата се опасностъ къмъ тая страна, и прѣхвърлиха нѣколко части отъ дѣсна си флангъ въ лѣво. Огъня отъ редутитѣ получи едно крайно напрежение и причиняваше на настѣпвающия твърдѣ чувствителни загуби. Углицкитѣ баталиони подъ този огненъ градъ *настъпаха съ прѣбѣжки отъ 150—200 крачки*. Прѣбѣжкитѣ се правяха *по-чисти*, т. е. испърво една часть на веригата, послѣ друга, или пакъ поддържката. *Тамъ идито прѣбѣжкитѣ се извършваха едновърменно отъ веригата и поддръжкитѣ загубитѣ изведнѣжъ станаха по-големи*.

Съ приближаванието на 300 крачки отъ редута № 2 първия Углицки баталионъ се сирѣ задъ малкитѣ закривия и откри участенъ огънь. Скоро на тѣзи позиция пристигна и 2-ия баталионъ, а 3-ия държеше направление на взетата вече траншея № 6. Слѣдъ половинъ часъ стрѣлба, огъня на турцитѣ, като цели почна да отслабва. Полковникъ Панотинъ се възползува отъ това и заповѣда да биятъ атака. Частитѣ трѣгватъ на ножове съ стрѣлба и барабаненъ бой, слѣдъ нѣколко минути проехтава страшно „ура“ и редута № 2 биде взетъ. Турцитѣ и отъ тукъ отстъпиха къмъ редута № 3 и окопитѣ, които бѣха построени отъ страни отъ него по края на корията. Отъ новата си позиция отбраняющия откри пакъ силенъ огънь. Понеже атакованитѣ части бѣха се силно раз

мъсили, то полковникъ Панюгинъ съчете за необходимо да се спрѣ за нѣколко врѣме на заемната позиция за да възстанови какъвъ годъ редъ и да дочака пристиганieto на 3-ия свой батальонъ. Слѣдъ като това стана, двата първи батальона се хвърлятъ отново на напредъ и една частъ отъ тѣхъ достига до редута. Едновременно съ това се спуснаха къмъ него отъ лѣво и 9-ия стрѣлковъ батальонъ съ 5-та дружина. Слѣдъ достиганieto, обаче, на 50—60 крачки до редута, огъни на турцитѣ взе такъвизъ размѣри, че движението се спрѣ. Само една смѣсена частъ отъ Углицинитѣ, стрѣлцитѣ и 5-та дружина достигна до рова на укрѣплението и се спусна въ него. Другата, по голѣма частъ се оттегли къмъ траншеята № 6 и редута 2.

Положението, очевидно, ставаше критическо. Ако турцитѣ се хвърляха въ контръ-атаки съ нѣкои прѣсни части, то достигнатитѣ съ такъвизъ жертви успѣхи можаха да бждатъ компрометирани. Полковникъ Панюгинъ съзнаваше това по добре отъ всички други, и, слѣдъ като испрати да иска помощъ отъ общия резервъ, заповѣда пакъ да се настѣпи. Но частитѣ, подъ влияние на страхнитѣ зауби, испитваха едно морално потрѣсение и заповѣдта не можа да се изпълни. Слѣдъ малко 3-ия Углички батальонъ се приближи на 200 расърача задъ расположението на 5-та дружина и 9-ия стрѣлковъ батальонъ. Правятъ се още нѣколко опити за движение напредъ, но не сполучливо: офицеритѣ и отдѣлни войници ставатъ, но масата, която само е въ състояние да достигне въ такива случаи успѣхъ, тѣзи маса оставаше апатична задъ своитѣ слаби, а често и въображавани закритии. Въ тѣзи именно критическа минута излиза отъ траншеята № 6 единъ искалянъ, испаланъ и окѣсанъ барабанчикъ: „Ваше Високблагородие, извика той къмъ Панютина, оставете ги вий тѣхъ: хайде да вървимъ на ножове, се едно ще се мрѣ, но поне да си изпълнимъ дълга, спорѣдъ както смѣ се клѣли“ — слѣдъ това той

енергично дръгна барабана и съ боля атакъ тръгна напредъ. „У такъвъ началникъ, като полковникъ Панютина, казва генералъ Куропаткинъ, отговора можаше да бжде само единъ: той грабна знамѣто отъ знаменосеца и тръгна напредъ. Минаха вече нѣколко мжчителни сескуди и все още не се виждаше, какво впечатление ще произведе този примѣръ, ще убиятъ ли, или не Панютина. Но Богъ спази храбрия юнакъ, и въ отговоръ на неговия примѣръ една страшното „ура“ и всичката маса отъ угличани, опълченци и стрѣлци се хвърлиха дружно напредъ. Редута биде заобиколенъ отъ всички страни, и налитѣ юнаци пахълтаха въ него Първи сконнаха вътрѣ поручикъ Коротковъ отъ 9-ия стрѣлковъ батальонъ, поручикъ Власовъ отъ Углички полкъ и поручикъ Николаевъ отъ 5-та дружина (сега генералъ адютантъ на Н. Ц. В.) *)

Слѣдъ заеманието на този редутъ линията на отбраната на турцитѣ отъ западъ биде събсана и тѣ отстъпиха въ корията, а една частъ се спусна къмъ Шейново. Тукъ русситѣ между другото завладѣха и три полски орждии

Мужду туй, още въ 12 часа, конницата на дѣсната колона вече влѣзе въ свързка съ оная на лѣвата, и сега бѣше заела пространството на югъ отъ Секереченската и Шейновска кория, отъ гдѣто още противника можаше да търси исходъ за отстъпление.

За да може да се довърши успѣха съ рѣшителна атака, генералъ Скобелевъ испрати отъ общия резервъ въ частна поддрѣжка задъ Углички полкъ тригѣ батальона отъ Казанския и единъ отъ Владимирския. Сега, когато прѣднитѣ части заеха редута № 3, казанскитѣ

*) За да получимъ една по-реално картина за този бой, ний попитахме поченния генералъ да ни раскаже и своитѣ лични въспоминания. Спорѣдъ неговитѣ думи, той е билъ раненъ въ крака още прѣдъ атаката на редута № 3, а факта за хвърлянето му пѣрвъ на укрѣплението е станалъ при атаката на голѣмата траншея № 6, за който подвигъ той е получилъ Георгиевски офицерски кръстъ.

баталиони се ешалонираха отъ задъ, насочени малко въ лѣво на траншеята № 9. Задъ тѣхъ въ общъ резервъ, къмъ два часа слѣдъ пладня, оставаха само двата баталиона отъ Владимирския полкъ, но въ с. Иметли, се събраха къмъ това врѣме Суздальския полкъ и двѣтъ български дружини и идяха да усилятъ общия резервъ. По-неже южния и юго-источния жгълъ на лагера бѣше вече заегаъ, то имаше вѣроятность, че противника ще се постарае да си пробие още пътъ на сѣверъ отъ лагера, между балканскитѣ отроги и с. Шейново. За да се гарантира окончателно въ това направление, около 2 1/2 часа слѣдъ пладня, бѣха испратени още: последния баталионъ отъ Владимирския полкъ и двѣ согни казаци. Сега на лѣвния си флангъ генералъ Скобелевъ имаше вече 4 баталиона и 4 сотни. Тия части получиша заповѣдь да заематъ отбранителна позиция и да се удържатъ на нея до гдѣто главнитѣ сили завършатъ отъ югъ атаката.

Къмъ това врѣме се построиха въ общъ резервъ Суздальския полкъ и 3-та и 4-та опълченски дружини, и бѣха готови да се притекатъ на помощъ тамъ гдѣто потребва.

Между туй, съ движението на напрѣдъ, първия баталионъ отъ Казанския полкъ се насочи на траншеята № 9, задъ него въ 300—400 крачки слѣдваше 2-ия, а още по назадъ — 3-ия. Съ приближаванието на 300 крачки Казанцитѣ отериха огънь и веднага продължиха настѣпленieto съ прѣбѣжки. Когато първия баталионъ достигна до края на корията на 200 раскрача казанцитѣ се хвърлиха на напрѣдъ и завладѣха послѣдователно траншеята и редута № 10 и достигнаха до истинния край на корията.

Дѣсния русски флангъ, насърченъ отъ това, същю прѣминава въ настѣпление и завладѣва редута № 7. Но въ дѣсно отъ редута № 2, турцитѣ продължаваха да обшиватъ всичкото заето пространство съ силенъ огънь. Полковникъ Панютинъ тогава вдяга смѣсенитѣ

части отъ угличани, опълченци и стрѣлци и се хвърля стрѣмително на този упоренъ пунктъ. Турцитѣ усилиха пакъ огъня до последни степенъ, но когато грозната атакующа масса се приближи на 200 раскрача, тѣ отслабватъ стрѣлбата.

Въ това врѣме се раздадоха нѣкои гласове, че турцитѣ се прѣдавали. На бруствера на редута се показваха на бърже огдѣлни фигури, които хвърляха пушкитѣ си наапрѣдъ. Дѣсния русски флангъ се хвърли въ атака и около 2 табора бидоха взети въ плѣнгъ; частъ отъ турската пѣхота, събрана въ това направление, се пустна да бѣга къмъ лагера, но биде обсирана съ огънь отъ 1-ия и 2-ия казански баталиони, които вече заемаха источния край на с. Шейново.

Между туй стрѣлбата отъ къмъ турския лагеръ все още непрѣставаше. Сега съединенитѣ сили на дѣсния и лѣви русски флангъ прѣминаватъ дружно въ настѣпление и смитатъ безпощадно всичко, което още продължаваше да се съпротивлява. Скоро на редута № 1 се появя бѣлъ флагъ и турскитѣ войници почнаха да хвърлятъ оръжието си. Чуваха се думитѣ „амангъ, теслимъ“. Къмъ това врѣме генералъ Скобелевъ пригърча на истинния край на Шейновската кория и задъ него слѣдваша резервитѣ. Изведнажъ обаче, турцитѣ пакъ възобновяватъ стрѣлбата и една масса отъ нѣколко стотинъ конника се хвърля къмъ югъ. Това бѣше черкезката кавалерия, която отбита отъ огъня на Грѣвненската колонна се спусна да си пробие пътъ на югъ. Руската пѣхота я срѣщна съ силенъ огънь и една значителна частъ отъ нея биде уничтожена, но другата сполучи да излѣзе отъ лагера. Сега настѣпваше широко поле за дѣйствието на руската конница. Петгѣхъ казашки сотни отъ 1-ия Донски полкъ се хвърлятъ въ атака, но се натъкватъ на силни мѣстни прѣпятствия, които на врѣмѣ ги задържатъ. До гдѣто ставаше прѣминаванието прѣзъ тѣхъ черкезитѣ сполучиха да се промъкнатъ на югъ и

да избѣгатъ, но казациѣ настигнаха една грамадна пѣхотна тѣла отъ 3000 души, която биде принудена да хвърли оржияето. Въ последнята атака взеха извѣстно участие и двѣ согни отъ № 9 казашки полкъ, които набързо достигнаха отъ крайния лѣви флангъ.

Часа около 3 генералъ Скобелевъ тръгна лично къмъ могилата № 1, гдѣто бѣше събрана най голѣма тѣпла отъ здающитѣ се турци. По пѣтя той сръбца турския подполковникъ Саидъ бей, който му прѣдаде съгласието на Весселя да се прѣдаде съ условие, обаче, на офицеритѣ да се съхрани оржияето и конетѣ.

Тукъ тамъ се още раздаваха отдѣлни изсрѣбли, сръбдъ турцитѣ владѣше голѣма глъчка.

Вессель паша бѣше излѣзалъ отъ своята землянка и генералъ Столѣтовъ му прѣдложи да го прѣдстави на Скобелева. Блѣденъ и съ наведена глава се прѣдстави турския паша къмъ побѣдителя генералъ. Слѣдъ обикновенитѣ привѣтствия Скобелевъ прѣдложи на Весселя да заповѣда да се прѣбрати бой и въ планината, като му указваше на стройното движение на своитѣ резерви и на безполѣзността на по нататѣшнитѣ съпротивления. Вессель паша отговори, че той ще съблочи на войскитѣ, които се намиратъ на главната позиция, че се е прѣдалъ, но да имъ заповѣда да направягъ сжщото, той не може, тѣй като никой не е длѣженъ да слуша заповѣдъ на своя плѣненъ начальникъ.

Слѣдъ това Вессель паша испралн единъ свой офицеринъ съ ординареца на генералъ Скобелева Харалова, съ извѣстие за прѣдаванieto на частитѣ отъ лагера. Около 4 часа пратенигѣ се върнаха назадъ, съ извѣстие че били посрѣщнати отъ турскитѣ укрѣпления съ огънь. Скобелевъ слѣдъ това заповѣда на резервитѣ да се приближатъ и построятъ въ боенъ редъ, заедно съ туй той енергично поиска отъ Вессель паша, въ името на человекѣлюбieto, да направи нуждното за да се прѣбрати понататѣшното безцѣлно кръвопролитие.

Пашата слѣдъ нѣколко колебания най послѣ се съгласи да испрати особени писма до началницитѣ на войскитѣ въ Балкана и да ги *посвѣтва да се предадатъ*. Писмата бѣха испратени съ особни офицери, къмъ които доброволно се присѣдини и генералъ Столѣтовъ. Вечерга парламентеритѣ прѣминаха чрѣзъ турската позиция и се искачиха на Св. Никола и другитѣ пунктове. Въ сжщото това врѣме генералъ Скобелевъ и Святополкъ Мирски построиха войскитѣ си съ фронтъ къмъ Шипченския проходъ, когото се приготвиха да атакуватъ на другия день.

Плѣненитѣ отъ лагера около 12,000 души съ двама генерали, 4 полковника и 280 офицери се испрацаха чрѣзъ ноцѣта и на другия день къмъ селото Иметли, съ цѣль да се изолиратъ отъ оржияето имъ. Чрѣзъ ноцѣта генералъ Скобелевъ получи извѣстие, че и въ планината турскитѣ отряди, въ числителността до 10,000 души съ около 200 офицери сжщо се прѣдали.

Чрѣзъ този день Иметлийски отрядъ има загуби убити и ранени 1335 человекъ.

Общитѣ загуби за периода отъ 26—28-й декемврий съставлявише убити: 6 офицери и 306 войника и ранени 38 офицери и 1135 войника. Вечерко 1485 человекъ.

Между различнитѣ части на отряда загубитѣ се распредѣлѣха тѣй:

	убити	ранени	всичко	въ това ч. офицер.
Въ 63-й Углицкий полкъ	55	328	383	10
" 64-й Казански "	41	83	124	7
" 61-й Владимирски "	1	1	2	—
" 62-й Суздальски "	—	2	2	—
" 5-а Българска друж.	50	136	186	7
" 6-а "	—	10	10	1
" 3-а "	2	4	6	—
" 9-й Сръбск. батальонъ "	73	350	423	—

	убити	ранени	всичко	въ геза ч. офицери
Въ 11-й "	83	186	264	—
" 9-ия Донски полкъ	1	13	14	—
" Планинската батарея	—	3	3	—
Щабни	—	—	—	3

Отъ тѣзи таблица се вижда, че най голѣми загуби сѣ понесли двата стрѣлковы баталиона и 5-та българска дружина. Въ тия части издѣзлите отъ строя бойци съставляватъ повече отъ 50%. Дружинитѣ, на които падна жребия да взематъ участие въ боя, се показаха и тукъ достойни за бойното другарство на такъвиз славни части като баталионитѣ отъ 3-та стрѣлкова бригада и полковетѣ отъ 16-та пѣхотна дивизия.

Съ това ний завършваме описанието дѣйствиата на дѣсната Имелгийска колона. Ний нарочно се спрѣхме на тѣхъ по подробно, защото по тѣхъ могатъ най-добре да се прослѣдятъ характернитѣ особености на движениата и дѣйствиата зимно врѣмя и на една до крайностъ прѣсечена планинска мѣстностъ. Освѣнтъ това ржководението на тая колона бѣше повѣрено на единъ отъ най-талантливитѣ руски генерали, който съ своята личностъ уличетворяваше новѣйшето военно искусство. Сега за да свѣршимъ ще си позволимъ да направимъ и краткъ критически обзоръ на тѣзи операции.

1) по състава и числеността на колоната може и тукъ да се повтори това, което казахме за лѣвата. Съществената разлика между състава на двѣтѣ колони се заключаваше въ това, че генералъ Скобелевъ разполагаше съ повече кавалерия, което обстоятелство не заткъсня да се отрази най-благоотворно върху действиата на неговата колона. Веднага слѣдъ случанието въ долината дѣсната колона получава възможностъ да дѣйствува по самоувѣрено, безъ такъвиз опасения за своя дѣсенъ флангъ и тилъ. На 28-мо число конницата на колоната отъ една страна наблюдава Калоферския пътъ. а отъ друга влиза въ свързка съ лѣвата колона на Святополкъ

Мирски. Ако 1-вата кавалерийска дивизия бѣше придана на колоната малко по-рано наприрѣръ на 24-то или 25-то число, то свързката съ Трѣвненската колона безсъмнено би се установила още на 26-й или 27-й сутрента и съ това би се отстранило онова трудно положение, въ което попадна Святополкъ Мирски прѣвъ ноцта на 28-мо число. Раздѣленieto на сапернитѣ роти въ авангарда и главнитѣ сили ни се вижда за погрѣшно. Въ такива случаи всичкигѣ сапери трѣбва да върватъ въ челото на авангарда за да отстраняватъ по бърже прѣпятствията, а тамъ гдѣто мине авангарда ще минатъ безпрѣпятствено и главнитѣ сили.

2) Административнитѣ мѣри по снабженieto войскитѣ на колоната за извършване на този труденъ походъ прѣдставлява висока поучителностъ, и могатъ да бждатъ прѣпоржчани като образецъ на прѣвдливостъ.

3) генералъ Скобелевъ взема редъ мѣрки за да се събератъ най подробни свѣдѣния за пѣтицата за прѣдстоящето движение, но всичкигѣ се отличаваша съ своята устарелостъ и несвоеврѣменностъ, и неможиха да дадатъ ясно понятие за положението имъ въ даденото врѣме. Състоянието на пѣтицата въ една планинска мѣстностъ е подвѣрнато на части промѣни: единъ силенъ порой, една буря или виелица, единъ дебелъ снягъ сж въ състоянието да уничтожатъ или направятъ негоденъ пѣти, който по прѣди се е считалъ за твърдъ удобенъ. Въ даденото врѣме щабна на дѣсната колона не произведе непосредственни рекогносцировки прѣвъ движението и това е една отъ причинитѣ за ония споризи, които се срѣщнаха изпослѣ. Впрочемъ това видимо упущение бѣше направено повидемому умислено. Бѣше твърдъ рисковано да се испращатъ рекогносциери, защото можеше да се привлече вниманието на противника и съ това да се откриятъ намѣренията за обхода отъ рано. Чини ни се, обаче, че рекогносцировката и даже до нейде рас-

чистванието на пътя прѣзъ Сѣченъ Камъкъ би могли да се направятъ по напѣдъ.

4) Недостаточното познание съ пътя и опасението да се неподвѣргне колоната на отдѣлно разбиване, поведоха къмъ сравнително късното почване на движението, и късното излизание въ долината на Тунджа. Ако авангарда на дѣсната колона тръгнаше сутрента на 24-то число, едновременно съ лѣвата колона, то генералъ Скобелевъ щеше да бѣде въ състояние да нанесе своя рѣшителенъ ударъ на 27-мо число, и тогава, вѣроятно, общитѣ загуби и риска за отдѣлно разбиване на Тръвненската колона щѣха да бѣжатъ по малки. Освѣнъ това мѣрkitѣ за расчистванието и поправлението на пътя въ дѣсната колона се прѣдставяватъ по слаби отъ, колкото въ лѣвата. Тѣзи трудна и гигантска работа тукъ биде порѣчела на войницитѣ отъ 3-ия Казански баталюнъ и една саперна рота; тогазъ когато въ Тръвненската колона работиха 2000 души селяни, които, невъоржжени съ нищо друго освѣнъ една дървена лопата, естествено, работяха много по успѣшно отъ колкото натоваренитѣ съ пушки и пѣлентъ ранецъ войници. Намъ ни е непонятно, защо генералъ Скобелевъ не се възползува отъ услугитѣ на мѣстното население и многочисленнитѣ български бѣжанци, които щѣха да работятъ не само безплатно и безропотно, но и съ самоотвержение.

5) Въ разпрѣдѣлението войскитѣ по разнитѣ колони, особено по оная на авангарда, се допуца една раскъсаностъ, която въ всѣки случай не бѣше въ интереса на съхранението на реда. Може би съ това размѣсване генералъ Скобелевъ се е ржководилъ отъ чисто морални мотиви, като е искалъ да възбуди съревнование между различнитѣ части въ прѣдстоящата трудна работа, но чини ни се, че таквизъ войски като 16-та дивизия, 3-тята стрѣлкова бригада и българскитѣ дружини не се нуждаха отъ искусствени възбуждаюци срѣдства. Тѣ щѣха да си изпълнятъ дѣлта свято на

всѣкадѣ. Ако авангарда напр. се съставяше отъ цѣлия Казански полкъ или всичитѣ дружини, увѣрени сме, че реда би се съхранилъ по добрѣ и движението му би ставало по бърже. Сжщо бѣше добре да се испратяше на по добри коне съ авангарда и цѣлата плавинска батарея. Ако опасението, че противника може да прѣдупреди авангарда на прѣвала стана причина да се задържи прѣрочноначално 9-ия Казански полкъ въ Топлешъ, то на 25-й сутрента той можеше вече набърже да тръгне по пътя на авангарда и да слѣдва съ него. Това би дало възможность да се влезе въ свѣзка съ колоната на Мирски още отъ 26-то число, и слѣдователно да се съгласуватъ и дѣйствиата на двѣтѣ колони.

6) Движението на различнитѣ ешалони особено на участка между Вѣтрополе и Стрѣмния спускъ става недостаточно бърже, при всичко че прѣпятствиата тукъ бѣха сравнително не тѣй голѣми. Сжщо много бавно се движатъ отъ Топлешъ до Вѣтрополе полковетѣ Углицки и Владимирски.

7) Стрѣмния спускъ, по видимоу можеше да се обиколи отъ истокъ. Ако това се извършваше още на 26-то число сутрента, и ако бѣше се ускорило движението на частитѣ отъ колоната на главнитѣ сили, то спущанието въ Иметли можеше да стане много по рано, и, вѣроятно, дѣспала колона би взела по живо участие въ боя на 27-мо число.

8) Рѣшението на генералъ Скобелева непосредствено слѣдъ спущанието въ Иметли да създаде отъ този пунктъ единъ силенъ ретраншаментъ е образцово, тѣй като, то гарантираше безопасното събиране на цѣлата колона и пътя на отстъплението за всѣки случай.

9) Мотивитѣ, които принудиха генералъ Скобелевъ да се ограничи на 27-мо число съ една проста делонстрация, сж доста важни, но при все това, чини ни се, че бѣше по правилно ако слѣдъ пладнѣ събранитѣ части настѣпяха по рѣшително къмъ западнии фронтъ

на Шейновския лагеръ. Съ това се облѣгчаваше положението на Святополкъ Мирски, което генералъ Скобелевъ не можеше да не чувства, че е кригическо; а заедно съ туй се заемаше едно по активно изходно положение за боя на другия день. Последното въ никакъвъ случай нѣмаше да позволи на Вессель паша да минава въ настѣпление на истокъ отъ Шейново вечерта на 27-мо и сутрента на 28-мо число. При това, вѣроятнo е, че капитуляцията на армията на турцитѣ би се завършила къмъ 12 часа прѣзъ деня на 28-ий декемврий. Ако това последното се достигнеше, то генералъ Радецки не би велъ и атаката отъ фронта и по този начинъ общитѣ загуби щѣха да се намалятъ значително. Въ заключение на този въпросъ ще си позволимъ да забѣлѣжимъ, че дѣйствиата на 24-мо число на генералъ Скобелева се отличаваша съ една *изминила острожностъ* която не съвсѣмъ се оправдаваше отъ обстановаката.

10) Настѣпванието сутрента на 28-мо число се почва едва къмъ 11 часа. Причинитѣ за това закъснѣвание не сѣ достаточнo основателни. Ако то се почнеше още на разсъмнуване, нѣма съмнѣние че боя би се завършила много по рано, загубитѣ на Мирски щѣха да бѣдатъ по-малки и възможно е да се избѣгнеше и кръвопролитната атака на височинитѣ, за която ще говоримъ подробно по послѣ.

11) Но и слѣдъ като се почва настѣплението твърдѣ много се губи врѣме за подготовка на атаката. Последното е толкозъ повече непонятно, че тѣзи работа не можеше да бѣде възложена на нѣкои многочисленна артилерия, а се извършваше само отъ двата стрѣлковни отъ сводния Углички баталиони. Като се вземе въ внимание обстоятелството, че турцитѣ се намираха задъ твърдѣ добри закрития, съмнително е че тѣзи пѣхотна подготовка заслужаваше да се губи на нея толкова врѣме. Чини ни се, че ако генералъ Скобелевъ се въспозоваше по пълно отъ моралното обаяние, което той

управляваше на войскитѣ, атаката можеше да се поведе безостановочно и загубитѣ, вѣроятно биха били много по малки; тѣй като около 11 часа на западния край на Шейновския лагеръ турцитѣ, повидимому, имаха само единъ слабъ заслонъ, когато между 11—1 часа постепенно се усиляваха отъ войскитѣ на источния фронтъ.

12) Частната атака на полковникъ Карповъ съ тритѣ роги отъ 11-ия стрѣлковъ баталионъ може да се счита като единъ *отрицателенъ примѣръ за проявлението на частната инициатива въ боя*. Стремлението да се строятъ непрѣкънно кучини за сръщанието на кавалерийската атака бѣше тукъ съвсѣмъ неумѣстно, и приведе къмъ голѣми загуби. Сега пѣхотния огънь е тѣй силенъ, че, както казва опита подъ Вертъ, пѣхотата да сръща кавалерийскитѣ атаки *въ всякакъвъ строй*, и нѣма защо да се губи врѣме за построиванieto на кучини или карета, особено когато атакующата кавалерия се показва ненадѣйно и на близко разстояние.

13) Ешалониранието на резервитѣ задъ бойния редъ въ нѣколко линии бѣше резултатъ отъ опита, когато Скобелевъ извлѣче отъ боеветѣ подъ Плъвень на 27—30-ий августъ и то заслужава подражание. При фронталната атака на една силна позиция този методъ за атака, дава възможностъ да се вливатъ последователно въ бойната линия нови физически и морални сили и съ това да се подбутва бойния редъ напредъ до достиганieto на ножеве.

14) Войскитѣ на дѣлната колона, а особено стрѣлковитѣ баталиони, Казански полкъ и 5-та българска дружина, въодушевявани отъ примѣра на своитѣ храбри началници, проявиха и този день чудеса отъ самоотвержение.

15) Казацитѣ отъ 1-ия и 9-ий полкове направиха всичко възможно за да влѣзатъ въ свръзка съ Тръвненската колона и да завършатъ атаката съ прѣслѣждане. Далечно прѣслѣждане не се прѣдписе, защото отъ една

страна полковетъ бѣха силно изморени отъ прѣдшест-
вующитѣ походи, а отъ друга отстъпившитѣ 500—600
души черкези се прѣснаха въ всички направления и
не прѣдставляваха достаточна важна цѣль.

16) Съдѣйствието на планинската артилерия и тукъ,
както трѣбваше да се очаква, въ материално отношение
даде ничтожни резултати, но моралната полза отъ ней-
ното присѣгствие въ бойния рѣдъ бѣше несъмнена Пѣхо-
тата върви въ атака по самоувѣрено когато слуша от-
задъ грѣмма на своитѣ оръдия, така бѣше и тукъ. Пол-
ската батарея можа да се спугне едва на 31-ий де-
кемврий въ с. Имелли.

ГЛАВА IX

Атаката отъ фронта на Генералъ Радецки.

Сега за да завършимъ съ послѣдната операция
подъ Шипка намъ остава да кажемъ нѣколко думи и
за атаката отъ фронта, прѣдприета отъ частитѣ на
14 та дивизия и Брянския пѣхотенъ полкъ.

Както видѣхме по горе, общото ржководство на
операцията за овладяването на Шипченския проходъ
бѣше възложено на командира на 8 ия корпусъ Гене-
ралъ Радецки. Послѣдния, въ изработения планъ за
дѣйствието, считаше, че поставената цѣль ще се достигне
най добръ съ едноврѣмения обходъ отъ двата фланга.
Силитѣ и състава на обходнитѣ колони служба доста-
точна гаранция за успѣха. Но генералъ Радецки много
добре разбираше, че подобни сложни операции се под-
върнати прѣди всичко на редъ случайности. Най голѣ-
мата опасностъ, безсѣмнено, се заключаваше въ въз-
можността на отдѣлни разбивания на тѣзи или онѣзи
отъ обходнитѣ колони. Тѣй или иначе, до гдѣто стра-
тическия обходъ не се завършваше съ тактическо об-
ржжаване, проивника заемаше централното положение
и имаше възможность, като дѣйствова по вършши опе-
рационни линии, да бие тѣзъ или онѣзъ колона по части.
Ако и двѣтѣ колони излѣзяха и се развърниха въ до-
лината на Тунджа едноврѣменно, успѣха можаше да се
счита обезпеченъ. Възможно бѣше обаче и противното.
Въ този случай неприятеля можаше да остави слабъ
заслонъ срѣщу фронта и закѣспялата, и, като се нах-
върли на другата, да я разбие отдѣлно.

Тъзи именно случайность имаше прѣдъ видъ генералъ Радецки, когато още на 25-то число приготви една бригада отъ 14-та дивизия за фронтална атака, ако послѣдната стане неизбѣжна. На началника на Шипченската отбрана бѣше добръ извѣстна силата и недостъпността на неприятелската позиция и трудността да се атакува отъ фронта. Къмъ описваемото врѣмѣ турцитѣ бѣха довели отбранителната сила на позицията си до едно висше съвършенство. Освѣтъ това Шипченскитѣ върхове бѣха погрити съ дълбокъ около 2 аршина ледясалъ снѣгъ, който правеше немислимо едно колко годѣ стройно движение. При все това обстоятелствата изискваха, ако потребва да се направи още едно почти нечеловѣческо усилие и да се атакува. Малко, и твърдѣ малко, шанси за успѣхъ имаше побдна атака, но тя *търбваше да се предприеме въ имет на взаимната поддръжка*, и генералъ Радецки не се спрѣ прѣдъ трудноститѣ. Ако неможаха да се достигнатъ нѣкой непосредствени и съществени резултати, тѣзи атака щѣше да се прѣвърне поне въ рѣшителна демонстрация, и по този начинъ да прикове частъ отъ силитѣ на Вессель паша на Балкана.

До 26-то число сутрента работата, повидимому, вървеше добре. Отъ обходнитѣ колони се получаваха донесения, които даваха основание да се върва, че маркъ и съ голѣми трудности, но тѣ ще слѣзатъ едновременно и ще се съберуть къмъ мръкване на този день въ Иметли и Гузово, и слѣдователно ще атакуватъ съгласно. Отъ главната квартира отъ друга страна се съобщаваше, че генералъ Гурко е прѣминалъ Балкана около Арабаконакъ и че на 2-ий той заелъ Златица. Извѣставаше се също, че генералъ Карцевъ съ частитѣ отъ 3-тата дивизия и значително число кавалерия е тръгналъ прѣзъ Троянския проходъ, и че щѣлъ да се спусне въ Карлово на 21—22 число. Слѣдъ това той трѣбвало да настѣпи прѣзъ Калоферъ за да поддръжа генералъ

Скобелева. По направенитѣ смѣтки, началника на Шипченската отбрана считаше, че едновременно съ спущанieto въ Иметли на дѣсната обходна колона, къмъ този пунктъ ще се приближи отъ западъ и генералъ Карцевъ, и по този начинъ Иметлейската колона ще се усили още съ 5—6 баталиона и толкова ескадрона и сотни.

На 25-то вечерта тѣзи надѣжда изчезна. Главната квартира извѣстваше, че генералъ Карцевъ, при движението си на прѣзъ Троянския проходъ, срѣщналъ силно съпротивление отъ противника и неодолими прѣпятствия отъ мѣстността, поради което щѣлъ да закъснее. Оставаше слѣдователно да се смѣта само на собственитѣ сили. Освѣтъ това, турския отрядъ отъ Карлово, като оставенъ свободенъ, можаше също да тръгне прѣзъ Каирферъ и да залашва тила и дѣсниа флангъ на Иметлейския отрядъ. Това вече бѣше единъ сериозенъ мотивъ за да се неопуща изъ прѣдъ видъ възможността и на фронталната атака.

Но независимо отъ всичко това, на 26-то вечерта, генералъ Радецки получи свѣдѣния, че въ движението на Скобелева се срѣщатъ сериозни прѣпятствия и че възможно е тѣзи колони да позакъснее съ събирението си въ Иметли. Въ заключение Скобелевъ пинаше, че къмъ сутрента или пладнѣ на 27-мо, той ще събере по-голямата частъ отъ силитѣ си у южнитѣ поли на планината и въ случай, че Трѣвненската колона атакува, той ще я поддръжи съ каквото има подъ рѣжа. Всички тия свѣдѣния, макаръ и малко утѣшителни, все още даваха основание да се върва, че може би работитѣ нѣма да достигнатъ до необходимостта да се атакува и фронтално.

На 27-мо число деня бѣше ясенъ и отъ Св. Никола се виждаше добре всичко, което ставаше доло въ полето. Съ затаено дихание слѣдеше генералъ Радецки за маневрирането и еволюцитѣ на своитѣ обходни ко-

лони. Виждаше се ясно какъ се приближи, развърна и атакува лъвата колона; виждаха се нейнитѣ първоначалнитѣ успѣхи и заеманието на прѣдната турска позиция на источния фронтъ на лагера. Но скоро отъ Св. Никола заблъзаха и турската контръ атака, видѣха и спущанието на нѣкои турски части отъ планината, които отиваха да усилятъ войскитѣ въ полето.

Между туй на западъ, тамъ отъ гдѣго трѣбваше да дойде рѣшителната поддръжка за Мирски, отъ тамъ не се виждаше нищо, Най-послѣ, около 3 часа слѣдъ пладнѣ, като чели се чуха отъ тѣзи страна изстрѣли и като чели се мърнаха нѣкои войскови колони. Къмъ това връме лъвата колона, повидимому, зае едно солидно отбранително положение на прѣдната турска позиция. Имаше вече надѣжда, че двѣтѣ колони ще влѣзатъ прѣзъ нощта въ свързка, и че сутрента рано ще дѣйствуватъ наедно. Горчивата необходимостъ да се атакува отъ фронта като че ли изчезна.

Късно вечерта се зачуха доло въ колоната на Мирски пакъ прѣстрѣлка, но тя скоро прѣстана.

Сутрента на 28-мо число деня бѣше облаченъ и гъста мъгла покриваше всичката околностъ. Отъ Св. Никола не се виждаше нищо отъ това, което ставаше доло въ полето.

Между туй едва почна да се разсъмнува и стрѣлбата доло се усили. Едноврѣменно съ това се получиха и двѣ твърдѣ безпокойтелни извѣстия. Генералъ Скобелевъ съобщаваше, че понеже срѣщналъ силно съпротивление, то отряда му неможалъ да атакува и да влезе въ свѣзка съ колоната на Мирский, че той се надѣе на 28-мо число сутрента да събере, ако не всичко, то поне по-голямата частъ отъ силитѣ си, и ще атакува. Князь Свѣтополкъ Мирски отъ своя страна извѣстяваше, че той е велъ бой самси прѣзъ цѣлия денъ на 27-мо число, че загубитѣ му сж голѣми, патронитѣ на свѣршване, за Скобелева не се чувало нищо, че хората се

останали безъ продоволствие, че отстѣпленieto е невъзможно, но че той поневоли е принуденъ да взема нѣкои мѣрки за да усигори послѣдното. Донесението се завършваше съ думитѣ: „Отгървавайте ни, патрони и храна трѣбватъ.“

Около 10 1/2 сутрента отъ наблюдателния пунктъ на Св. Никола съобщаваха, че на западъ се чувалъ силень гърмежъ, а на истокъ отъ Шипка само рѣдки изстрѣли. Това бѣше акустическа илюзия, но началника на отбраната испитваше най-тѣжки морални мъчения. Той му се прѣдстави изведнѣжъ грозната картина, че Мирски е разбитъ и отстѣпилъ и че може би сжщата участь очаква и Скобелева, особено ако Вессель папа събере по-голямъ сили въ полето.

Нѣмаше какъво, трѣбваше да се побърка поне на послѣдното, да се приковатъ къмъ мѣстото си останалигѣ още турски баталиони на позицията.

Въ 11 1/2 часа генералъ Радецкий повика на Св. Никола началника на 14-та дивизия генералъ Петрушевски и му заповѣда да атакува. Частитѣ, назначени за атака, бѣха доведени на съвершии склонъ на височината още на разсъмнуване. Подолския полкъ трѣбваше да върви въ 1-вата линия. Командира на корпуса повика при себе си полковника Духонина — командира на този полкъ и му прочете послѣдното донесение отъ Трѣвненската колона: „Богъ да ви е на помощ, — завърши генерала прочувствено, — избавете вашитѣ другари. Кolkото по-енергично атакувате укрѣпленията на шосето, колкото повече табори привлечете на себе си, толкозъ по-добрѣ и толкозъ по-успѣшно ще достигнете цѣльта — да избавите своитѣ. Не се бавете полковникъ почвайте. Богъ да ви е на помощ.“ Атаката бѣше назначена да се почне въ 12 часа.

Мѣстността гдѣто трѣбваше да се разыграе тѣзи послѣдни драма се заключаваше въ пространството, което се образува между южния склонъ на Св. Никола и с.

Шипка (вижъ планъ № 6). Отъ върха на тази височина се спуща на югъ единъ дълъгъ и сравнително полегатъ планински контръ-форсъ, който образува нѣколко тераси. На истока и западъ той е ограниченъ съ дълбоки, стръмни и скалисти долища. По самия му гребень минава шосето отъ Св. Никола за с. Шипка, като образува многочисленни лакачушки. Склоноветъ на този планински масивъ на югъ отъ Св. Никола образува централния участокъ на турската блокадна линия. На 600 крачки на югъ отъ Орлиното гнѣздо бѣше расположена първата линия отъ турскитъ окопи. Задъ тѣхъ на 50—60 крачки бѣше построена една дълга съ три фаса траншея (вижъ планъ № 6 голѣмата турска траншея) отъ твърдъ солидна профилъ, приспособена за яростна отбрана. Мѣстото, гдѣто бѣше построена тѣзи траншея, образува едно малко уширение по гребени, което, обаче, не надминува 200 раскрача. На югъ отъ траншеята, на разстояние отъ 300—600 раскрача се възвишаваха три малки батареи въоръжени главно съ полски мортири. Отъ тѣхъ се обстрѣлваше прѣкрасно всичката вжтрѣпностъ на голѣмата траншея. Независимо отъ това, на югъ отъ М. Бердекъ и Лѣсната височина се спущатъ два други паралелни на първия контръ-форса, на които сжщо тѣй бѣха построени отдѣлни малки батареи за обстрѣлване на 2000—2500 раскрача съ кръстосанъ огънь пята на югъ отъ Св. Никола и вътрѣпността на централнитъ окопи и батареи. На 1 1/2 километръ на югъ отъ голѣмата траншея сжщо бѣха построени като последенъ упоренъ пунктъ една друга батарея, заобиколена съ нѣколко пѣхотни окопи.

Движението въ каква годѣ стойность отъ Св. Никола на югъ бѣше възможно само по тѣсната 7—8 раскрача ивица, гдѣто минаваше шосето. Отстрани на пята мѣстността бѣше покрита съ дебелъ снѣгъ и множество остри камане, които правяха достѣпа къмъ турската позиция твърдъ затруднителенъ.

Мѣстността на югъ отъ Св. Никола бѣше добръ извѣстна на турцитъ, разстоянията измѣрени и батареитъ имъ се бѣха пристрѣлили къмъ всѣки отдѣленъ малко много обозначенъ пунктъ. Освѣнъ това въ случай, че русситъ се спустиха къмъ централната турска позиция, то страничитъ батареи отъ малкия бердекъ (Деветиокага), Вранено гнѣздо (Захарната глава), Сосока, Мабуша и Зелената височина, всички тия батареи поразяваха настѣпвающия и отъ тила.*)

Отъ направеното описание се вижда, че заеманieto и особено удържанieto на този участокъ отъ неприателската позиция прѣдставляваше нѣкои голѣми трудности и неминуемо ꙋтребваше да стане съ страшни жертви.

Всичко това се съзнаваше отъ генералъ Радеци много добръ, но при все това обстоятелствата, както видѣхме по-горѣ, се бѣха стекли така, че тѣзи отчаена атака бѣше наложителна.

Равно въ 12 часа прѣзъ деня, атакующитъ колопи излѣзоха изъ закритията си около Стоманената батарея и трѣгнаха навапрѣдъ. Саперитъ отъ 2-ия Саперенъ баталионъ прѣдшесгвуваха штурмующитъ часги и расхѣрляха каменнитъ стѣни, които прѣсичаха шосето около Стоманената батарея като искусвенно прѣпятствие. Атакующитъ колопи се организираха тѣй: по шосето настѣпиха тритъ стрѣлкови роти отъ Подольския полкъ, задъ тѣхъ—2-ия баталионъ отъ сжщия полкъ. Въ дѣсно отъ шосето вървѣше 1-ия баталионъ отъ Бряския полкъ, а още по въ дѣсно отъ „Орлиното гнѣздо“ се спущаше 2-ия баталионъ отъ Жигломорския полкъ. Въ частенъ резервъ около Стоманената батарея се расположиха 1-ия и 3-ия баталиони отъ Подосьския полкъ.

*) По събранитъ свѣдѣния, описиваемия участокъ отъ турската позиция, се заемаше отъ около 8 баталиона, отъ които 5 въ голѣмата траншея и окопитъ прѣдъ нея, и три въ окопитъ около последната южна батарея въ видъ на частенъ резервъ.

Общи резервъ, състоящъ отъ 1-ия и 3-ий баталиони отъ Житомирския полкъ, които останаха въ окопитѣ около Моргириата батарея, на сѣверния склонъ на Св. Никола. Движението се почна срѣдъ гробна тишина; гъста мъгла прикриваше добре штурмуещитѣ части и турцитѣ изпърво незабѣлѣваха нищо. Полковникъ Духонинъ, ръководителя на атаката въ първата линия, бѣше рѣшилъ да се възползува отъ мъглата и да атакува безъ изстрѣлъ, безъ прѣварителна огненна подготовка. Слѣдъ като отминаха около 200 раскрачи, капитанъ Надѣйнъ, — началника на стрѣлковитѣ роти, пушна една отъ тѣхъ по шосето, а други двѣ насочи влѣво отъ пѣти съ цѣль да обхване дѣсния флангъ на турскитѣ окопи. 2-ия Подольски баталионъ, подъ началството на подполковникъ Сендецкий слѣдваше на стотина раскрача задъ стрѣлцигѣ. Двѣтѣ роти на този баталионъ вървѣха една слѣд друга по шосето, а другитѣ двѣ отъ страна задъ лѣвитѣ стрѣлкови роти. Приближаванieto на тия части ставаше тѣй тихо, че турцитѣ можахъ да узнаятъ само тогава, когато стрѣлцитѣ излѣзоха прѣдъ първата линия окопи. Раздаде се викагъ „Ура“ и стрѣлцитѣ заедно съ ротитѣ отъ 2-ия Подолски баталионъ нахълтаха въ тия окопи. Но *този едикъ привече вниманието на турцитѣ, и отъ голѣмата траншея пламнаха нѣколко дружини залпа. Подъ огненъ градъ, Подолцитѣ достигнаха до тая траншея и бѣха готови да се хвърлятъ и въ нея. Тукъ, обаче, тѣ бѣха изненадани и спрѣли отъ единъ дълбокъ извѣстенъ ровъ, за съществуванieto на когото не бѣше извѣстно до сега нищо. Странитѣ на този ровъ бѣха твърдѣ стрѣмни и покрити съ ледена кора; поради което излизанieto отъ него бѣше твърдѣ мъчно.*

Между рова и бруствера на траншеята съществуваше една широка отъ нѣколко раскрача берма, която се обстрѣлваше и фронтално и съ кръстосанъ огънь. Освѣнъ това турцитѣ засипаха туй тѣсно пространство и самия ровъ съ бомби отъ моргириитѣ батарея, които

се прѣскаха срѣдъ гъстата тѣлна и причиняваха огромни загуби. Офицеритѣ и нѣкои отъ по смѣлитѣ войници опитваха да се искатерягъ отъ този ужасенъ ровъ, но веѣки който се подадеше напредъ заплащаше съ живота си. Въ сжщото това врѣмя, командира на 2-ия Подольски баталионъ, съ часть отъ войскитѣ на първата линия бѣше се насочилъ малко влѣво отъ шосето и излѣзе срѣщу дѣсния фасъ на траншеята, гдѣто рова бѣше по плитакъ. Ротитѣ на този флангъ се хвърлиха напредъ, прѣминаха рова, искачиха се на бруствера и навлѣзоха въ укрѣпленieto. Но тукъ ги чакаше други сюрпризи: задъ заелия брустверъ съществувагъ други, който обстрѣлваше банката на първия. Веѣчки усилии на храбрия подполковникъ Сендецкий да прѣодолеѣ това прѣпятствие излѣзоха безуспѣшни. Огъня на турцитѣ въ упоръ бѣше до толкова силенъ, че никой нѣможаше да се мръдне на напредъ, Подолцитѣ облѣпиха вѣнкашния склонъ на този брустверъ и срѣдъ страшния шикъ и трясокъ на куршумитѣ и бомбитѣ оставаха неподвижни.

Между туй, отзадъ пристигаха на помощъ 2-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ и 1-ия отъ Брянски. Тѣзи части, съ движението си напредъ, бѣха принудени сжщо да излѣзатъ на шосето, а отъ тамъ да се хвърлятъ на голѣмата траншея. Скоро и тѣ, слѣдъ като дадоха огромни жертви, навлѣзоха въ леденяния ровъ, а часть отъ тѣхъ заеха позиция въ дѣсно отъ пѣти задъ голитѣ скали. Слѣдъ това полковникъ Духонинъ испраца послѣдователно 1-ия и 3-ия Подолски баталиони. Едва тѣзи части ставаха отъ закритията си около Стоманената батарея, веднага ги описваше единъ дългъ отъ коршуми. При все това доблеститѣ Подолци върваха по крвавитѣ слѣди на своитѣ другари и достигаха до фаталния ровъ. Тукъ обаче и тѣ биваха принудени да се спрѣтъ за да увѣличатъ числото на жертвитѣ. Въ помощъ на Подолцитѣ скоро се испраги и 1-ия баталионъ отъ Житомирския полкъ, а слѣдъ него

и втория, но и тѣ неможаха да измѣнятъ хода на боя.

Около 2 часа слѣдъ пладнѣ всичката втора бригада отъ 14-та дивизия и първия Брански батальонъ вече бѣха въ огъня и търпѣха страшни загуби. Усилията на офицеритѣ да вдигнатъ частитѣ на напрѣдъ бѣха безуспѣшни, защото нѣмаше физическа възможность да се прѣодолеѣ дълбокия ровъ.

Часа около 3 слѣдъ пладнѣ генералъ Радецки, който, заобиколенъ отъ щаба си, слѣдеше за хода на боя отъ Св. Никола, заповѣда най послѣ да извадятъ частитѣ отъ огъня. Почна се постепенното отстъпление назадъ, което сѣщо струва голѣми загуби. Около 4 часа частитѣ се прибраха задъ окопитѣ на Св. Никола и *атаката се считаеше несполучлива*. Въ сѣщото това врѣме командира на корпуса получи ново донесение отъ началника на Гръвненската колона, писано въ 10 часа сутрента. Князь Святополкъ Мирски извѣстяваше, че отъ къмъ Иметли не се чува нищо, че той е издържалъ редъ атаки, че загубитѣ му сѣ голѣми и че става нулда да се взематъ мѣрки за отстъпление къмъ Гүзово. Тѣжки мисли душаха старил ветеранъ, който носеше висшата отговорность за тѣзи операция, колто, повидимому, се завършваше съ катастрофа. Началника на щаба на корпуса генералъ-майоръ Дмитровски вече написа телеграфическо донесение до главнокомандующия, въ което се съобщаваше за несполуката. Въ тѣзи именно минута отъ нейдѣ наблизо на югъ се зачуха виковетѣ „Ура“. Поразени отъ това, всички излѣзаха изъ закрилгията си за да узнаятъ какво става. Стрѣлбата на минута утихна. Изъ гжстата мъгла на шосето скоро се показа началника на Българското Опълчение генералъ Столѣтовъ въ съпровождение на други двама офицери и турския полковникъ Ахмедъ-Хаджи бей. Генерала отралпортува на Радецки, че неприятелскитѣ войски доло въ полето сѣ капитулирали и му изложи въ общи черти хода на боя на Иметлийската колона.

Восемтъхъ турски баталиона, които подъ началството на полковникъ Ахмедъ-Хаджи-бей заемаха централната позиция между с. Шипка и Св. Никола сѣщо хвърлили оржжието и се прѣдаватъ. Испърво този полковникъ ерѣщналъ Столѣтова съ недовѣрие и не искалъ да капитулира, но когато генерала му обяснилъ безсходното положение, той размислилъ и далъ заповѣдъ да се хвърля оржжието. Когато Столѣтовъ минавалъ по шосето, той видѣлъ гжсти рѣдове на русски войници, които лѣжели по снѣга и помислилъ испърво, че това е нѣкоя часть спрѣна на почивка, но когато се наближилъ той билъ обхванатъ отъ едно чувство на ужасъ като разбралъ, че това сѣ избити войници! Скоро той билъ заблѣзанъ отъ санитаритѣ, които прибрали раненитѣ и тѣ първи извикали „Ура“, като узнали виновата за прѣдаванието на турцитѣ.

Загубитѣ за този три часовъ бой бѣха огромни, тѣ достигаха до 1700 души убити и ранени и се разпрѣдѣляха между участвувашитѣ части тѣй: Въ Подольския полкъ 1073, въ това число 17 офицера. Въ Житомирския полкъ 547, въ това число 10 офицера. Въ Бранския батальонъ 62. Въ отдѣлнитѣ роти на Подольския полкъ, които взеха най живо участие въ атаката, загубитѣ бѣха: *въ 1-вата стрѣлкова — 105 чел., въ 2-рата стрѣлкова — 95; въ 3-тия стрѣлкова 87; въ първата линейна рота 99 человека.*

1) Въ боя на центра на 28-мо число заслужава да се отбѣлжи прѣди всичко мжжеството и самоутвържението на русски офицеринъ и войникъ, което тукъ се проявява въ най грандиозния си видъ. И началницитѣ и войницитѣ съзнаваха, че отиватъ на почти вѣрна смъртъ и при все това сѣ си изпълниха дълга до последната минута. Въ името на другарството и взаимната поддръжка Подольския полкъ въ 3 часа врѣме *уби половецкия си сгставъ* и отстъпва само тогава когато началството намѣри за възможно да прѣкрати окончател-

ного истрѣбление на този доблестен полкъ и да започне да отстъпва. Полковецът отъ 14-та дивизия спрашва ведливо се гордеяха съ названието „Драгомировци“ и тукъ, както и въ търпеливото прѣнасяне трудноститѣ на зимуванието на Шипка, най релифно се виждаха плодотѣ на Драгомировската система на въспитание, въ основанието на която, както е извѣстно, лежи прѣди всичко евангелското изрѣчение: „Больше сея любви никто же имать, да кто душу свою положитъ за други своя“.

Турцитѣ сѣщо тъй проявиха забѣлжително упорство. Безъ да се гледа на това че атакующия се бѣше прибилизили гърди съ гърди, петьхъхъ табора на полковникъ Ахмедъ-Хаджи бей се удържаха на позицията си до последня крайностъ и сполучаватъ да отбиятъ атакитѣ, и туй въ онова врѣме, когато задъ гърба имъ работата се завършваше съ очевидна катастрофа.

2) Отъ висотата Св. Никола се виждаше ясно всичкия атакуванъ участокъ на позицията и при все това щабъ на 8-ия корпусъ, повидимому, нѣмаше пълни свѣдѣния за расположението на турскитѣ окопи. Дълбокия ровъ прѣдъ укрѣпленieto и втория брустверъ въ траншеята бѣха сюрпризи за атакующия. Това показа съ какво искусство турцитѣ умѣяха да строятъ, примѣняватъ и маскиратъ своитѣ окопи.

3) Благодарение на гжстата мъгла русситѣ основаха своитѣ дѣйствиа тукъ на скритността и внезапността. Резултатитѣ испърво бѣха много добри, и ако до края се стрѣляха къмъ това, може би тѣ щѣха да бждатъ по пълни. Тукъ, както и въ всѣки нощенъ бой, стрѣлбата и викътъ „Ура“ бѣха съвсемъ неумѣстни. Штурмующата колона трѣбваше да се направи достатъчно силна още огъ началото за да можаше да се достигне цѣлта съ единъ силенъ потржсающъ ударъ. Боя въ подобни случаи има минутенъ характеръ, и ако първия ударъ не сполучи, то по нататъшнитѣ опитвания обикновено оставатъ безъ резултатъ и струватъ огромни жертви.

Така бѣше и тукъ, слѣдъ спиранието на стрѣлковитѣ роти и 2-ия Подольски батальонъ по нататъшното введение въ боя на нови подкрѣпления само увеличаваше загубитѣ. Едно огъ дрѣтѣ: или на атаката се глѣдаше като на нощенъ бой и въ такъвъ случай трѣбваше всичко да се основе на първия ударъ, или това бѣше дневна атака и тогава трѣбваше да се поведе по методично и въ всѣки случай съ палѣжната подготовка съ огънь.

4) Турцитѣ отбиха атаката изключително съ огънь, безъ да прѣминаватъ сами въ настѣпление. Стрѣлбата се почна едва на стотина раскрача и при все това тя бѣше неодолима даже за такъвизъ испитани части като Подолски и Житомирски полкове. Този примѣръ най-добре характеризира силата на свърѣмното скорострѣлно оржие. Той показа, че ако една атакувана частъ съхрани моралнитѣ сили за да остане на позицията си до последня моментъ, тя е въ състояние да отоглѣсне атакующия съ огънь даже и тогава, когато той се е наближилъ вече безнаказано до 100-тина крачки.

5) Турската артилерия, а особено мортирнитѣ батареи дѣйствуваха твърдѣ искусно и много огъ тѣхнитѣ бомби се прѣскаха право въ рова, гдѣто произвождаха страшно опустошение. Единъ огъ главнитѣ артилерийски менти за да се введе въ състава на полската артилерия и гаубицата бѣха именно примѣритѣ отъ сполучливитѣ дѣйствиа на турскитѣ мортири на Шипка.

6) Приближаванието на стрѣлковитѣ роти по шосето безъ истрѣлъ до първитѣ турски окопи подтвърждава още веднѣжъ, съ каква безпечностъ се е изпълнявала охранителната служба у турцитѣ. На тази сжцата безпечностъ се дължи и безпретветственното излизание въ долината на обходнитѣ колони.

7) Отъ сжция този бой се вижда най добре и ползата отъ искусственитѣ прѣпятствия прѣдъ полскитѣ укрѣпления, а така сжщо и значението на редюититѣ

Общо заключение за Шейновската операция.

Каго разглеждаме изобщо Шейновската операция тя ни наводжа на следуюциѣ общи заключения:

1) Рѣшителната побѣда подѣ Шейново повлече задъ себя си твърдѣ важни послѣдствия Единственната армия, които можаше да прѣгради пътя на русскитѣ за Одринъ и Цариградъ бѣше унищожена. Султана, който, слѣдъ паданието на Плевенъ, бѣше вече почналъ да се съмнѣва въ възможността на понататѣшното съпротивление, сега побърза да заяви на своя побѣдителъ, че е готовъ да удовлетвори всичкитѣ му искания и моляше за миръ. На Турция бѣше нанесенъ рѣшителенъ ударъ, който я направи да изгуби върата на своитѣ сили и да се признае побѣдена.

2) Обхода на корпуса на Весселъ паша по двѣ горски пътеки срѣдъ дѣлбокъ снѣгъ и студъ, показва, че Балкана далечъ не прѣдставлява таквазъ силна и неодолима прѣграда, както въобще бѣха селонни да я считатъ. Може да се вземе за правило, че на *всичката Старо-Планинска верига нѣма таквазъ позиция, която да не може да се обиколи съ нѣкоя и планинска армия*. Това обстоятелство трѣба да се има винаги прѣдъ видъ, когато става дума за отбраната на гъзи линии.

3) Отбраняющия, който прикове значителни сили за чисто пасивната отбрана на извѣстенъ проходъ винаги рискува да бѣде обиколенъ и да завърши съ катастрофа. Шейновския бой още веднѣжъ потвърждава че рѣшителната борба за владението на една планинска линия винаги се разиграва въ полето, а не на планинскитѣ върхове. Ето защо при отбраната на една планинска верига войскитѣ трѣба да се распределѣтъ така, че въ самитѣ проходи да се държатъ само отбранителни застави, а главнитѣ резерви да се съсредоточаватъ отзадъ въ видъ на подвижни колони, които да се насоч-

вътрѣ въ укрѣплението. Ако искусствено прѣпятствие сполучи да спрѣ макаръ на минута атакующата вълна, то понататѣшнитѣ усилия да се тласне напредъ спряната частъ можѣтъ да се окажатъ безползвни. Моралнитѣ сили на атакующия, който се е спрѣлъ на нѣколко крачки отъ прѣдмета на атаката бързо намаляватъ, и новитѣ импулси трѣба да бждатъ твърдѣ силни за да подбутнатъ спрѣната частъ, и да я направатъ способна да довърше удара.

8) Боя на центра се свеждаше къмъ атака на открито дефиле. Тукъ ний виждаме най релиефно съ какви трудности и страшни загуби сж съединени подобни фронтални атаки, и до колко е настоятелно необходимо при най малката възможность да се дѣйствува съ обходъ.

Така се завърши послѣдната кървава борба за Шипченския проходъ, борба която погълна нови грамадни жертви. Въ боеветѣ на 26—28-мо число тритѣ колони изобщо изгубиха до 5300 души убити и ранени, въ това число до 130 офицера. Въ разнитѣ колони загубитѣ бѣха распределѣни тѣй: Въ Тръвненската 2100 души, въ Иметлийската — 1485, въ Шипченската — 1700 души.

Загубитѣ на турцитѣ убити и ранени достигаха до 4000 души, и бидоха пленени 22000 души съ 130 орждия, много бойни и продоволственни припаси, лагерни и санитарни принадлежности и обози. Сполучиха да си дробиятъ пътя и да избѣгатъ на югъ около 2000 души. По този начинъ общата численность на турцитѣ до боя възлизаше на 28—29 хиляди души, а съ нестроевой елементъ — около 30 хиляди.

удържа още Шипченския проходъ, като се надявалъ на нѣкакво фантастическо прѣмирие, което по негово мнѣние трѣбвало да спрѣ побѣдоносното шествие на руската армия. Трѣбва да се вѣрва, че турски воененъ министръ е направилъ това безъ да си дава ясна смѣтка за истинското положение на работитѣ. До вечерта, обаче, на този день стана ясно, че обходивитѣ русски колони не сѣ малки демонстративни части, а цѣли корпуси, и че не съществува никакво прѣмирие. При това положение Весселъ паша трѣбваше да вземе вече самъ на себе си отговорността и да отстъпи прѣзъ нощта отъ 26—27-мо число. Истина, че това отстъпление щеше да бѣде извършено на бърза рѣка и по-големата частъ отъ артилерията трѣбваше да се пожертва, но то все пакъ би могло да стане въ извѣстенъ редъ.

Не бѣше късно да се отстъпи и на 27-мо число, особено слѣдъ обѣдъ когато Трѣвенската колона бѣше отхвърлена слѣдъ втората ѝ атака, или пакъ прѣзъ нощта отъ 27—28-мо число. Сега, разбира се, отстъплението би носило характеръ на бѣство, но главната частъ на корпуса можеше още да достигне Сръбна гора и като се събере около Стара-Загора да продължи пътя за Одринъ.

4) Отъ чисто тактическо глѣдище, въ дѣйствиата на турцитѣ на 27-мо и 28-мо число могатъ да се отбѣлжатъ:

а) Твърдѣ слабитѣ мѣрки за да се прѣгради пътя за спущанието на Скобелевската колона. Турцитѣ отъ криха движението на Иметлийската колона още на 25 число сутрента и имаха достатъчно вѣрме да организиратъ единъ силенъ страниченъ отрядъ, за да залушатъ пътя на излизанието въ долината. Въместо това, Весселъ паша испраца само слаба една частъ отъ 3—4 сотни кавалерия и единъ таборъ пѣхога, които едва на 26-го заемагъ контръ-форситѣ около Иметли. Ако този отрядъ се съставяше отъ 4—5 баталиона, и ако той заемаше

ратъ тамъ гдѣто погрѣба за да се въспрепятствува на дебуширанieto на прогивнина. Турцитѣ до паданието на Пльвенъ държаха подвиженъ резервъ отъ 60—70 баталиона въ четиригълника на кръпоститѣ и съ него прѣдприемаха въ номерий мѣсець извѣстнитѣ нападения по долнето течение на съединения Ломъ и на Елена. Слѣдъ паданието на Пльвенъ, по-големата частъ отъ този резервъ, подъ началството на Фуадъ паша и висшето раководство на главнокомандуюция Сюлейманъ паша, се насочи прѣзъ Цариградъ и Ямболъ за Пловдивъ и София. По този начинъ централнитѣ и источни Балкани останаха да се пазятъ само отъ тия отряди, които бѣха приковани къмъ проходите.

Цонеже прѣминаванието на Балкана отъ западниятъ отрядъ на генерала Гурко се извърши по-рано (отъ 11-й—16-й декемврий) то къмъ 25-й декемврий когато стана ясно, че русситѣ иматъ намѣрение да форсиратъ и Шипченския и Троянския проходи, близкайтѣ подвижни резерви се намираха на линията Пазарджикъ—Пловдивъ и бѣха ангажирани отъ отряда на генералъ Гурко. При тѣзъ условия, за Весселъ паша оставаше единъ изходъ: Да побърза и напустне Балканската линия и да отстъпи съ главнитѣ си сили поне на Сръбна гора. Но ний видѣхме по-горе, каква анархия съществуваше въ това вѣрме въ турското висше командование. Въместо бързи и рѣшителни мѣрки, двамата команданти на Дунавската турска армия се грижатъ само какъ да снематъ отъ себе си отговорността за приближающата се катастрофа. Въ рѣшителната минута, когато още имаше време да се спаси Шипченския корпусъ, Весселъ паша не можа да намѣри тѣзи висша власть, която да му разрѣши отстъплението, а нему недостигна гражданското мжжество да вземе на себе си отговорността. На 26-й декемврий сутрента, прѣди кавалерията на Святополькъ Мирски да скъса телеграфното съобщение, Реуфъ паша не заповѣдва, а искава само желание да се

позиция около Стръмния спускъ, то излизанието на Скобелева можеше още да се забави.

б) Весселъ паша, повидимому, не е съзнавалъ ясно, че на 27 и 28-мо число позицитѣ му на върха губаха прѣдшната си важностъ, колто сега се прѣнасяше на Шейновския лагеръ. Въмѣсто да събере и спускни отъ планината по възможностъ всичко за да го съерѣдоточи въ укрѣпения лагеръ за борба на рѣшителния пунктъ, ний виждаме че той води боя: сутрента на 27-мо число само съ 8 табора, и едва надвечеръ събира 15—16. Къмъ сутрента на 28-мо число половината отъ смитѣ му все още оставаха въ планината и само около пладнѣ доло бѣха събрани до 25 табора, а на върховетѣ около 15. Ако турцитѣ бѣха оставили 2—3 табора на посето на южния склонъ на Св. Никола и само слаби караули на другитѣ височини и съберяха прѣзъ ноцта отъ 27—28-мо всичко останало въ полето, то утрѣшната агаха сръщу Святополкъ Мирски все още имаше голѣми шанси за успѣхъ и благодарение на закъсняването на Скобелева можаха, ако не да биятъ по части и двѣтъ колони, то поне да отстъпятъ къмъ Сръдня гора. Оставянието на слабъ заслонъ сръщу западния фронтъ и рѣшението да се прѣмине въ настѣпление съ главнитѣ сили сръщу Мирски бѣше единъ образцовъ маневръ, но прѣдприетъ съ недостатъчни сили той не можеше да даде съществени резултати.

в) Турската кавалерия прѣзъ 27-мо и 28-мо число направи всичко каквото можахе да се чака отъ една добра конница. А когато Весселъ паша развѣ бѣлия флагъ, тя още съхрани въ себе си достаточн морални и материални сили за да си пробие пѣхъ и излезе отъ жстъзния обръчъ, въ който бѣше попаднала.

ГЛАВА X.

Сѣбитията слѣдъ капитулацията на Весселъ паша

Плѣнената турска армия бѣше раздѣлена на ешалони отъ по 4—5 хиляди души всѣки и испратена подъ конвой отъ Българското опълчение и други нѣкои части прѣзъ прохода за Търново, и отъ тамъ за Свищовъ и Россия.

Прѣзъ вечерта на 28-мо число генералъ Скобелевъ и Святополкъ Мирски обиколиха частитѣ си и ги благодариха горѣщо отъ свое име и отъ името на главнокомандуюция за извършения подвигъ. Сутрента на 29-то число всичкия Шипченски отрядъ се събра въ Шейновския лагеръ, гдѣто командира на корпуса направи преглѣдъ и благодари за побѣдитѣ. Зрѣлицето бѣше величествено. 40 хиляди борци привѣтствуваха своя ветеранъ началникъ, който 5 мѣсеци удържаше грозната Шипка. Още сжция день часть отъ войскитѣ се разпралиха по близайшитѣ села и въ Казанлъкъ по квартаири. Салеритѣ и нѣкои команди останаха у Шипка за да поправляватъ пѣтя, по който трѣбваше сега да прѣмине всичката полска артилерия на корпуса и другитѣ части, а така сжщо и обозитѣ.

На 1-ий януарий главнокомандуюция на Дунавската армия Великия Князь Николай Николаевичъ направи лично прѣгледъ на войскитѣ на Шипченския отрядъ въ г. Казанлъкъ, а на 3-то число се сформирова особенъ авангардъ, който подъ началството на генералъ Скобелева, получи заповѣдъ да трѣгне по пѣтя за Одринъ. Сега слѣдъ плѣняването на Весселъ паша съ дѣлия му корпусъ пѣтя за Цариградъ бѣше отворенъ.

На 19-й февруарий полето на источния край на прѣдмѣстието Санъ-Стефано прѣдставяваше най-величествено зрѣлище. 60,000 русска армия бѣше се събрала и чакаше своя главнокомандующъ. Героитъ на Плевенъ, Шипка и Араба-Конакъ чакаха да чуятъ отъ неговиѣ уста извѣстието за миръ или нова война. Турски сановници и паша сповяха често между столицата на Султана и канцелярията на графа Игнатѣва въ Санъ-Стефано. Хоѣяха смѣтни слухове, че турцитѣ нѣщо упорствуватъ и въ последнята минута, подобрени отъ Англия, отказвали да се съгласатъ на прѣдложенитѣ отъ побѣдителя условия. Грозната армия на Царя, построена въ колони чакаше да чуе заповѣдта за да се хвърли на стенитъ на Цариградъ.

Но ето раздава се командага „смирно“ и отъ Санъ-Стефано се показа грамадна великолепна кавалада, срѣдъ която величествено се развяваше значека на главнокомандуюция. Окръженъ отъ генералитѣ Гурко, Скобелевъ, Тотлебена, Великитѣ князе Николай Николаевичъ, Лейхтемберски, Оленбургски и още много отъ генералитѣ на войната, Великия Князь поздравя своята армия съ сключванието на мира. Грозно, потрѣсаяще русско „ура“ се истрѣгна отъ тѣзи шейсетъ хиляди гърла, дѣсятъ хиляди шапки полѣтяха въ въздуха и войната бѣше свършена, а България свободна. . . .

Останкитѣ отъ армията на Сюлейманъ паша бидоха сгрѣбни около Пловдивъ отъ Западния отрядъ и въ боеветѣ отъ 3—6-й януарий почти унищожени. Само жалки останки отъ тѣзи грозна армия можаха да се спасатъ като избѣгаха въ Родопскитѣ планини и отъ тамъ за Галиполи.

* Авангарда на Скобелева въ съставъ 28 баталиона, 20 ескадрона и 22 орждия тръгна на 3-й януарий за Търново-Сейменъ и Харманлий.

Прѣдния отрядъ на този авангардъ, състоящъ отъ 1-вата кавалерийска дивизия и двѣтѣ стрѣлковы бригади, подъ началството на генерала Дохтурова, биде испратенъ на напрѣдъ още на 1-ий януарий. Бѣмъ 4-ий януарий той зае Харманлий, а на 8-й достигна Одринъ, когото и залуви безъ съпротивление.

Въ това врѣме отряда на генералъ Скобелевъ влиза въ свръзка съ авангарда на Западния отрядъ и съединено настѣпватъ къмъ Одринъ. Тукъ слѣдъ малка почивка, слѣдъ като се съсредоточи по голѣмата частъ отъ Западния отрядъ и она на генералъ Скобелева, главнокомандуюция на Дунавската армия пристига лично въ втората турска столица, и заповѣда да се продължи понатаашното побѣдоносно шествие по класическото цариградско поле.

Движението къмъ Цариградъ и сключванието на мира.

На 14-й Януарий прѣдния отрядъ заема Демотика а на 17-й Чорлу. Въ края на януарий русската армия зае линията до Чагалджа, а въ сръдата на февруарий вече стоеше подъ стѣнитѣ на Цариградъ.

Побѣдения противникъ нѣмаше другъ исходъ и трѣбваше да се съгласи на всичкиѣ условия на побѣдителя за миръ.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Глава I.

Общото положение на театра на войната въ края на юний 1877 г. и значението на Шипченския проходъ 1

Стр.

Глава II.

Сформированието и назначението на Передовою отрядъ 7
Първото прѣминаване на Балкана 8
Заеманието на Тунджанската долина и приготовленията за първата атака на Шипка 10
Боя на 5-й Юлий на Шипка 15
Описание на Шипченския проходъ 15
Расположение и силитѣ на турцитѣ на Шипка къмъ 5-й Юлий 19
Ходъ на боя на 5-й юлий критически бѣлъжки 20
Боя на 6-й юлий и критически бѣлъжки 27
Дѣйствията на 7-й юлий и заеманието на прохода 32
Общ прѣгледъ на събитията отъ 8-й юлий до 8-ий Августъ 36

Глава III.

Августовскитѣ боеве.

Боя на 9-й Августъ и критически бѣлъжки 46
Движението на резервитѣ къмъ Шипченския проходъ 60
Боя на 10-й августъ и критически бѣлъжки 62
Боя на 11-й августъ и критически бѣлъжки 65
Боя на 12-й августъ и критически бѣлъжки 79
Пристиганието на резервитѣ къмъ Шипка 88
Боя на 13-й августъ и критически бѣлъжки 90
Боя на 14-й августъ и критически бѣлъжки 99
Края на Августовскитѣ боеве и загубитѣ на двѣтѣ страни 101
Критически бѣлъжки по августовскитѣ операции на Шипка 104

Глава IV.

Положението на Шипка слѣдъ августовскитѣ боеве	113
Нападението на Зелено Дърво	119
Положението прѣдъ боя на 5-й Септемврий	120

Глава V.

Нощния бой на 5-й септемврий и критически бѣлѣжки	123
Зимуванieto на Шипченскитѣ върхове	134

Глава VI.

Общъ очеркъ на събитията на цѣлия театръ на войната отъ августъ до паданieto на Шипка	144
---	-----

Глава VII.

Положението на войскитѣ на генералъ Радецки непосредствено прѣди прѣминаванieto на Балкана	151
Плана на генерала Радецки за прѣминаванieto на Балкана	153

Глава VIII.

Движението и дѣйствията на лѣвата колона.

Описание на пътя	158
Марша на 24-й декемврий на лѣвата колона	159
Движението на 25-й декемврий на лѣвата колона	160
Движението и дѣйствията на 26-й декемврий на лѣвата колона	163
Движението и маневриранieto на 27-й декемврий на лѣвата колона	164
Боя на 27-й декемврий въ лѣвата колона	165
Описание на Шейновския укрѣпенъ лагеръ	166
Силитѣ на турцитѣ и тѣхното разпрѣдѣление	168
Ходъ на боя и критически бѣлѣжки	169
Боя на 28-й декемврий въ лѣвата колона и критически бѣлѣжки	175

Глава IX.

Движението и дѣйствията на колоната на генералъ Скобелева	186
---	-----

Описание на пътя	189
Распределение на войскитѣ и диспозицията за марша на дѣсната колона	193
Движението на 24-й и 25-й декемврий	194
Движението и боя на 26-й декемврий въ дѣсната колона	200
Положението прѣдъ нощта отъ 26-й и на 27-й декемврий	203
Дѣйствията на 27-й декемврий на дѣсната колона	205
Боя на 28-й декемврий въ дѣсната колона и критически бѣлѣжки	208
Хода на боя	214

Глава X.

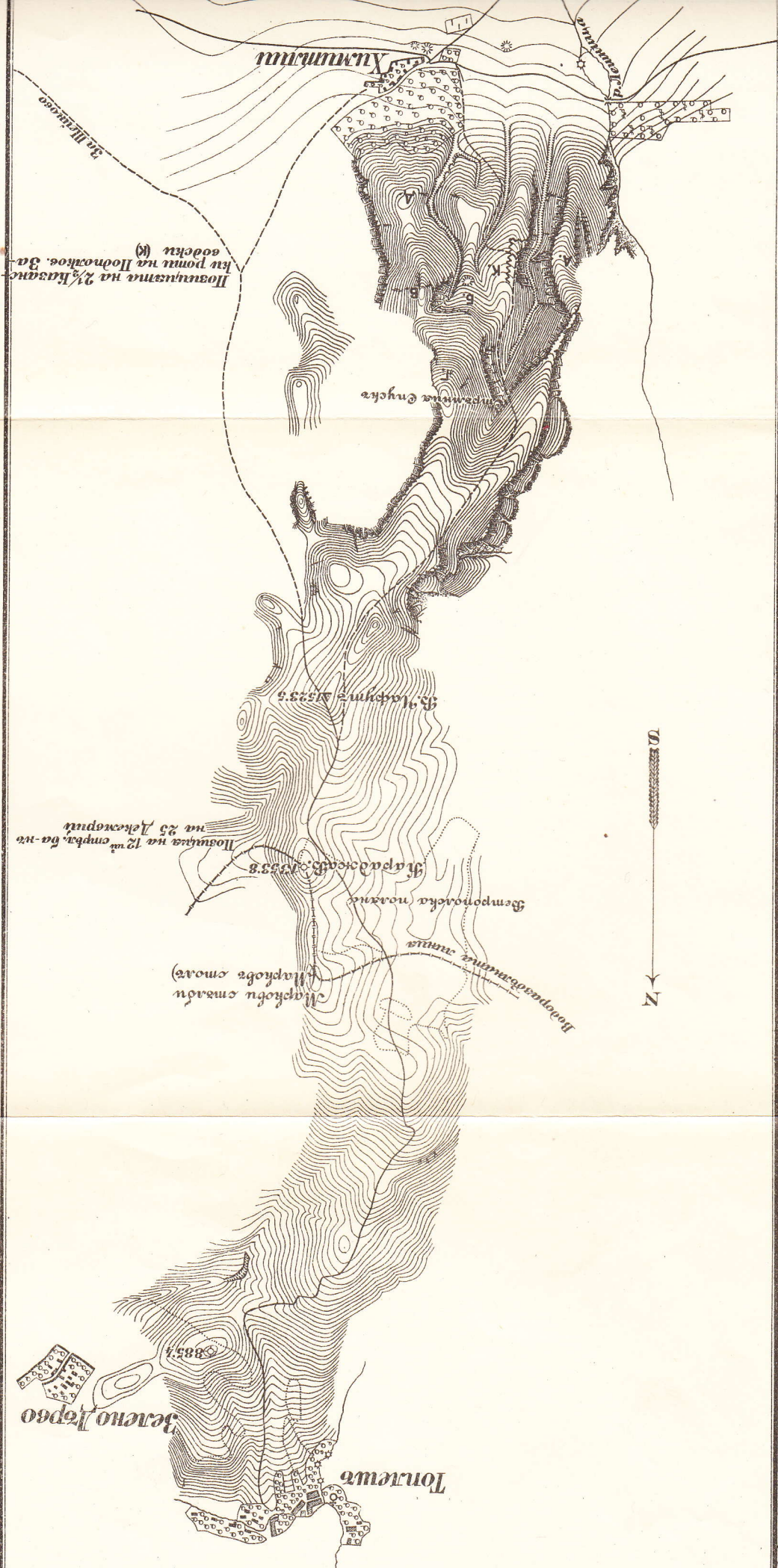
Атаката на фронта на генералъ Радецки	231
Общо заключение на Шейновската операция	245

Глава XI.

Събитията слѣдъ капитулацията на Весселъ паша	248
Движението къмъ Цариградъ и сключванieto на мира	250

Приложения. Деветъ плана и кроки.

ИЛТВА, ПО КОЈТО МИНА ДУБНАТА КОЛОНА

на

ИЛТВА №7

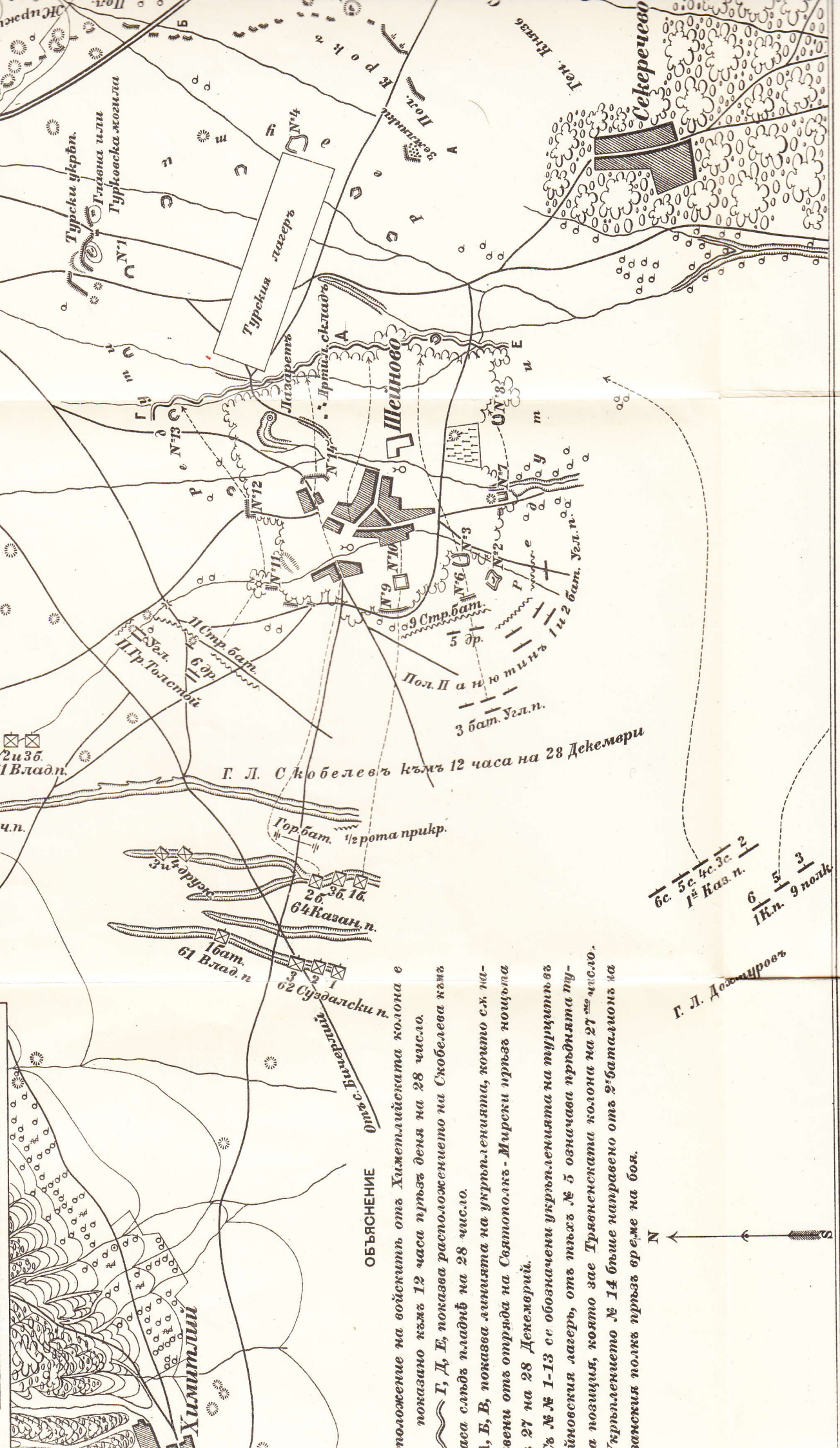

ШЕЙНОВСКИЯ УКРЕПЕНЪ ЛАГЕРЬ

За объяснение боеветъ на 27 и 28 Декември

1877 г.

Масштабъ 1:25,000

ОБЪЯСНЕНИЕ

положение на войскитъ отъ Хаметлийската колона е показано къмъ 12 часа пръзъ деия на 28 число.

Г, Д, Е, показва расположението на Скобелева къмъ аса смлъзъ пладнъ на 28 число.

А, Б, В, показва линията на укрьпленити, които сж на-звени отъ отряда на Сяктополскъ - Мирски пръзъ ноцъта на 27 на 28 Декември.

Г, Д, Е, показва укрьпленити на турцити въ Шейновския лагеръ, отъ тлъзъ № 5 означава пръднитя пу-ляникозъ, които зае Тръвненската колона на 27 число.

А, Б, В, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

Г, Д, Е, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

А, Б, В, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

Г, Д, Е, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

А, Б, В, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

Г, Д, Е, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

А, Б, В, показва укрьпленити на 2 бат. Угленскъ на 27 число.

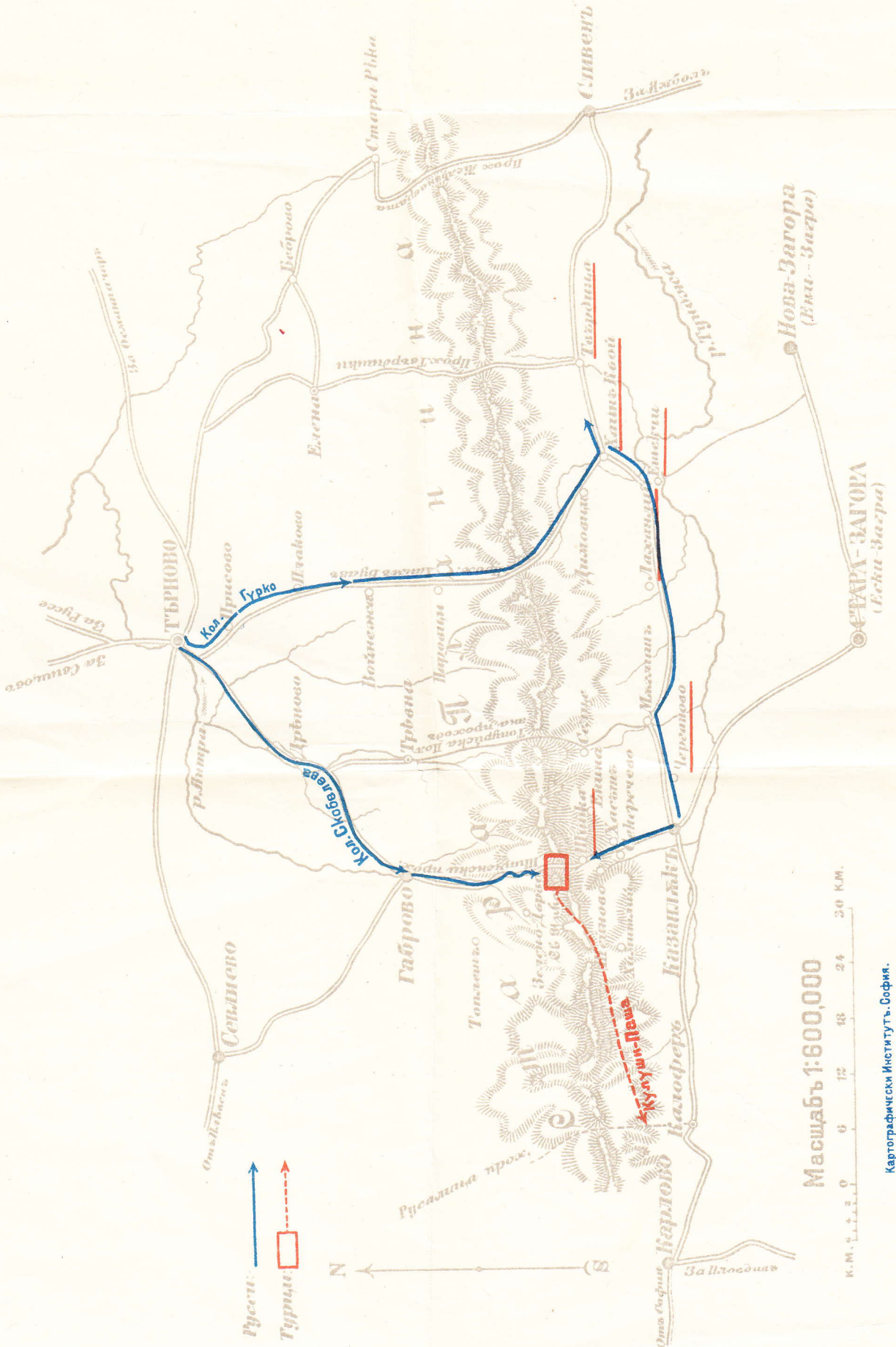
6с. 5с. 4с. 3с. 2
1^а Каз. п.
6
5
3
1 К. п. 9 полк.

Г. Л. Дозинуровъ

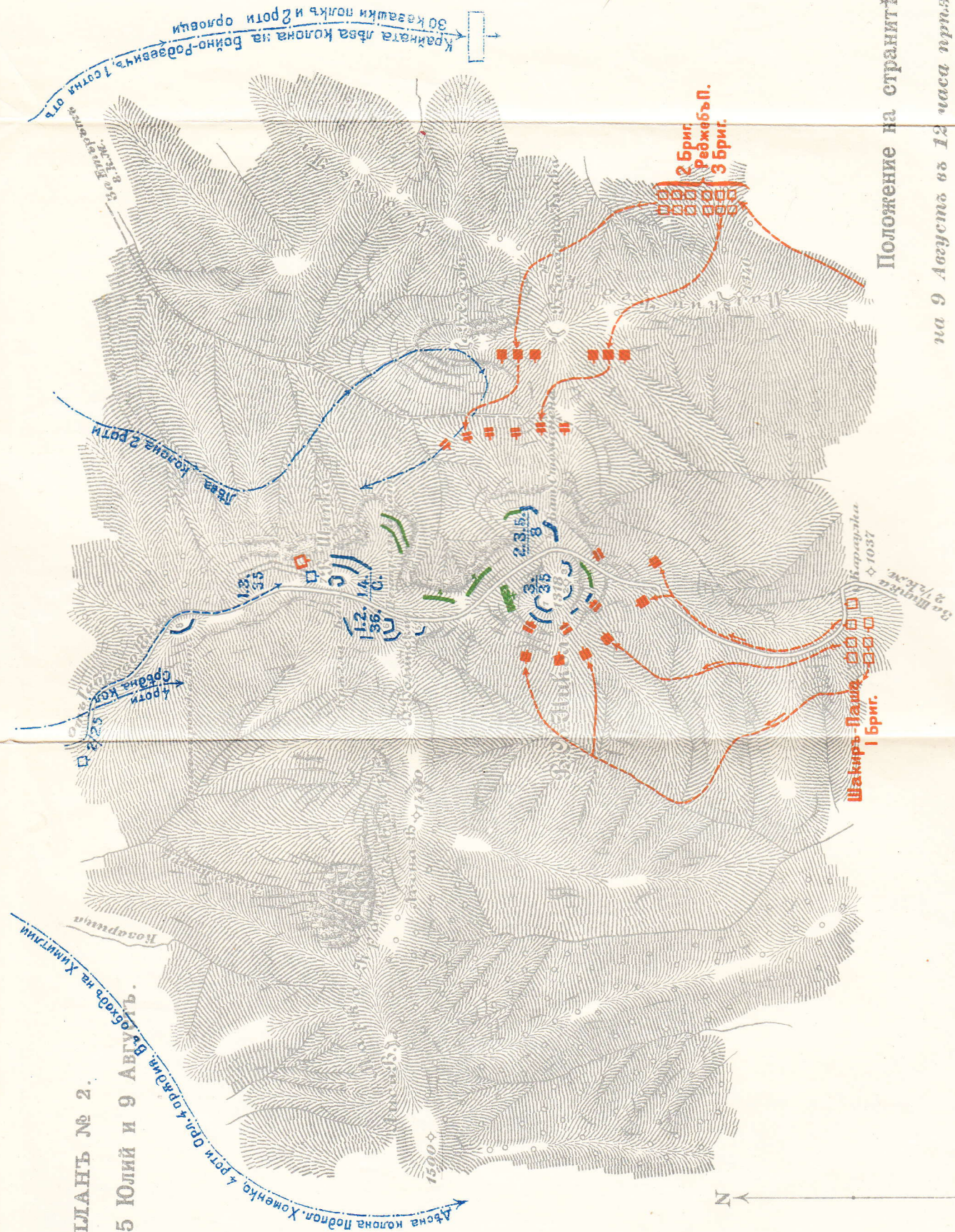
ПЛАНЪ №1

ОБЩА СТРАТЕГИЧЕСКА СКИЦА НА ЦЕНТРАЛНИЯ БАЛКАНСКИ УЧАСТЪКЪ.

ПЛАНЪ № 2.

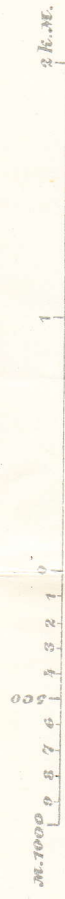
Бой на 5 Юлий и 9 Августъ.

Положение на странитѣ

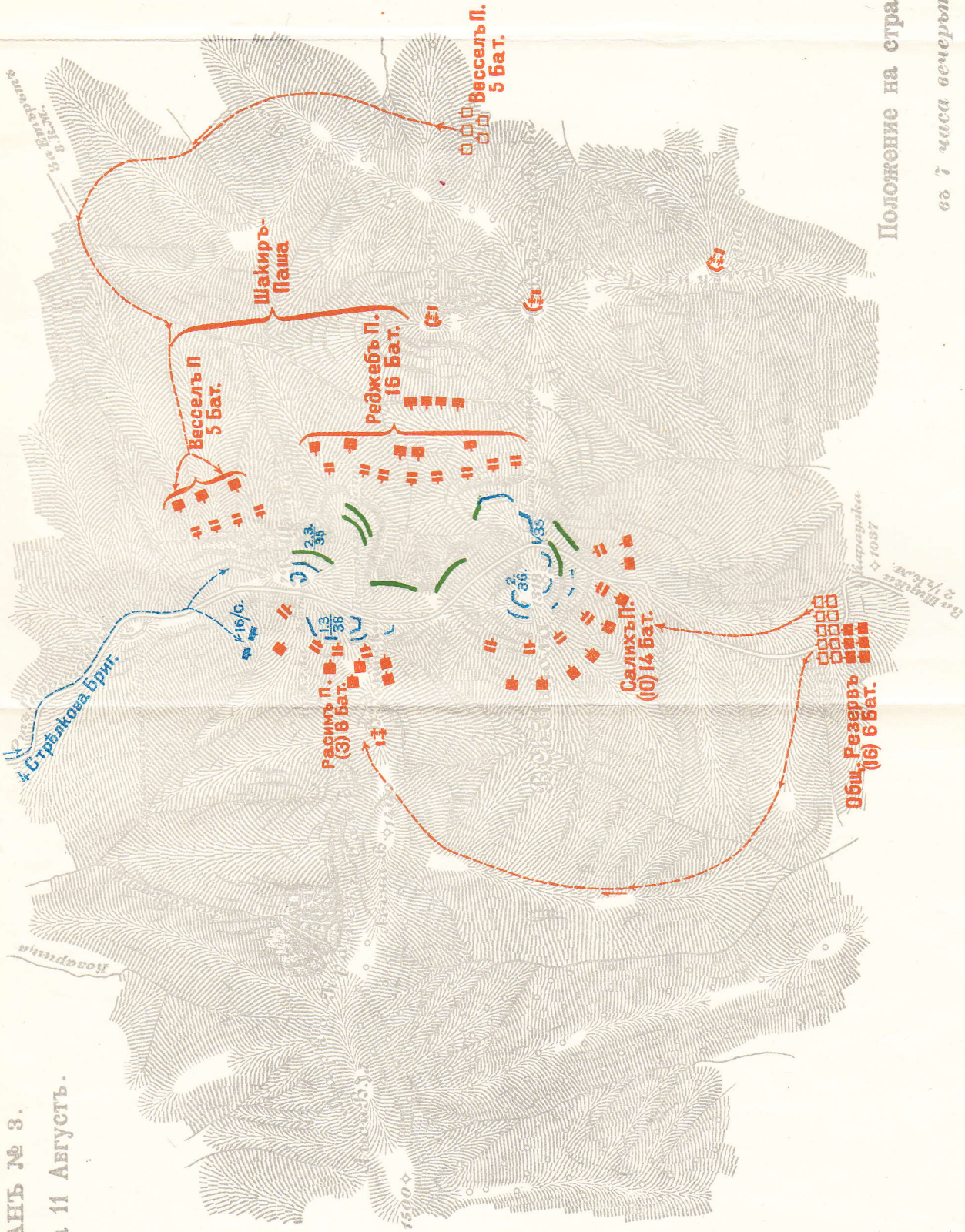
на 9 Августъ въ 12 часа преди деня

Масштабъ 1:30,000

- Руси ■
- Българи ■
- Турци ■

ПЛАНЪ № 3.
Бой на 11 Августъ.

Положение на странигѣ

въ 7 часа вечерыи

- Руси ■
- Българи ■
- Турци ■

Масштабъ 1:30,000

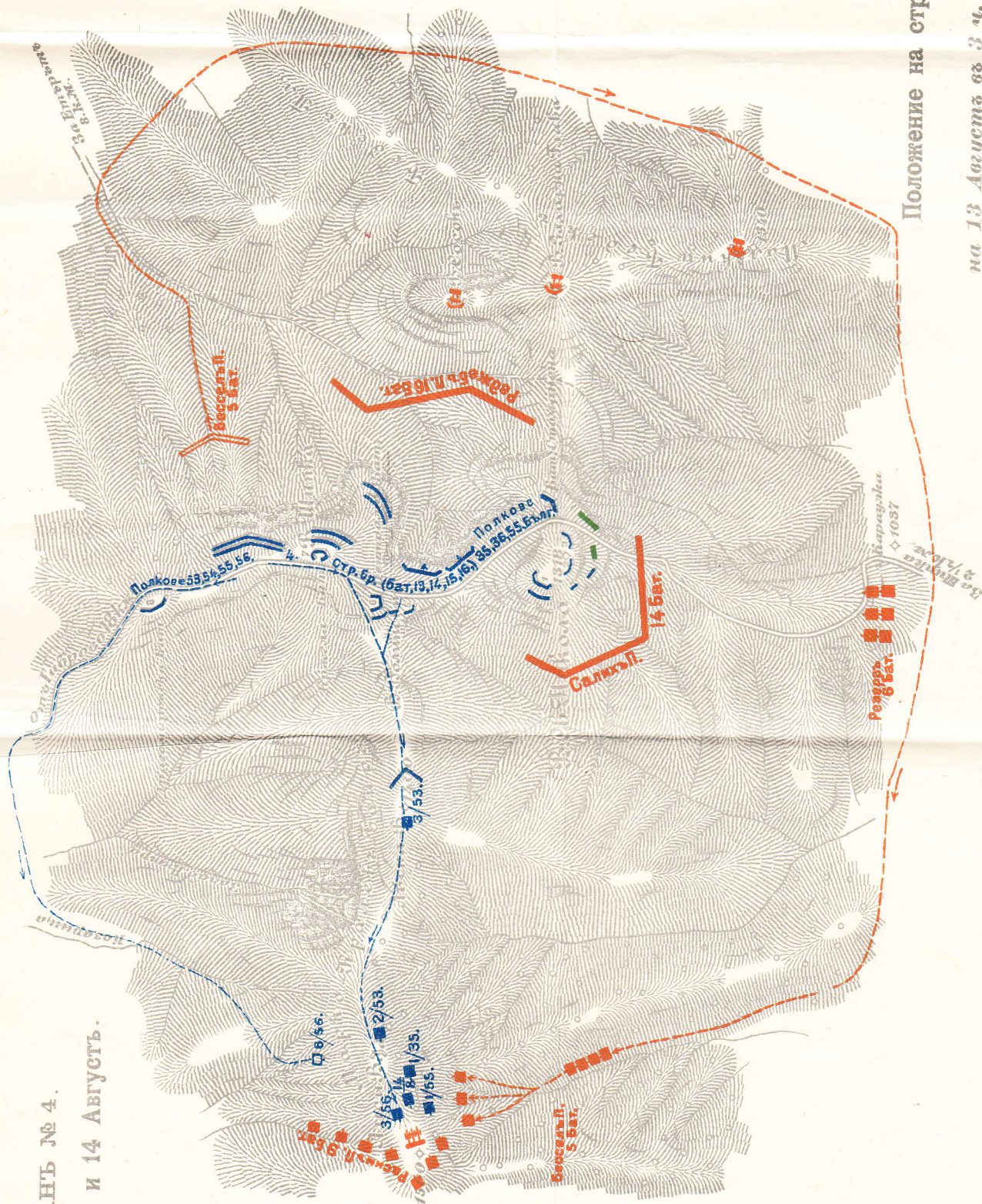

ВИСОЧИ НИТЪ ПОКАЗАНИ ВЪ МЕТРИ.

Географически Институтъ, София.

ПЛАНЪ № 4.

Бой на 13 и 14 Августъ.

Положение на странигъ

на 13 Августъ въ 3 ч. слѣдъ обидъ

Масштабъ 1:30,000

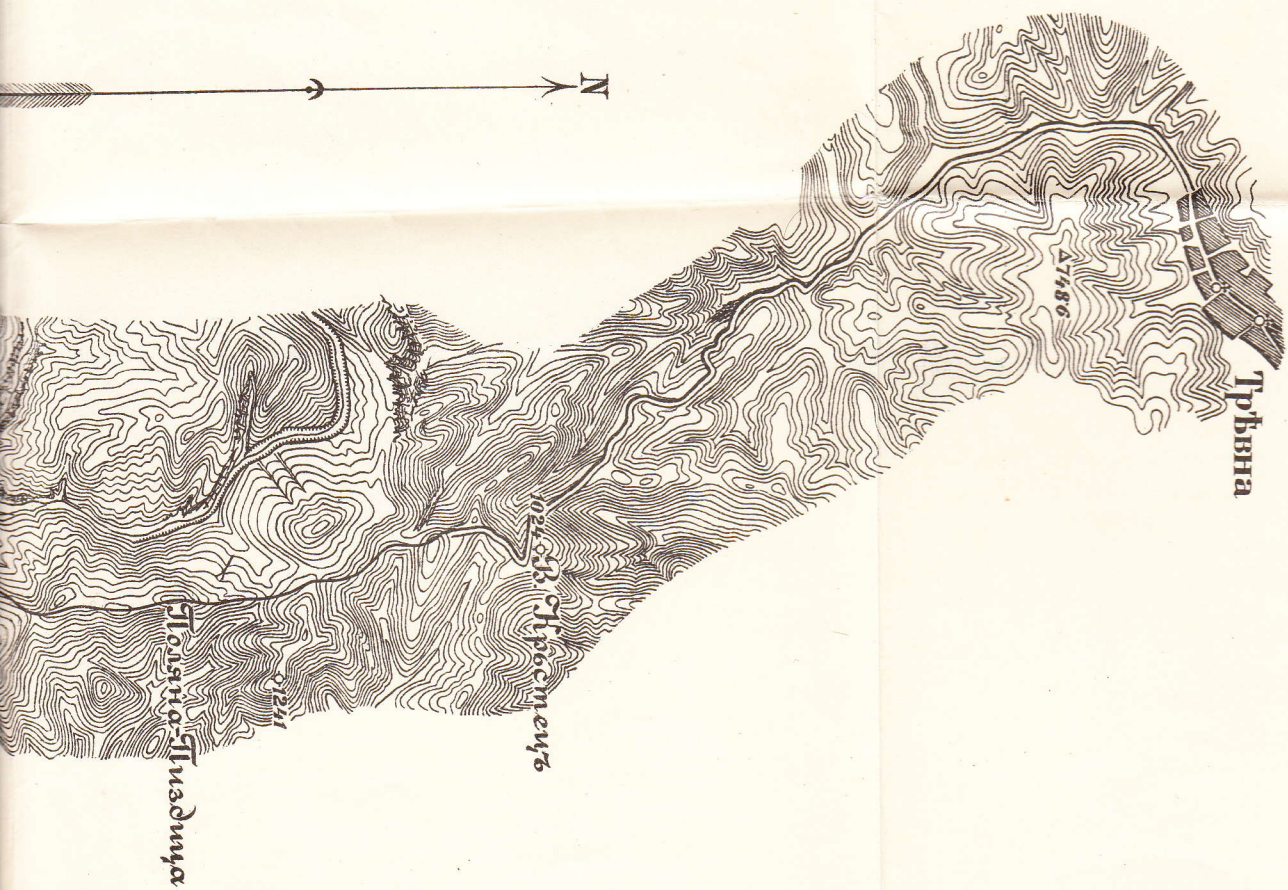
- Руси
- Турци
- Българи

ВИСОЧИНИТЪ ПОКАЗАНИ ВЪ МЕТРИ.
Картографически Институтъ, София.

ПЛАНЪ № 8.

ПЪТЪ НА СЛЪДВАНИЕТО НА ТРЪВНЕНСКАТА КОЛОНА ПРИ ПРЪВИНАВЪНИЕТО
ПРЪЪЪ ВАЛКАНА НА 24-26 ДЕКЕМВРИЙ 1877 ГОД.

Масштабъ 1:100,000.

Хоризонталитъ съ рѣчками прѣзъ около 21 метра.

Капрографическй Институтъ, София.